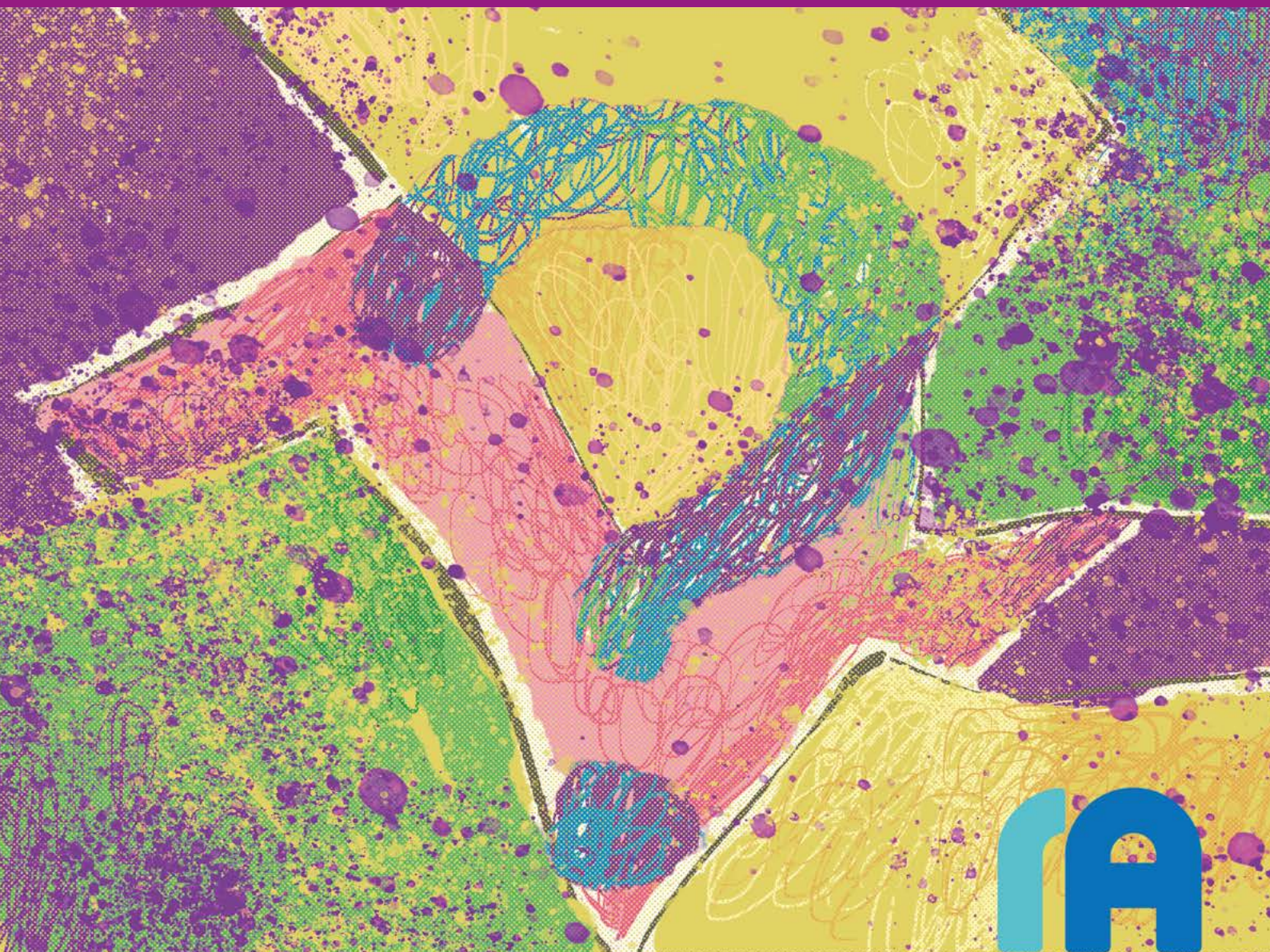

**Гендерний компонент
у вирішенні питань
внутрішнього переміщення:
локальні політики,
юридичні інструменти
й бізнес-практики
Матеріали тренінгів**

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Підготовка та друк цієї публікації здійснено в межах гранту «Гендерна чутливість місцевих політик та правових практик щодо внутрішнього переміщення», наданого проєктом Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень».

Погляди, викладені у цьому виданні, належать авторам цієї роботи і не можуть за жодних обставин вважатися такими, що виражають офіційну позицію Ради Європи.

ГРОМАДСЬКА
АЛЬТЕРНАТИВА

Олена Уварова, Марія Ясеновська, Катерина Буряковська, Маріанна Любченко

ГЕНДЕРНИЙ КОМПОНЕНТ У ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ: ЛОКАЛЬНІ ПОЛІТИКИ, ЮРИДИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ Й БІЗНЕС-ПРАКТИКИ

Матеріали до проведення тренінгів

для представни(ць)ків органів місцевого самоврядування,
місцевих органів державної влади, суддів, адвокат(ок)ів,
центрів безоплатної правової допомоги,
організацій громадянського суспільства, представни(ць)ків бізнесу

Гендерний компонент у вирішенні питань внутрішнього переміщення: локальні політики, юридичні інструменти й бізнес-практики: Матеріали тренінгів. Олена Уварова, Марія Ясеновська, Катерина Буряковська, Маріанна Любченко, Харків, 2020.

У цій публікації наведено теоретичні матеріали й практичні завдання, які можуть використовуватися для проведення тренінгів з метою формування вмінь і навичок урахування гендерного компонента у вирішенні питань внутрішнього переміщення в локальних політиках, юридичних інструментах і бізнес-практиках.

Тренінг побудований таким чином, щоб спочатку надати учасницям інформацію щодо теоретичних засад захисту від гендерної дискримінації, сформулювати в них вміння ідентифікувати випадки дискримінаційного ставлення за ознакою статі шляхом розв'язання практичних завдань, які базуються на реальних справах, розглянутих Європейським судом з прав людини, Судом справедливості Європейського Союзу, а також національними судами.

Наступний блок тренінгу містить огляд міжнародних і регіональних стандартів захисту прав внутрішньо переміщених осіб, а також аналіз національної практики їх реалізації.

Базовий блок тренінгу – формування навичок гендерного аналізу ситуацій внутрішнього переміщення, визначення можливих індикаторів підтвердження чи спростування наявності ризику уразливого становища за ознакою статі в умовах внутрішнього переміщення. До цього блоку включено огляд Загальних рекомендацій Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок про захист прав жінок в умовах конфлікту і постконфліктних ситуацій, Заключні зауваження Комітету до Восьмої періодичної доповіді України в частині, яка стосувалася жінок – внутрішньо переміщених осіб, державні програми, спрямовані на захист прав жінок, огляд уроків інших країн, які мають досвід урахування гендерного компонента в умовах внутрішнього переміщення.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5	
МОДЕЛЬНА ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ.....	7	
I. ҐЕНДЕРНА РІВНІСТЬ: ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ І ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ.....	10	
• Ґендерна рівність як універсальний принцип у сфері захисту прав людини		
• Дискримінація за ознакою статі: поняття та прояви. Пряма і непряма дискримінація		
• Міжнародні і регіональні стандарти захисту від дискримінації за ознакою статі. Їх місце в національній правовій системі України		
• Ідентифікація випадків дискримінації. Тест на дискримінацію		
• Роль практики Європейського суду з прав людини у формуванні навичок ідентифікації випадків дискримінації		
• Тягар доведення у справах про дискримінацію		
• Розумне пристосування		
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ.....	18	
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ.....	32	
II. МІЖНАРОДНІ І РЕГІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ. НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ.....	33	
• Загальний контекст внутрішнього переміщення		
• Міжнародно-правові засоби захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб		
• Європейські стандарти захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб		
• Український контекст. Застосування міжнародних стандартів національними судами		
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ.....	48	
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ.....	50	
III. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК В УМОВАХ КОНФЛІКТУ І ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ.....	51	
• Конвенція ООН щодо ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок та її роль у виробленні стандартів захисту прав жінок в умовах конфлікту й внутрішнього переміщення.		
• Загальна рекомендація Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок № 30 щодо становища жінок в умовах запобігання конфліктам, у конфліктних та постконфліктних ситуаціях		
• Заключні зауваження Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок за результатами розгляду Восьмої періодичної доповіді України: становище внутрішньо переміщених жінок		
• Питання захисту прав жінок в умовах внутрішнього переміщення в державних програмах і національних планах дій		
• Досвід інших держав світу щодо врахування ґендерного компонента в політиках з питань внутрішнього переміщення		
• Роль бізнесу в умовах конфлікту й внутрішнього переміщення		
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ.....	57	
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ.....	57	
IV. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ БІЗНЕСУ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СИТУАЦІЇ КОНФЛІКТУ Й ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ.....	58	
• Бізнес як адресат вимог у сфері захисту прав людини й забезпечення ґендерної рівності		
• Забезпечення поваги до прав людини та їх дотримання бізнесом у зонах конфліктів		
• Роль бізнесу в умовах конфлікту й внутрішнього переміщення: основні підходи		
• Участь бізнесу в забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб як першочергове завдання розбудови миру (peace-building)		
• Участь України в ініціативах щодо забезпечення поваги прав людини з боку бізнесу в умовах конфлікту		
• Права внутрішньо переміщених осіб у контексті зобов'язань бізнесу у сфері прав людини		
• Оцінка ризиків негативного впливу на права внутрішньо переміщених осіб у внутрішніх процедурах компаній		
• Оцінка конфлікту та його впливу на діяльність компанії		
• Конфліктна чутливість у ланцюгах постачань		

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ.....	70
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ.....	71
ДОДАТКИ.....	72
1. Література та інші рекомендовані джерела з питань забезпечення гендерної рівності.	
2. Фільми, рекомендовані до перегляду й обговорення.	
3. Міжнародні акти, спрямовані на захист прав жінок.	
4. Базові поняття у сфері протидії дискримінації за ознакою статі.	
5. Крайні практики вирішення спорів щодо забезпечення гендерної рівності.	
6. Література та інші рекомендовані джерела з питань захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб.	
7. Фільми, рекомендовані до перегляду й обговорення проблематики вимушеного переміщення.	
8. Загальна рекомендація Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок щодо становища жінок в умовах запобігання конфліктам, у конфліктних та постконфліктних ситуаціях.	
9. Заключні зауваження Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок за результатами розгляду Восьмої періодичної доповіді України: становище внутрішньо переміщених жінок.	
10. Витяг із Національного плану дій щодо реалізації Заключних зауважень Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок за результатами розгляду Восьмої періодичної доповіді України: становище внутрішньо переміщених жінок.	
11. Питання захисту прав жінок в умовах внутрішнього переміщення в державних програмах і національних планах дій.	
12. Досвід інших держав світу щодо врахування гендерного компонента в політиках з питань внутрішнього переміщення.	

ВСТУП

Вимушене переміщення впливає на людей по-різному. Розуміння й аналіз впливу такого переміщення на жінок і чоловіків є необхідним для ефективного врахування цього досвіду в локальних політиках, юридичних інструментах захисту порушених прав і бізнес-практиках.

Загальний підхід полягає в потребі врахування різних можливостей, потреб, уразливості щодо викликів, пов'язаних з внутрішнім переміщенням жінок, чоловіків, дівчат і хлопців в оцінках, плануванні програм інтеграції внутрішньо переміщених осіб, реалізації таких програм, зокрема, їх бюджетного забезпечення, моніторингу виконання та звітування.

Гендерно нечутливі політики й підходи є менш ефективними, оскільки вони можуть не охоплювати значної частини постраждалого від конфлікту населення – найчастіше найбільш уразливого – або можуть не відповідати належним чином на їх специфічні потреби. Без гендерно чутливого підходу загальнодержавні й локальні політики, юридичні інструменти й бізнес-практики ризикують не досягти своїх цілей, ненавмисно завдавати шкоди та порушувати права людини.

У більшості країн світу гендерна нерівність постійно робить жінок та дівчат більш уразливими. Однак жінки є не лише жертвами. Вони також можуть відіграти активну й важливу роль у сприянні миру та стійкості. Різні гендерні групи мають особливий потенціал, досвід, знання та перспективи, які вони можуть використовувати для підтримки відновлення, зміцнення миру, сприяння сталому розвитку.

Вироблення й реалізація локальних політик, юридичних інструментів захисту та бізнес-практик мають базуватися на ще одній загальній вимозі – залученості до цих процесів самих внутрішньо переміщених осіб, зокрема жінок, а також громадських організацій, які представляють їхні інтереси. Така залученість, окрім прямої участі в обговореннях, процесах прийняття рішень тощо, також має гарантувати можливість і доступність звернення зацікавленої особи до суб'єкта, від якого залежить реалізація її прав (це може бути орган державної влади чи місцевого самоврядування, бізнес у ролі роботодавця, надавача послуг тощо). Для цього мають функціонувати канали зв'язку, прилаштовані до різних потреб і можливостей людей з урахуванням їхньої можливої уразливості, зокрема

дітей, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю та ін. Такі канали зв'язку можуть набувати форми особистого спілкування, довідкових служб, центрів опрацювання викликів, електронної пошти, смс-повідомлень, соціальних мереж, гарячих ліній тощо.

Важливим інструментом виявлення гендерно чутливих питань щодо внутрішнього переміщення є збір статистичних даних з розподілом за ознакою статі. Відповідна статистична інформація дає змогу також відстежувати динаміку й ефективність відповідних заходів у сфері внутрішнього переміщення. Крім того, збір статистичних даних як загальний інструмент має враховувати також інші важливі персональні та ситуативні ознаки, що можуть призводити до множинної дискримінації:

- вік (вплив внутрішнього переміщення на жінок і чоловіків похилого віку),
- національна або етнічна належність (ромські жінки і чоловіки в умовах внутрішнього переміщення),
- наявність інвалідності (внутрішньо переміщена жінка / внутрішньо переміщений чоловік з інвалідністю),
- зміна типу місцевості проживання (сільська жінка / сільський чоловік вимушено перемістилися до міста або навпаки) тощо.

Глибше розуміння статевого й вікового профілів постраждалої громади та людей, що отримують доступ до соціальної та іншої допомоги й послуг, приводить до більш точної та ефективної відповіді через посилення видимості окремих людей та відмінностей у їхніх потребах, залежно від гендеру та віку.

В Україні наразі практично не проводяться дослідження, спрямовані на виявлення специфіки в потребах внутрішньо переміщених жінок і чоловіків, та освітні, тренінгові, інформаційні заходи, які б акцентували увагу на гендерному компоненті в локальних політиках, юридичних інструментах і бізнес-практиках, що мають вплив на реалізацію прав внутрішньо переміщених осіб.

У цій публікації наведено теоретичні матеріали й практичні завдання, покликані заповнити цю прогалину. Вони можуть використовуватися для проведення тренінгів з метою формування вмінь і навичок урахування гендерного компонента у вирішенні питань внутрішнього переміщення в локальних політиках, юридичних інструментах і бізнес-практиках.

Тренінг побудований таким чином, щоб спочатку надати учасницям інформацію щодо теоретичних засад захисту від ґендерної дискримінації, сформулювати в них вміння ідентифікувати випадки дискримінаційного ставлення за ознакою статі шляхом розв'язання практичних завдань, які базуються на реальних справах, розглянутих Європейським судом з прав людини, Судом справедливості Європейського Союзу, а також національними судами.

Наступний блок тренінгу містить огляд міжнародних і регіональних стандартів захисту прав внутрішньо переміщених осіб, а також аналіз національної практики їх реалізації.

Базовий блок тренінгу – формування навичок ґендерного аналізу ситуацій внутрішнього пе-

реміщення, визначення можливих індикаторів підтвердження чи спростування наявності ризику уразливого становища за ознакою статі в умовах внутрішнього переміщення. До цього блоку включено огляд Загальних рекомендацій Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок щодо захисту прав жінок в умовах конфлікту й постконфліктних ситуацій, Заключні зауваження Комітету до Восьмої періодичної доповіді України в частині, яка стосувалася жінок – внутрішньо переміщених осіб, державні програми, спрямовані на захист прав жінок, огляд уроків інших країн, які мають досвід урахування ґендерного компонента в умовах внутрішнього переміщення.

МОДЕЛЬНА ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ

Програма тренінгу ВНУТРІШНЄ ПЕРЕМІЩЕННЯ В УКРАЇНІ: ГЕНДЕРНА ЧУТЛИВІСТЬ ЛОКАЛЬНИХ ПОЛІТИК, ЮРИДИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ І БІЗНЕС-ПРАКТИК

ЗАВДАННЯ ТРЕНІНГУ:

- поглибити розуміння правового, соціального й економічного контекстів внутрішнього переміщення й особливих викликів, які постають перед жінками в умовах вимушеного переміщення;
- розглянути міжнародні і регіональні стандарти захисту прав внутрішньо переміщених осіб й ознайомитися з рекомендаціями та кращими практиками щодо їх застосування з урахуванням необхідності забезпечення гендерної чутливості;
- проаналізувати прогалини в забезпеченні прав жінок в умовах внутрішнього переміщення й виклики, які стоять перед Україною в цій сфері;
- розглянути потенціал місцевих політик, бізнес-практик, неурядових ініціатив щодо посилення спроможностей жінок і дівчат в умовах внутрішнього переміщення;
- ознайомитися з кращими судовими практиками, позитивними прикладами врахування гендерних лінз при наданні правової допомоги у справах, пов'язаних з внутрішнім переміщенням;
- виробити практичні навички в упровадженні гендерних підходів як наскрізних у вирішенні питань внутрішнього переміщення.

ДЕНЬ 1

9.30 – 10.00	Реєстрація учасників і учасниць
10.00 – 11.30	ВСТУПНА СЕСІЯ <ul style="list-style-type: none">• Цілі і зміст тренінгу• Представлення тренерів(ок) і учасників(иць)• Очікування від тренінгу та огляд програми• Правила роботи
11.30 – 12.00	Перерва на каву і чай
12.00 – 13.30	СЕСІЯ ПЕРША Універсальні стандарти і визнані підходи до забезпечення гендерної рівності Обговорення, мозковий штурм, робота в групах, аналіз кейсів <i>Презентація.</i> Гендерні підходи в національних і локальних політиках, правовому захисті, бізнес-практиках
13.30 – 14.30	Обід

14.30 – СЕСІЯ ДРУГА
15.30 **Внутрішнє переміщення: світовий досвід і український контекст**
 Презентація та обговорення, залучення практичного досвіду учасників і учасниць

15.30 – Перерва на каву і чай
16.00

16.00 – СЕСІЯ ТРЕТЯ
17.30 **Жінки і внутрішнє переміщення: кращі практики**
 Робота з документами, зокрема Рекомендаціями Комітету ООН з CEDAW, обговорення національних та локальних політик і практик

17.30 – Підсумки першого дня роботи
18.30

Факультативно: спільний перегляд й обговорення фільму (див. Додаток 1)

ДЕНЬ 2

9.00 – Реєстрація учасників і учасниць
9.30

9.30 – ВСТУПНА СЕСІЯ
09.45

- Головні висновки першого дня
- Питання, які залишилися без відповіді

09.45– СЕСІЯ ЧЕТВЕРТА
11.30 **Права в зоні ризику**
 Групова дискусія на основі аналізу рішення Конституційного суду Колумбії щодо ґендерного виміру внутрішнього переміщення
Презентація. Кращі практики ґендерно чутливого забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб

11.30 – Перерва на каву і чай
12.00

12.00 – СЕСІЯ П'ЯТА
14.00 **Роль місцевої влади, неурядових організацій, бізнесу, центрів правової допомоги й судової практики**
 Робота в тематичних групах, презентації, обговорення, рекомендації

14.00 – Обід
15.00

15.00 – Планування подальших кроків для втілення ґендерно чутливих підходів до забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб у локальних політиках, юридичних інструментах і бізнес-практиках
16.30

16.30– Обговорення основних результатів тренінгу
17.30 Питання, які залишились без відповіді

17.30– Оцінювання тренінгу
18.00

ПІДСУМКИ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- АРК** Автономна Республіка Крим
- АТО** Антитерористична операція
- БГП** безпека і гігієна праці
- БПД** безоплатна правова допомога
- ВПО** внутрішньо переміщені особи
- ГО** громадська організація
- ДП** державне підприємство
- ЗМІ** засоби масової інформації
- ЗСУ** Збройні Сили України
- ЄКПЛ** Європейська конвенція про права людини і основоположні свободи
- ЄС** Європейський Союз
- ЄСПЛ** Європейський суд з прав людини
- Керівні принципи** Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини
- КМУ** Кабінет Міністрів України
- КСО** корпоративна соціальна відповідальність
- МГП** Міжнародне гуманітарне право
- МОП** Міжнародна організація праці
- МФК** Міжнародна фінансова корпорація
- НІПЛ** Національна інституція захисту прав людини
- НКП** Національний контактний пункт
- НОБП** Національне оцінювання базових показників у сфері бізнесу і прав людини
- НПД** Національний план дій у сфері бізнесу і прав людини
- ОБСЕ** Організація з безпеки і співробітництва в Європі
- ОГС** організації громадянського суспільства
- ОЕСР** Організація економічного співробітництва і розвитку
- ООН** Організація Об'єднаних Націй
- ПВК** приватні військові компанії
- РЄ** Рада Європи
- СБУ** Служба безпеки України
- ЦОВВ** центральний орган виконавчої влади
- ЦСР** Цілі сталого розвитку

БЛОК І.

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ: ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ І ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

БАЗОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ

1. Гендерна рівність як універсальний принцип у сфері захисту прав людини.
2. Дискримінація за ознакою статі: поняття та прояви. Пряма і непряма дискримінація.
3. Міжнародні і регіональні стандарти захисту від дискримінації за ознакою статі. Їхнє місце в національній правовій системі України.
4. Ідентифікація випадків дискримінації. Тест на дискримінацію.
5. Роль практики Європейського суду з прав людини у формуванні навичок ідентифікації випадків дискримінації.
6. Тягар доведення у справах про дискримінацію.
7. Розумне пристосування.

Досягнення справедливості, у тому числі гендерної рівності, є метою розвитку саме по собі – воно не потребує додаткового обґрунтування своєї необхідності¹. Поряд із цим гендерна рівність відіграє важливу роль у забезпеченні суспільного розвитку. Проведені в цій сфері дослідження демонструють позитивну кореляцію між забезпеченням гендерної рівності в правах й здобутками для жінок у соціальній, економічній, політичній сферах. У свою чергу, відповідні дані свідчать, що позитивні досягнення жінок у правовому, соціальному, економічному статусах сприяють розвитку суспільства в цілому². Удосконалення правового становища жінок, утвердження гендерної рівності та формування фактичного гендерного балансу є важливим аспектом суспільного розвитку.

Досягнення гендерної рівності, утілення її в системі суспільних відносин – це та фундаментальна цінність, яка зумовлює реальні зміни в економічному, гуманітарному, соціальному вимірах і є потужним резервом для прогресу будь-якої держави. Право відіграє важливу роль в усуненні конкретних проявів несправедливості, які можуть бути зумовлені соціально-економічними, політичними,

культурними чи іншими чинниками. Воно може забезпечити компроміс у гарантуванні реалізації відповідних соціальних змін. Водночас сам по собі законодавчий припис, навіть найбільш прогресивний, не здатен забезпечити такі зміни в суспільстві поза ефективною системою правореалізації, де визначальною є роль представників юридичної професії³. Конституція не може усунути забобони, що вкорінилися в суспільстві, не може подолати дискримінаційне ставлення⁴.

Гендер – це певні соціальні ролі, виконання яких очікують від чоловіків і жінок, на відміну від статі, яку пов'язують з генітальною будовою, репродуктивною системою, хромосомним набором, тобто з біологічними показниками. Гендерна рівність є однією з умов забезпечення суспільного розвитку. В цілому реальна, а не формальна рівність визнається однією з найбільш важливих цінностей демократичного суспільства, зобов'язання щодо забезпечення якої закріплено міжнародними нормами й стандартами у сфері прав людини. Усі основні договори у сфері прав людини **забороняють дискримінацію** за ознакою статі / гендерною ознакою безвідносно до того, чи передбаче-

¹ Nussbaum M. Women and equality: the capabilities approach. International Labour Review. 1999. Volume 138. Number 3. P. 227–245; Sen A. The Idea of Justice. Penguin, 2010. 496 p.

² Rea Abada Chiongson, Deval Desai, Teresa Marchiori and Michael Woolcock. The Role of Law and Justice in Achieving Gender Equality. World Development Report. 2012. Gender Equality and Development. P. 12.

³ Mahlangu L. and Baloyi M. Redesignation of Courts: bringing justice closer to home. Justice Today. 2009. Volume 1. P. 4.

⁴ Anleu S. Courts and social change: a view from the magistrates' courts. Social Change in the 21st Century Conference, 20 October 2005, Queensland University of Technology, Brisbane.

но реалізацію прав, гарантованих відповідним міжнародним документом, без дискримінації (ст. 14 Європейської конвенції з прав людини), або ж право не бути дискримінованим передбачено як самостійна норма.

Термінологічно більша частина міжнародних документів оперує формулюванням **«заборони дискримінації за ознакою статі»**. Однак у 1990-і роки на міжнародному рівні для позначення культурних норм й очікувань, зумовлених біологічною статтю, стала широко використовуватися категорія «гендер»⁵. Сьогодні низка міжнародних договорів забороняє дискримінацію і за ознакою статі, і за гендерною ознакою; наприклад Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, або Стамбульська конвенція (ст. 4(3))⁶.

Україна неодноразово підтверджувала, що поділяє гендерні принципи й напрями діяльності з утвердження рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, проголошені в міжнародних документах: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Європейській конвенції прав людини та основних свобод (1950 р.), Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Декларації щодо рівності жінок і чоловіків (1988 р.), Віденській декларації прав людини (1993 р.), Пекінській декларації й Платформі дій (1995 р.), документах Спеціальної сесії Генеральної асамблеї ООН з питань гендерної рівності (2000 р.), Декларації тисячоліття (2000 р.) та ін.

Незважаючи на визнання Україною обов'язковими для себе базових міжнародних документів у сфері забезпечення гендерної рівності, закріплення принципу недискримінації за ознакою статі на конституційному рівні, прийняття спеціального закону про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, створення відповідних інституційних гарантій у цій сфері, проблема дотримання гендерної рівності залишається актуальною.

Декларація про державний суверенітет України проголошує (ч. 3 ст. X):

«Україна визнає <...> пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права».

На конституційному рівні також передбачено (ст. 9 Конституції України):

«Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України».

Більш докладно статус міжнародних угод визначено в ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV, яка, зокрема, вказує:

«Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору».

З наведеного вбачається, що *норми чинних міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства й мають більшу юридичну силу порівняно з іншими актами українського законодавства*. Цей принцип підтверджується також ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року (до якої приєдналася й Україна):

«Учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору».

У системі ООН існують такі основні **міжнародні договори з прав людини**:

- 1) Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.)
- 2) Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966 р.)
- 3) Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (1966 р.)
- 4) Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.)
- 5) Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання (1984 р.)
- 6) Конвенція про права дитини (1989 р.)
- 7) Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих мігрантів та членів їх сімей (1990 р., Україною не ратифікована)
- 8) Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006 р.)

⁵ Так, Пекінська платформа дій закликає держави викоринити всі форми дискримінації за ознакою статі (пункт 10), розробити стратегії покращення становища жінок з урахуванням гендерних чинників (пункт 19) і ліквідувати всі перепони на шляху до гендерної рівності (пункт 24).

⁶ Окрім того, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (орган, який здійснює моніторинг реалізації Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права) визнав той факт, що значення терміна «стать» зазнало суттєвих змін і нині також охоплює «соціальне конструювання гендерних стереотипів, упереджень і очікуваних ролей» [Зауваження загального порядку № 20, 2009 р.], у той час як Комітет з прав людини (орган, який здійснює моніторинг реалізації Міжнародного пакту про громадянські й політичні права) забороняє дискримінацію за ознакою статі або за гендерною ознакою [Зауваження загального порядку № 28, 2000 р.].

У кожному з названих договорів прямо або непрямо викладаються основні принципи недискримінації та рівності, ефективного захисту прав людини від порушень, спеціального захисту особливо уразливих груп людей і ставлення до людини як до активного й інформованого учасника суспільного життя держави, а не як до пасивного об'єкта рішень влади. Усі договори, що ґрунтуються на цих загальних принципах, є взаємозалежними, взаємопов'язаними й такими, що посилюють один одного, унаслідок чого жодне право не може бути реалізоване повною мірою ізольовано, а залежить від реалізації інших прав також.

Усі названі договори забороняють дискримінацію за ознакою статі / гендерною ознакою. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права гарантують рівні права для чоловіків і жінок (ст. 3). Конвенція про права осіб з інвалідністю (ст. 6) визнає, що жінки з інвалідністю зазнають дискримінації за багатьма ознаками й вимагають від держав-учасниць вирішення цієї проблеми.

Важливі інструменти захисту прав людини, у тому числі на засадах принципів рівності й недискримінації, існують на регіональному рівні. Основним документом Ради Європи, що стосуються прав людини, є Конвенція про захист прав людини і основних свобод (Європейська конвенція з прав людини, ЄКПЛ), яка, за деякими винятками, стосується громадянських і політичних прав. ЄКПЛ була доповнена протоколами, деякі з яких передбачають додаткові права (зокрема право на освіту як соціальне право), а інші – реформують механізм реалізації Конвенції. ЄКПЛ містить положення, яке забороняє дискримінацію у зв'язку з реалізацією визнаних у Конвенції прав (ст. 14). Протокол № 12 до ЄКПЛ містить загальну заборону дискримінації за будь-якою ознакою (у тому числі за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за будь-якими іншими ознаками), скасовуючи обмеження, встановлені статтею 14 Конвенції.

Незважаючи на те, що ЄКПЛ є нейтральним у гендерному сенсі документом, у процесі тлумачення Конвенції як динамічного інструменту, ЄСПЛ виробив судову практику з питань прав жінок, зокрема насильства щодо жінок (домашнє насильство, сексуальне насильство, примусове гінекологічне

обстеження, торгівля жінками), репродуктивних прав (аборт, стерилізація, медичні технології репродукції) і дискримінації за ознакою статі (зайнятість, соціальна допомога тощо)⁷.

Європейська соціальна хартія є аналогом Європейської конвенції з прав людини, але в галузі економічних і соціальних прав. Хартія гарантує користування правами в галузі забезпечення житлом, охорони здоров'я, освіти, зайнятості, правового та соціального захисту й пересування без дискримінації за будь-якою ознакою, включаючи ознаку статі. У 1996 році Хартія була переглянута – до її тексту включено нові права, і деякі з них особливо важливі для жінок (наприклад, право на захист від сексуальних домагань на робочому місці і право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них). Європейський комітет із соціальних прав контролює відповідність національної ситуації передбаченим Хартією зобов'язанням за допомогою двох взаємодоповнювальних механізмів: системи звітності та процедури колективних скарг⁸.

Існує ще дві конвенції Ради Європи, присвячені питанню насильства стосовно жінок: Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми і Конвенція про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція).

Перелік міжнародних і регіональних документів, які містять стандарти захисту прав жінок, див. у додатку.

Важливу роль відіграє практика вирішення відповідних спорів такими судовими інституціями, як Європейський суд з прав людини, Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, Суд Європейського Союзу.

Зазначимо, що рішення названих судових інституцій мають різне юридичне значення для національної правової системи України, і, відповідно, ступінь обов'язковості їх урахування у вирішенні відповідних справ судами України також буде неоднаковим.

Так, найбільшу юридичну силу серед указаних судових інституцій мають рішення Європейського суду з прав людини. Як відомо, текст Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що закладає основу спільних стандартів прав людини, які визнаються одним із трьох стовпів європейської системи цінностей (поряд із демократією і верховенством права), є доволі лаконіч-

⁷ Тематическая подборка решений ЕСПЧ по делам, касающимся гендерного равенства, насилия в отношении женщин, домашнего насилия и репродуктивных прав: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=press/factsheets&c=>.

⁸ Решения Европейского комитета по социальным правам представлены в базе данных дел ЕСПЧ по Европейской социальной хартии (HUDOC): <http://hudoc.esc.coe.int>.

ним. Зміст і значення її приписів великою мірою розкривається саме в практиці Європейського суду з прав людини, що зумовлює застосування в європейській юриспруденції терміна «право Європейської конвенції» (або «конвенційне право»)⁹. Прецедентна практика, вироблена Страсбурзьким судом на основі положень Європейської конвенції, дедалі більше набуває характеру *jus commune* (загального права) у сфері прав людини тією мірою, якою вона «встановлює норми, що мають цінність для ряду країн нашого континенту»¹⁰. В Україні ухвалено один з найпрогресивніших щодо цього закон – Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV, який у статті 17 прямо закріплює: «Суди застосовують Конвенцію та практику Суду як джерела права»¹¹. Висловлений законодавцем підхід підкреслює, що фундаментальні права людини й основні свободи, які гарантуються Європейською конвенцією, підлягають тлумаченню й застосуванню в національній правовій системі з урахуванням прецедентної практики Суду, а в більш широкому контексті – мають бути реалізовані в обсязі стандартів, вироблених Страсбурзьким судом¹².

Отже, держави-учасниці Конвенції повинні брати до уваги не лише ті рішення Європейського суду з прав людини, які винесено щодо цієї конкретної держави, але й рішення, винесені стосовно третіх країн, оскільки вони можуть навчити їх, як уникнути подібних порушень у майбутньому та відповідним чином змінити власну правову систему і правозастосовну практику¹³. Рішення Суду мають бути стимулом для держав-учасниць до змін їхнього законодавства та правозастосовної практики для того, щоб цими державами не порушувались права людини і щоб надалі щодо них не було винесено рішення у справах, що стосуються тих самих або схожих питань¹⁴. До того ж, Пленум Верховно-

го Суду України в постанові «Про судові рішення у цивільній справі» окремо підкреслює, що «у мотивувальній частині кожного рішення <...> у разі необхідності мають бути посилання на Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини, які згідно із Законом України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права та підлягають застосуванню в цій справі»¹⁵.

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок відповідно до статей 1, 2 Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок від 7 вересня 2000 року уповноважений приймати й розглядати індивідуальні скарги від осіб щодо порушення прав, гарантованих цією Конвенцією. Україна визнала компетенцію Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (Закон України «Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок» від 5 червня 2003 року № 946-IV¹⁶). Правові позиції, висловлені Комітетом в його рішеннях, не мають для України обов'язкової юридичної сили, а набувають суто рекомендаційного характеру. Однак ці позиції, з огляду на їхній професійний авторитет, слід ураховувати правозастосовним, і в першу чергу судовим, органам. Такі рішення справедливо вважають актами «м'якого права».

Щодо рішень Суду ЄС, то увага до них в Україні має зростати з огляду на євроінтеграційні прагнення України. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з другої сторони (Закон України про ратифікацію від 16.09.2014 р. № 1678-VII) указує, серед іншого, на зобов'язання Сторін посилити діалог та співробітництво щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здо-

⁹ Harris D. J., O'Boyle M., Warbrick C. *Law of the European Convention on Human Rights*. 3-d ed-n. Oxford: Oxford University Press, 2014. 1080 p.

¹⁰ Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. 1072 с.

¹¹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot/3477-15>.

¹² Кротова І. Ю. Тлумачення права: доктрина, розвинуті Європейським судом з прав людини: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 236 с.; Соловійов О. В. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2011. 16 с.

¹³ Беляневич О. А. Про застосування практики Європейського суду з прав людини. Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Сер.: Юридичні науки. 2009. № 81. С. 32–38.

¹⁴ Юдківська Г. Ю. Еволюція ролі Європейського суду на шляху до процедуралізації фундаментальних прав. Вісник Верховного Суду України. 2011. № 7. С. 19–22.

¹⁵ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі». Вісник Верховного Суду України. 2010. № 1. Стор. 4.

¹⁶ Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок: Закон України від 5 червня 2003 року № 946-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 26. Стор. 41. Ст. 1271.

рових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації (ст. 419). На шляху до досягнення цієї мети – забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень. Суд ЄС ухвалив цілу низку рішень щодо рівної оплати праці для жінок і чоловіків, коли, не очікуючи кроків держави у виправленні становища нерівності, окремі приватні особи та ініціативні групи почали подавати скарги на чинне законодавство держав-членів ЄС. Суд у відповідь виносив рішення, які, у свою чергу, впливали на процес законотворчості в цій галузі. Саме на рівні практики Суду ЄС було первісно визнано, що право на однакове ставлення є одним з основних прав людини, що водночас підкреслює і соціальне значення цього принципу. Суд ЄС окреслив рівність чоловіків та жінок як тотальну, абсолютну рівність. Кожна Директива ЄС підлягає застосуванню з урахуванням практики її застосування, виробленої на рівні Суду ЄС.

Отже, міжнародні стандарти прав людини, закріплені в міжнародних договорах, ратифікованих Україною, постають обов'язковим джерелом права, тобто на їхній підставі може здійснюватися врегулювання суспільних відносин усередині країни, вони можуть бути безпосередньою основою вирішення справи. Положення міжнародних договорів не лише мають використовуватися для додаткової аргументації правової позиції у справі, але й наділені пріоритетом перед національним законодавством у разі колізії.

Крім того, праволюдний підхід (human rights approach) вимагає того, щоб відповідні положення ставали головним орієнтиром у роботі судових і правоохоронних органів, незалежно від того, чи ратифіковано той чи інший конкретний документ. Агенти держави не повинні використовувати відсутність ратифікації або посилання на абстрактність положень міжнародних документів чи їхню суперечність внутрішньому законодавству як підставу для того, щоб не прагнути до максимального втілення міжнародних і регіональних стандартів захисту прав людини у своїй повсякденній діяльності.

Положення міжнародних і регіональних договорів у сфері захисту прав людини набувають розвитку в рішеннях відповідних міжнародних і регіональних інституцій: комітетів ООН, Європейського суду з прав людини, Суду справедливості Європейсько-

го Союзу. Обізнаність із практикою цих інституцій збагачує знанням конкретних моделей поведінки, озброює інформацією про належні й неналежні практики (good and bad), механізми втілення тих чи інших положень міжнародних і регіональних документів, дає уявлення про правильне їх розуміння і сферу дії, наявні підходи до їх застосування у вирішенні конкретних справ.

Юридичне розуміння дискримінації виводять із фундаментальних принципів права і права прав людини, маючи за відправну точку принцип людської гідності. Термін «дискримінація» застосовується для позначення ситуації, коли особа потрапляє в несприятливе становище через наявність у неї «захищеної ознаки». Такою захищеною ознакою може бути стать, вік, національність, мова, етнічне походження, колір шкіри, обмежені фізичні можливості (інвалідність), сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, релігійні, ідеологічні або політичні переконання тощо.

Закон про забезпечення рівних прав дає визначення дискримінації за ознакою статі: це дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків (ст. 1 Закону).

Отже, **вимога недискримінації означає:**

1) *Однакове ставлення до осіб, що перебувають в однакових умовах: не можна ставитися до індивідів у менш сприятливий спосіб (інакше) тільки тому, що вони певної статі або певної національності, або певної сексуальної орієнтації і т. д. (тобто не можна допускати пряму дискримінацію).*

Якщо вести мову конкретно про гендерну дискримінацію, то це правило можна сформулювати так: *пряма гендерна дискримінація* полягає в упередженому ставленні до особи однієї статі порівняно зі ставленням до особи іншої статі в тій самій ситуації, причому підставою для упередженості є саме стать особи. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав ООН зазначає, що пряма дискримінація має місце, коли різниця в ставленні зумовлена винятково статтю та характеристиками чоловіків і жінок, які не можуть бути об'єктивно виправдані¹⁷.

Скажімо, чоловік, який скористався відпусткою для догляду за дитиною до досягнення нею трьох років, повинен мати таке ж саме право на включення періоду відпустки до стажу роботи, як на це має право жінка за аналогічних умов. Ще один

¹⁷ Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment № 16 (2005) Article 3: the equal right of men and women to the enjoyment of all economic, social and cultural rights, E/C 12/2005/3, 13 May 2005.

приклад: призначення різної заробітної плати працівникам різної статі, які виконують однаковий обсяг роботи на однакових умовах і мають однакову кваліфікацію, також має визнаватися дискримінацією.

2) *Різне ставлення до осіб, що перебувають у різних ситуаціях.* Ставлення має відрізнятися настільки, наскільки це необхідно, щоб дати змогу відповідним особам користуватися конкретними можливостями на однакових умовах з іншими (тобто діє вимога щодо запобігання *непрямій дискримінації*). Наприклад, якщо ставлення до вагітної жінки у відносинах у сфері зайнятості буде таким самим, як і до інших працівників (непереведення на менш важку / шкідливу роботу, ненадання відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами тощо), буде мати місце дискримінація.

Іншими словами, *непряма гендерна дискримінація* спостерігається, коли явно нейтральна норма / положення, критерії чи практика дає підстави поводитися з особами однієї статі в схожих ситуаціях інакше порівняно з особами іншої статі, крім випадків, коли ця норма / положення, критерії чи практики об'єктивно обґрунтовані законною метою, а засоби досягнення цієї мети є належними й необхідними. Наприклад, тимчасова непрацездатність жінок і відповідно звільнення їх від роботи на цей період у зв'язку з пологами. Отже, непряма дискримінація відбувається, коли закон, державна політика чи програма не є дискримінаційними за своєю спрямованістю, але їх застосування посадовими особами призводить до дискримінаційних наслідків. Фактично, застосування гендерно нейтрального закону може залишити наявну нерівність без змін або навіть загострити її.

Отже, непряма гендерна дискримінація має місце за таких умов:

- існує, на перший погляд, нейтральне правило загального характеру, тобто таке, що поширюється на всіх, незалежно від статі;
- дія такого нейтрального правила на практиці призводить до настання певних несприятливих наслідків. При цьому значною мірою (різниця має бути суттєвою) такі наслідки настають для представників однієї статі порівняно з представниками іншої статі. Ця ознака відрізняє непряму дискримінацію від прямої: вона переносить нашу увагу з відмінності у ставленні на відмінність у наслідках. У розгляді таких питань Суд ЄС і Європейський суд з прав людини звертаються до ста-

тистичних даних, які свідчать, що представники певної статі зазнали непропорційно негативного впливу порівняно з іншими особами в аналогічній ситуації, вони шукають доказів того, що досить великий відсоток осіб, які зазнали негативного впливу, належить до цієї «захищеної групи». Так, у практиці Суду ЄС можна знайти формулювання: «Щоб захід було визнано дискримінаційним, він має охоплювати “набагато більшу кількість жінок, ніж чоловіків”» [справа Ріннер-Кюн (Rinner-Kühn)¹⁸], «значно менший відсоток чоловіків, ніж жінок» [Німц (Nimz)¹⁹; Ковальська (Kowalska)²⁰] чи «набагато більше жінок, ніж чоловіків» [Де Верд, дівоче прізвище Рокс, та інші (De Weerd, née Roks, and Others)²¹].

В усіх наведених вище випадках, коли йдеться про дискримінацію, виникає розуміння того, що має існувати критерій, який дозволить ідентифікувати ситуацію саме як дискримінаційну. Без такої ідентифікації іноді неможливо встановити порушення прав особи. Наприклад, якщо жінка скаржиться на низький розмір заробітної плати, то сам по собі цей факт не може вважатися дискримінацією. Іншою буде ситуація, якщо буде доведено, що чоловіки, які виконують аналогічну роботу, отримують більшу зарплату. Так само відмова в прийнятті на роботу, за умови дотримання всіх процедурних нюансів, сама по собі не вважається порушенням права. Але кваліфікація дій роботодавця змінюється, якщо йдеться про відмову кандидату чи кандидатці на посаду через стать.

Отже, насамперед важливо мати «зразок для порівняння», тобто особу, яка, по суті, перебуває в аналогічних умовах з особою, яка скаржиться на інакше до неї ставлення. Але, звичайно, цього недостатньо, щоб констатувати факт дискримінації. Різниця у ставленні, виявлена в результаті такого порівняння, має бути зумовлена статтю особи (якщо йдеться про гендерну дискримінацію), а отже, необхідно встановити причиново-наслідковий зв'язок між менш сприятливим ставленням до особи та її статтю. Для цього використовується так званий «тест на дискримінацію», введений великою мірою на основі вивчення й узагальнення практики відповідних міжнародних судових інституцій (Європейського суду з прав людини, Суду ЄС, Комітету ООН з прав людини, Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок). Тест на гендерну дискримінацію складається з таких питань:

¹⁸ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1462523466738&uri=CELEX:61988CJ0171>.

¹⁹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1462525188677&uri=CELEX:61989CJ0184>.

²⁰ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1462525240447&uri=CELEX:61989CJ0033>.

²¹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1462530501061&uri=CELEX:61994CJ0280>.

- Чи мала місце різниця в поводженні / ставленні?
- Чи зазнала б особа більш сприятливого ставлення, якби вона була іншої статі?
- Чи мала різниця в поводженні об'єктивне та розумне обґрунтування?
- Чи має різниця в поводженні правомірну (легітимну) мету?
- Чи є заходи, які застосовуються, пропорційними досягненню цієї правомірної мети?

Так, відповідно до позиції Європейського суду з прав людини «...різне ставлення до осіб у відповідним чином схожих ситуаціях ... є дискримінаційним, якщо воно не має об'єктивного і розумного виправдання, іншими словами, якщо воно не передбачає законної мети або відсутнє розумне пропорційне співвідношення між запровадженими заходами і поставленою метою»²².

Водночас слід також брати до уваги, що різниця у ставленні за такою ознакою, як стать, може мати розумне обґрунтування, тобто таке, що передбачає правомірну мету, і сама різниця у ставленні є пропорційною цій меті. Традиційним прикладом у сфері зайнятості є захист вагітних жінок і жінок, які нещодавно народили. У цій ситуації очевидно є різниця у ставленні, утім, вона має легітимну мету й застосовані заходи (додаткова відпустка, збереження робочого місця, заборона звільнення тощо) є пропорційними.

Так само розумність і пропорційність мають бути дотримані при введенні тимчасових спеціальних заходів (позитивних дій). Наприклад, застосування ґендерної квоти на виборах упродовж певного періоду в розмірі 30% від загальної кількості осіб, включених до списку партії, може бути визнане збалансованим і таким, що має легітимну мету (збільшити політичне представництво жінок), тоді як, скажімо, уведення ґендерної квоти на рівні 60 або 70 відсотків могло б бути визнане ґендерною дискримінацією.

Ще одним прикладом того, коли різне ставлення, обґрунтоване легітимною метою, не буде вважатися дискримінацією, є випадки, у яких статева ознака є визначальною для заняття певною професією. Наприклад, для шоу певного жанру може бути потрібна виключно жінка-співачка, для виконання певної ролі – молодий актор. Китайський ресторан може прагнути прийняти на роботу до себе виключно етнічних китайців для підтримання автентичності закладу, або жіночий фітнес-клуб бере на роботу виключно жінок. Усі ці випадки, якщо роботодавець наведе аргументи, що він справді ставив

таку або схожу легітимну мету, не будуть уважатися дискримінацією.

Коли йдеться про непряму дискримінацію, то для доведення різниці в поводженні / ставленні часто використовуються, як ми вже зазначали, статистичні дані, які доводять значно більший ступінь негативного впливу на захищену групу (наприклад, певний захід охоплює «значно більшу кількість (відсоток) жінок, ніж чоловіків»).

Статистичні дані, як підкреслювалося вище, у розгляді справ можуть відігравати важливу роль. Вони мають особливе значення у випадках непрямої дискримінації, оскільки в таких ситуаціях правила й практики зовні виглядають нейтральними. Тоді необхідно зосередитися на наслідках, які спричиняють ці правила чи практики, і розглянути, чи вони здійснюють непропорційний негативний вплив на конкретну групу осіб порівняно з іншими особами в аналогічній ситуації.

Практика свідчить, що наявність непропорційного впливу на захищену групу можна довести навіть тоді, коли статистичні дані відсутні, але є надійна інформація, що підтверджує цей висновок.

ТЯГАР ДОВЕДЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ДИСКРИМІНАЦІЮ. У європейському праві тривалий час діяв принцип, за яким обов'язок доведення лежав на заявникові. Відповідно, довести дискримінаційність тих чи інших дій відповідача було майже неможливо. Така практика існувала в Європі до моменту прийняття Директиви Ради ЄС про обов'язок доведення у випадках дискримінації за ознакою статі. Директива 97/80/ЄС від 15 грудня 1997 року про обов'язок доказування в справах про дискримінацію, засновану на статі (скасована й замінена Директивою 2006/54), передбачає, що коли позивач посилається на існування фактів, які вказують на дискримінацію за ознакою статі, то *на відповідача* покладається обов'язок доведення відсутності порушення принципу рівного ставлення. До держав-учасниць висувається вимога (1) вживати заходи, необхідні для забезпечення таких гарантій: якщо особа, яка заявляє про порушення її прав у зв'язку з неповагою до принципу рівності, (2) представити суду чи іншому компетентному органу факти, які дають змогу припустити існування / відсутність прямої чи непрямої дискримінації. Обов'язок доведення відсутності факту порушення принципу рівності лежить на стороні, яка захищається. Цим перекладається обов'язок доказування з позивача на відповідача, чим суттєво поліпшується становище потенційної жертви дискримінації в судовому процесі. Такий принцип

²² ЄСПЛ, Бурден проти Сполученого Королівства (Burden v. UK) [Велика палата] (№ 13378/05), 29 квітня 2008 р., пункт 60.

доведення у справах щодо дискримінації полягає в тому, що особа, яка вважається потерпілою, може обмежитися лише представленням відповідному органу фактів, що вказують на дискримінацію, але тягар доведення лягає на особу, яку обвинувачують у дискримінаційному ставленні. Єдине: принцип тягаря доведення не застосовується в кримінальному судочинстві.

До Цивільного процесуального кодексу України також включено норму (ч. 2 ст. 81), згідно з якою у справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація мала місце. У разі наведення таких даних доказування їх відсутності покладається на відповідача.

Тобто закладений нині в процесуальному законодавстві Україні підхід є ідентичним тому, який прийнято в антидискримінаційному праві ЄС: заявникові (заявниці) достатньо викласти факти, на підставі яких можна припустити, що мало місце дискримінаційне ставлення / поведження; після цього обов'язок доведення протилежного переходить на особу, проти якої подано заяву.

РОЗУМНЕ ПРИСТОСУВАННЯ. Коли йдеться про ситуацію дискримінації, у низці випадків виникає питання, чи можливо запобігти дискримінації шляхом застосування заходів розумного пристосування. Цей термін прийшов до сфери правового регулювання зі сфери захисту прав людини з інвалідністю. Саме у справах про порушення їхніх

прав, зазвичай на робочому місці, почала формуватися відповідна концепція. Сьогодні юридична спільнота говорить про необхідність більш широкого розуміння цієї концепції й поширення її дії на всі можливості ситуації дискримінації за тією чи тією ознакою.

Загальний зміст концепції розумного пристосування полягає в такому: особа, яка перебуває в уразливішому становищі (через фізичний чи психологічний стан, стать, колір шкіри, вік тощо), може звернутися до роботодавця з метою врахування її індивідуальних потреб; роботодавець повинен розглянути можливість такого врахування і створення режиму сприяння такій особі (за умови обґрунтованості звернення); відмова роботодавця буде правомірною тільки в тому випадку, якщо він доведе, що врахування відповідних індивідуальних потреб є неможливим або становить значний тягар для роботодавця (суттєво порушує виробничий процес, потребує великих витрат та ін.). Роль цієї концепції полягає в тому, що законодавець не може об'єктивно врахувати всі індивідуальні ситуації, що посилюватимуть уразливість тієї чи іншої особи. Тому такі неврегульовані законодавцем випадки мають вирішуватися в індивідуальному порядку, але роботодавець мусить поводитися максимально добросовісно й докласти всіх розумних зусиль для врахування потреб відповідного працівника.

Ця стаття розкриває зв'язок між вимушеним пе-

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Фабула 1

Інспекцією з питань праці складено адміністративний протокол за ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з виявленням під час перевірки факту направлення працівниці, яка має дитину віком до трьох років, у відрядження. Протокол передано до суду для розгляду справи про притягнення директора підприємства до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу в розмірі від 30 до 100 неоподат-

ковуваних мінімумів доходів громадян (від 510 до 1700 грн). У суді директор посилався на те, що відрядження є важливою частиною роботи цієї працівниці, інакше її доведеться перевести на іншу посаду. Крім того, працівниця в письмовій формі погодилася на направлення її до відряджень, указавши також, що з дитиною має можливість перебувати батько.

Кодекс законів про працю

Стаття 176. *Заборона залучення вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років, до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні і направлення їх у відрядження.*

Не допускається залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні і направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років.

Яким має бути рішення суду в цій справі?

А) Директор має бути притягнутий до відповідальності, оскільки в цьому разі має місце одностороннє порушення ст. 176 Кодексу законів про працю, яка прямо забороняє направлення жінок, які мають дітей віком до трьох років, у відрядження й не робить винятків для тих випадків, коли жінка сама погоджується на таке відрядження. У свою чергу, ст. 41 Кодексу про адміністративні правопорушення встановлює відповідальність за порушення законодавства про працю.

Б) Суд має визнати той факт, що адміністративне правопорушення мало місце, але, урахувавши заяву працівниці, звільнити директора підприємства від відповідальності через малозначність порушення, обмежившись усним зауваженням.

В) Суд має відмовитись від застосування ст. 176 Кодексу законів про працю як такої, що суперечить принципу рівності, міжнародним зобов'язанням України, зокрема ст. 11 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, оскільки жінка, яка має дитину до трьох років, на відміну від чоловіка, який є батьком дитини такого ж віку, не може претендувати на зайняття посади, якщо та передбачає регулярні відрядження.

Г) Суд має призупинити розгляд справи й звернутися до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності ст. 176 Кодексу законів про працю.

Г) Інше.

НОТАТКА ТРЕНЕР(КИ)А

Задача спрямована на формування розуміння, що національне законодавство підлягає оцінці з погляду його відповідності чи невідповідності міжнародним і регіональним стандартам забезпечення гендерної рівності.

Учасни(цям)кам тренінгу пропонують дати відповідь на такі запитання.

- Чи відповідає ст. 176 Кодексу законів про працю міжнародним і регіональним стандартам забезпечення гендерної рівності? Обґрунтувати свою відповідь.

- Чи призводить дія ст. 176 КЗпП до дискримінаційних наслідків? (Для цього необхідно пройти тест на дискримінацію: 1) чи є різниця в регулюванні трудових відносин за участі жінки, яка має дитину віком до трьох років / чоловіка, який має дитину віком до трьох років; 2) чи має така різниця в регулюванні легітимну мету; 3) чи є заходи, обрані для досягнення такої мети, пропорційними; чи може така мета досягатися менш обтяжливим для людини способом?)
- Як має вчинити роботодавець / адвокат(ка) / представни(ця)к правозахисної організації / суддя в ситуації, коли він / вона стикається з невідповідністю чинного законодавства міжнародним стандартам захисту прав людини, зокрема захисту від дискримінації?

БАЗОВА ПОЗИЦІЯ

При розгляді наведеної справи необхідно звернутися до положень Конституції України, які гарантують рівність прав чоловіків і жінок; Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка, зокрема, передбачає обов'язок держав-учасниць уживати відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі зайнятості, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок рівні права, зокрема право на вільний вибір професії чи роду роботи (п. «с» ч. 1 ст. 11 Конвенції); практики Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, який в одному зі своїх рішень указував, що таке законодавство (йшлося про заборону окремих видів робіт для жінок) «відображає стійкі стереотипи щодо ролей і обов'язків жінок і чоловіків у родині й суспільстві, які сприяють збереженню традиційних ролей жінок як матерів і дружин, підривають соціальний статус жінок і їх освітні й професійні перспективи» [справа *Світлана Медведєва проти Російської Федерації*], антидискримінаційного законодавства України, у тому числі Закону про забезпечення рівних прав, який передбачає, що державна політика має бути спрямована на забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків (ст. 3).

Крім того, слід урахувати, що заборона на направлення жінок, які мають дітей, у відрядження, передбачена ст. 176 КЗпП, була встановлена у 1971 році. З того моменту відбулися суттєві зміни соціальних та ціннісних стандартів суспільства, і, відповідно, ст. 176 КЗпП має тлумачитися у світлі цих нових стандартів: жінок, які мають дітей віком до трьох років, заборонено направляти у відрядження за відсутності їх згоди на це.

Витяг з рішення Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у справі *Світлана Медведєва проти Російської Федерації*:

<...> У 2005 році Світлана Медведєва завершила навчання за спеціальністю судноводія, і з 1 черв-

ня 2012 року її було прийнято на роботу водія-моториста до Самарського річкового пасажирського підприємства, яке є товариством з обмеженою відповідальністю. Її призначення було схвалено заступником директора компанії. 29 червня того ж року її було звільнено з поясненням, що укладення з нею трудового договору суперечить ст. 253 Трудового кодексу й постанові уряду № 162, в якій перераховано професії, заборонені для жінок або такі, що вимагають для них певних обмежень. <...> Серед заборонених названо роботу водія-моториста. Однак додатково зауважено, що роботодавець може прийняти рішення про використання праці жінки на забороненій посаді, якщо для цього створено безпечні умови роботи. <...> При цьому на законодавчому рівні немає жодного пояснення, чому вказана робота є шкідливою для здоров'я жінок.

<...> Пані Медведєвою було подано позов до суду з метою примусити компанію створити безпечні умови роботи, необхідні для її працевлаштування. В суді вона посилалася на приписи Конституції і Трудового кодексу, які гарантують ґендерну рівність, рівне ставлення до чоловіків і жінок та забороняють ґендерну дискримінацію в трудових відносинах. <...> Але її позов було відхилено. Національні суди вказали, що встановлена заборона не порушує право заявниці на працевлаштування, оскільки захищає її від шкідливих умов праці, які негативно впливають на неї і на її репродуктивне здоров'я. Крім того, суд посилався на позицію Конституційного Суду РІ (рішення № 617-О-О від 22 березня 2012 р.) у справі, яка стосувалася заборони для жінок ставати помічниками машиністів електропоїздів.

<...> держава-учасниця не заперечує, що авторка була піддана диференційованому ставленню за ознакою статі, але таке ставлення було передбачено національним законодавством і є складовою спеціальних заходів із захисту жінок у певних сферах зайнятості через причини, пов'язані з їх

фізичною природою, а саме їх здатністю ставати матерями, а тому такі не слід вважати дискримінаційними.

<...> Комітет вважає, що загальна заборона, яка застосовна до всіх жінок, незалежно від їх віку, сімейного стану, здатності або бажання мати дітей, являє собою порушення прав <...> на рівні із чоловіками можливості працевлаштування й свободу вибору професії й місця роботи.

<...> Відповідне законодавство «відображає стійкі стереотипи щодо ролей і обов'язків жінок і чоловіків у родині й в суспільстві, які сприяють збереженню традиційних ролей жінок як матерів і дружин, підривають соціальний статус жінок і їх освітні й професійні перспективи.

<...> Комітету не було надано жодних даних про те, що включення посади моториста-рульового до списку заборонених професій обґрунтовується тими чи іншими науковими доказами, які б підтверджували, що ця професія може бути шкідливою для репродуктивного здоров'я жінок.

<...> Росія як країна-учасниця Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок має створити безпечні умови праці в усіх галузях промисловості замість того, щоб перешкоджати

працевлаштуванню жінок у певних сферах й залишати створення безпечних умов праці на розсуд роботодавця. <...> Крім того, Росія зобов'язана забезпечувати захист репродуктивного здоров'я рівною мірою для жінок і для чоловіків.

<...> Через відмову в працевлаштуванні заявниця опиняється в ситуації, коли вона не може заробляти собі на життя за допомогою професії, якій вона навчалася. <...> Комітет закликає надати заявниці належне відшкодування завданої шкоди, а також полегшити доступ заявниці до роботи, для якої вона має необхідні кваліфікацію.

<...> Комітет закликає Російську Федерацію:

- переглянути й внести зміни до статті 253 Трудового кодексу;
- періодично переглядати, змінювати й скорочувати перелік заборонених професій або професій, доступ до яких обмежено, таким чином, щоб вони застосовувались суто для охорони материнства й забезпечення спеціальних умов для вагітних жінок і жінок, що годують грудьми;
- сприяти й полегшувати доступ жінок до цих професій шляхом покращення умов роботи й прийняття спеціальних тимчасових заходів для заохочення найму жінок у цих галузях праці.

Фабула 2

За чинним законодавством держави Х., право на пенсію мають особи зі стажем роботи 15 років, але ці 15 років вираховують, виходячи з повної зайнятості. До суду звернулася заявниця, яка 18 років працювала прибиральницею на умовах неповного робочого дня – 4 години на тиждень за норми 40 годин на тиждень, а отже, її стажу роботи суттєвим чином не вистачає для того, щоб отримувати пенсію. Причиною такого графіка роботи був той факт, що жінка є матір'ю трьох дітей і займалася доглядом за ними. Яким має бути рішення суду?

А) Законодавство встановлює однакове регулювання для чоловіків і жінок, а тому тут відсутня дискримінація.

Б) Подібне правове регулювання призводить до непрямої дискримінації, оскільки негативні наслідки передбаченого порядку настають у першу чергу для жінки, які, переважно через велику завантаженість домашньою роботою, працюють на умовах неповної зайнятості.

В) Має місце пряма дискримінація, але не за ознакою статі, а за соціальним становищем.

Г) Норма, яка передбачає необхідність мати відповідний стаж роботи на умовах повної зайнятості, відповідає вимогам розумності, пропорційності й передбачуваності. Тому немає порушення права заявниці.

НОТАТКА ТРЕНЕР(КИ)А

Задача спрямована на формування розуміння учасни(ця)ками того, що можуть траплятися випадки, коли гендерно нейтральна норма призводить до дискримінаційних наслідків.

Наведена справа розглядалася Судом ЄС, який у своєму рішенні від 22 листопада 2012 року²³ відзначив: «<...> непряма дискримінація у розумінні ст. 4 Директиви 79/7 виникає там, де національне законодавство, хоча й сформульоване в нейтральних термінах, призводить до більшою мірою несприятливих наслідків для жінок, аніж для чоловіків. <...> Прикладом такої дискримінації є законодавство, що призводить до несприятливих наслідків для працівників, які працюють неповний робочий день (як наприклад, заявниця) упродовж тривалого періоду часу. Порядок, передбачений законом, призводить до того, що такі працівники взагалі позбавляються можливості отримати пенсію. <...> Крім того, беззаперечним статистичним фактом є те, що таке законодавче регулювання впливає на жінок значно більше, аніж на чоловіків, оскільки в країні 80% з тих, хто працює неповний робочий день, – жінки. Це означає, що подібне законодавче регулювання суперечить ст. 4(1) Директиви 79/7²⁴».

Отже, непряма гендерна дискримінація має місце за таких умов:

- існує, на перший погляд, нейтральне правило загального характеру, тобто таке, що поширюється на всіх, незалежно від статі;
- дія такого нейтрального правила на практиці призводить до настання певних несприятливих наслідків. При цьому значною мірою (різниця має бути суттєвою) такі наслідки настають для представників однієї статі, порівняно з представниками іншої статі. Ця ознака відрізняє непряму дискримінацію від прямої: вона переносить нашу увагу з відмінності у ставленні на відмінність у наслідках.

Фабула 3

В ІТ-компанії, у якій чоловіки становлять 80% працівників, визначено вимогу: під час найму працівників на вакантні посади за рівної кваліфікації кандидатів віддавати перевагу жінкам до моменту досягнення представництва жінок у компанії на рівні не менше 40%. Це є прикладом:

а) спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на подолання дисбалансу у складі трудового колективу;

б) порушення чинного законодавства України, яке забороняє робити вказівку на стать кандидата на посаду при розміщенні оголошень про наявність вакантного місця;

в) дискримінації чоловіків за ознакою статі.

НОТАТКА ТРЕНЕР(КИ)А

Задача спрямована на формування розуміння мети запровадження спеціальних тимчасових заходів на розгляді конкретного прикладу. Як свідчить досвід обговорення цієї справи в різних групах, досить часто учасни(ці)ки не готові погодитись із тим, що в наведеному випадку немає дискримінації чоловіків.

В обговоренні може бути використаний реальний досвід інших країн, що сприятиме розумінню сутності спеціальних тимчасових заходів.

²³ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62011CJ0385&rid=20>.

²⁴ Директива Ради 79/7/ЄЕС від 19 грудня 1978 року про поступову реалізацію принципу рівності чоловіків і жінок у сфері соціального забезпечення / Див.: Рівність за ознакою статі в економічній сфері: зобов'язання України перед ЄС (ключові Директиви ЄС щодо забезпечення гендерного балансу на ринку праці та в професійній діяльності, їх розвиток у практиці Суду Справедливості) / упорядник О. О. Уварова. Харків: Видавництво «НТМТ», 2015. 150 с.

ДОСВІД ІНШИХ КРАЇН СВІТУ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВИХ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАХОДІВ

ПЕРЕВАГА ПРИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ ЯК ТИМЧАСОВИЙ СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАХІД. Суд справедливості ЄС сформулював критерії, у разі дотримання яких перевага при працевлаштуванні, надана за ознакою статі, не буде вважатися дискримінаційною: 1) відповідні заходи мають застосовуватися там, де недопредставлена одна зі статей; 2) перевага надається за умови рівної кваліфікації кандидатів (перевагу не може бути надано менш кваліфікованому кандидату); 3) така перевага не може мати автоматичного й безумовного характеру, кожного разу питання про надання такої переваги має вирішуватися в індивідуальному порядку з урахуванням усіх обставин справи.

Ісландія встановила квоту в 40% з вимогою висувати кандидатів обох статей на кожну позицію у всіх національних та місцевих комітетах та радах. Неможливість досягти мети може бути виправдана лише в тому випадку, якщо неможливо було висувати кандидатів обох статей через «об'єктивні обставини». Однак відсутність санкцій за невиконання робить цю гнучку систему квот досить неефективною. Така ж проблема існує і в моделі «датської м'якої квоти». Усі місцеві органи влади в Ірландії зобов'язані сприяти належному ґендерному балансу в призначенні комітетів. Проте відсутність точних квот, а також санкцій робить цей баланс більшою мірою інструментом посилення інтересу до нього, аніж фактичною системою квот. Іспанську модель «збалансованої участі» на всіх управлінських та представницьких посадах або італійську «принаймні одна третина» так само можна критикувати.

Є досвід країн, коли квоти щодо представництва жінок (мінімального представництва обох статей) запроваджуються тільки щодо конкретних органів. Наприклад, у Франції передбачено квоту 1/3 для «присяжних і комісій», які приймають рішення щодо набору та підвищення державних службовців. Схожа практика є в Італії. Недолік полягає в тому, що не передбачено негативних наслідків недотримання цієї вимоги щодо мінімального представництва обох статей у складі таких органів (наприклад, визнання недійсним рішення про призначення особи на посаду, якщо таке рішення не відповідає квотному принципу).

Ірландія встановила квоту в 40% для виконавчих комітетів суспільних служб мовлення ком-

паній. Італія також вважає за доцільне прийняти спеціальну політику щодо сектору радіо та телебачення.

Фінляндія прийняла вимогу щодо застосування гнучких квот у 40% для всіх органів державного управління та органів, що здійснюють державні функції. Відповідний орган може виправдати нездатність досягти мети в 40% за наявності «особливих причин». У разі порушення встановленої вимоги щодо квотування без таких «особливих причин» рішення про призначення особи на відповідну посаду поза квотою може бути оскаржене в адміністративному суді. Норвегія прийняла аналогічну модель гнучкої квоти, яка передбачає мінімум 40% представництва обох статей у всіх державних колегіях та комітетах. Неможливість досягти мети в 40% може бути виправдана лише в тому разі, якщо «особливі обставини призводять до очевидної нерозумності здійснення мети». Проте відсутність будь-яких супутніх санкцій за невиконання цілей робить норвезьку модель значно слабшою порівняно з фінською.

У цілому дослідження заходів, які застосовуються в країнах ЄС, указують на такі загальні тенденції.

Щодо **забезпечення балансу зайнятості в державному секторі**, зокрема на підприємствах державної форми власності, виділяють три групи заходів як позитивних дій: м'які позитивні заходи, надання переваг і квоти.

М'які позитивні заходи. Роботодавцю надається дискреція у виборі конкретних дій для досягнення ґендерного балансу; як правило, санкцій не передбачено. Одна з версій – дуже загальне зобов'язання сприяти рівності можливостей. Наприклад, в Естонії передбачено, що державні та місцеві органи влади повинні систематично та цілеспрямовано просувати ґендерну рівність. Закон передбачає, що членство в комітетах, радах та інших колегіальних органах, створених державними та місцевими органами влади, по можливості мають включати обидві статі. Жодних конкретних цілей або санкцій не встановлено. Інший захід, який належить до цього типу позитивних дій і який використовують держави, – правило паритету номінації. Воно вимагає від роботодавця, який номінує кандидата на певну посаду, пропонувати щонайменше двох кандидатів з однаковим рівнем кваліфікації, але різної статі (Данія). З огляду на необов'язковість,

цей захід зазвичай діє без санкції за його невиконання. До м'яких позитивних дій належить також обов'язок роботодавця заохочувати заявки на роботу / просування по службі з боку представників недопредставленої статі.

Найбільш поширеною м'якою позитивної дією є так званий План дій із забезпечення ґендерної рівності. Такі плани вимагають від роботодавців активного сприяння рівності шляхом прийняття заходів, що перевищують вимоги, установлені обов'язковими нормами антидискримінаційного законодавства. Значна частина держав передбачає прийняття Плану рівності як обов'язкову дію у сфері зайнятості (наприклад, в Іспанії, Швеції, Австрії, Італії та Нідерландах, де такі плани дій були прийняті в минулому для певних груп роботодавців у сфері державної служби (зокрема, у міністерствах і деяких установах, таких як поліція)). Незважаючи на те, що плани рівності в різних державах-членах різняться, вони схожі за своєю структурою. Зазвичай вони вимагають, щоб роботодавець проводив певний аналіз ситуації, водночас надаючи роботодавцю право на власний розсуд вибирати конкретні заходи для вирішення виявлених проблем. Такі заходи потребують періодичного перегляду. Значна частина планів дій вимагає від роботодавця пояснити причини, через які він не зміг реалізувати цілі, установлені попереднім планом. Деякі держави, такі як Велика Британія або Італія, прямо вказують, що план дій може передбачати надання переваги при працевлаштуванні одній зі статей як позитивну дію.

Надання переваг при працевлаштуванні і просуванні по службі. Сила цих заходів змінюється залежно від двох обставин: здатності роботодавця обґрунтувати невиконання вимог про надання відповідної переваги та супровідна санкція. Цільові переваги найму / просування або навчання – це стандартний приклад позитивних дій. Захід вимагає від роботодавців державного сектору надавати переваги при працевлаштуванні кандидатам тієї статі, яка є недопредставленою у складі відповідного органу, установи, підприємства, організації (переважно це жінки), доки не буде досягнуто визначеної мети. Цей тип заходів позитивної дії можна знайти в різних формах у різних державах. Наприклад, у Нідерландах різні міністерства та громадські установи використовують надання переваг (за умови, що кандидати мають однакову кваліфікацію). Однак вжиття цих заходів не підкріплено жодними санкціями, тому, по суті, є доброю волею роботодавців. В Італії працівники державного сектору зобов'язані обґрунтовувати

своє рішення найняти / просувати чоловіка, якщо чоловіки є надмірно представленими у відповідній організації. Іспанські роботодавці державного сектору зобов'язані забезпечувати збалансований склад у комісіях з найму / просування, якщо не існує «обґрунтованої та об'єктивної причини», яка може виправдати виняток із цього правила. У Норвегії в деяких колективних договорах у державному секторі можна знайти положення про необхідність надання переваг представникам тієї статі, яка є менш представленою. Норвезький уряд скористався цим заходом для надання переваг жінкам з метою збільшення кількості жінок-суддів. Лише деякі держави, такі як Італія та Іспанія, вимагають від роботодавців державного сектору надавати переваги для взяття участі в програмах навчання (підвищення кваліфікації) для жінок і чоловіків, які були відсутні на роботі через обов'язки щодо догляду за дітьми.

Німеччина та Австрія прийняли обов'язкові (суворі) вимоги щодо надання роботодавцями переваг при наймі і просуванні по службі в державному секторі. Так, австрійські державні установи повинні надавати переваги при наймі або просуванні по службі жінкам, що мають однакову кваліфікацію з кандидатами-чоловіками, коли жінки становлять менш ніж 45% працівників у відповідному відділі.

Німеччина має найбільш розвинуту систему преференцій у сфері зайнятості державного сектору. Система не застосовується до державних компаній. Роботодавці німецького державного сектору зобов'язані прийняти Плани рівності для жінок (Frauenförderpläne, Gleichstellungspläne) для збільшення представництва жінок на всіх рівнях зайнятості. Плани повинні містити кількісно визначені квоти, а також часові рамки та допоміжні заходи, такі як покращення балансу між професійним та приватним життям і навчанням. Крім того, вони мають передбачати обов'язок наймати або просувати по службі кандидата менш представленої статі, окрім випадків, коли є виняткові причини приймати рішення на користь іншого кандидата. До того ж, критерії набору та просування повинні бути визначені так, щоб уникнути традиційних негативних наслідків «типичних жіночих» видів зайнятості. Стосовно цього закони та внутрішні положення передбачають, що сімейна робота має враховуватися як позитивний чинник. Аналогічним чином безперервний стаж роботи або просто тривалість зайнятості більше не є вирішальними критеріями і враховуються лише тоді, коли вони є необхідними кваліфікаціями відповідної позиції.

Щодо **забезпечення балансу зайнятості в приватному секторі**, держави неактивно впроваджують обов'язкові позитивні заходи для приватних роботодавців. Лише окремі держави запровадили такі позитивні заходи, як квоти або певний вид преференційного ставлення до приватних роботодавців (Бельгія, Франція, Нідерланди, Норвегія, Ісландія, Італія, Іспанія). Водночас є чіткі свідчення того, що приватні роботодавці далекі від захоплення позитивними заходами як інструментом сприяння рівності жінок та чоловіків. Є лише нечисленні приклади того, коли роботодавці за власним бажанням використовують позитивні дії (Нідерланди, Швеція). Усі заходи можна класифікувати на такі умовні групи.

Перша група охоплює заходи, які заохочують роботодавців до розроблення та прийняття проактивних кроків, спрямованих на забезпечення більшої рівності чоловіків і жінок, які вони вважають найбільш прийнятними для свого робочого середовища. Стандартним прикладом такого типу заходів є Equality Prize Programmes (Португалія, Угорщина, Хорватія). Ці програми зазвичай розробляються як конкурси, що надають роботодавцям певний тип престижного титулу та фінансової винагороди. Іншим стандартним прикладом цього типу позитивних дій є фінансова підтримка, яку пропонує держава тим роботодавцям, які самостійно вживають певних заходів щодо позитивних дій. Наприклад, Люксембург пропонує фінансову підтримку роботодавцям, які наймають представників менш представленої статі. Італія пропонує фінансові субсидії роботодавцям, які допускають гнучкий робочий день, роботу на умовах неповного робочого часу, дистанційну або домашню роботу тощо. Аналогічні заходи можна знайти і в Австрії. Деякі автономні провінції Іспанії вдалися до більш активних заходів такого типу: вони використовують так звані «жорсткі рекомендації» для заохочення приватних роботодавців до прийняття певної форми системи квот. Ті роботодавці, які дотримуються цієї рекомендації, отримують позитивну оцінку для участі в конкурсах із державних закупівель. Цікавий приклад у Данії. Датський уряд закликав приватних роботодавців приєднатися до «Хартії про більшу участь жінок в управлінні». Хартія зобов'язує своїх членів до досягнення «м'яких цілей» за допомогою позитивних заходів. Ці заходи не використовують переваг на підставі статі. До них належать такі заходи, як плани рівності, спеціальним чином розроблені методи набору персоналу, здатні визначити кваліфікованих

кандидатів для жінок, політику кадрових ресурсів, що сприяє підвищенню рівності можливостей жінок, наставницькі програми тощо. На цей час до Хартії приєдналося понад 100 компаній. Хоч тільки 16 з них не контролюються державою, вони є одними з найважливіших роботодавців Данії. Інший варіант цього заходу: Голландський кодекс корпоративного управління, або Програма «Таланти – у топи», або Програма рекомендацій польської програми фонду «Варшава» (з урахуванням рекомендацій «збалансованої участі» у виконавчих та наглядових органах).

Друга група – заходи, що заохочують жінок більш активно брати участь у ринку праці. Наприклад, Італія, Македонія та Хорватія пропонують фінансові субсидії для жінок-підприємців (самозайнятих жінок).

Третя група – заходи, до яких автономно вдаються приватні роботодавці. Ці заходи є досить умовними непривілейованими заходами, такими як заохочення жінок подавати свої кандидатури на певні посади, де вони недостатньо представлені, організація навчальних курсів для працівниць, фінансування післядипломної освіти або участі в семінарах, тренінгах, наставництво, надання можливості працювати неповний робочий день, гнучкий робочий день, дистанційна робота, корпоративні дитячі садочки (Бельгія, Італія, Норвегія, Данія, Нідерланди та ін.).

Четверта група – заходи, спрямовані на використання організованої робочої сили, щоб мотивувати роботодавців до покращення становища жінок. Наприклад, Франція вимагає від роботодавців увести питання про позитивні заходи в їхні переговори з профспілками. Крім того, для полегшення цих переговорів роботодавці повинні підготувати доповіді про рівність, що стосуються поточної позиції жінок та чоловіків на їхньому підприємстві. Австрія надає робочим радам право консультуватися та вимагати від роботодавців інформацію щодо питання про позитивні дії та заходи, спрямовані на поєднання роботи та сім'ї.

Окрема група заходів – преференції у працевлаштуванні (просуванні) представникам окремої статі та квоти. Держави дуже неохоче застосовують цей тип позитивних дій для роботодавців приватного сектору. Відповідно, жодна держава не вимагає від своїх роботодавців приватного сектору надавати перевагу жінкам (як недостатньо представленої статі) щодо найму або просування по службі. Португалія та Австрія вимагають, щоб їхні роботодавці надавали перевагу доступу для

недостатньо представленої статі до навчальних програм. Шведські експерти відзначають, що переваги при наймі / просуванні по службі за однакової кваліфікації кандидатів різної статі в умовах недопредставленості однієї з них є «природною» практикою. Однак вони не нав'язуються державою. Роботодавці зазвичай використовують їх як інструмент у своїх планах рівності.

У цілому експерти відзначають брак інтересу до позитивних дій як інструменту рівності у сфері зайнятості в приватному секторі. Проте це властиво не лише роботодавцям. Так, лише іспанські та французькі профспілки відіграють важливу роль як промоутери заходів щодо позитивних дій у своїх державах. У світлі такої незацікавленості ключових гравців на ринку праці дивно, що держави не застосовують обов'язкових позитивних заходів частіше. Не менш дивно, що вони не використовують інші альтернативні інструменти. Наприклад, тільки іспанські, британські та австрійські національні експерти вказують, що їхні держави використовують державні закупівлі як стимул для роботодавців вживати позитивних заходів.

ЗАХОДИ, СПРЯМОВАНІ НА РОЗШИРЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ЖІНОК НА КЕРІВНИХ ПОСАДАХ. У ЄС ставиться мета значного збільшення кількості жінок у керівництві компаній (мінімальна мета – не менше 40% представників кожної статі серед виконавчих директорів компаній, акції яких розміщено на фондових біржах). Від компаній з нижчими показниками вимагають запроваджувати заздалегідь установлені, чіткі, нейтрально сформульовані та однозначні критерії процедури відбору на керівні посади для досягнення цієї мети.

У Великій Британії – мета щодо 25% представництва жінок у керівництві компаній (які відповідають критеріям щодо їх розміру). Наразі поставлено мету досягти 33% у 2020 році. У Шотландії 15 червня 2017 року прийнято Закон про ґендерне представництво в публічних правліннях. Законом встановлено мету забезпечити 50% представництва жінок у правліннях приватних компаній. Шотландський уряд не має повноважень щодо законодавчого встановлення вимог до представництва жінок у правліннях приватних компаній. У червні 2015 року шотландський уряд уклав партнерський акт, до якого приєдналося 202037 компаній (публічного, приватного і третього сектору). Акт передбачає добровільне прагнення його учасників до досягнення ґендерного балансу (50/50) у правліннях компаній до 2020 року.

В Італії з 2011 року діє закон, який передбачає мінімальні квоти для менш представленої статі в радах директорів і правліннях тих компаній, акції яких перебувають у вільному обігу на відкритому ринку цінних паперів.

Франція ухвалила далекосяжну модель квот щодо керівництва компаній. Французька модель строгих квот вимагає як від приватних, так і від контрольованих державою компаній забезпечити мінімум 20% жінок у виконавчих радах протягом 3 років від дня набрання чинності відповідним законом та 40% протягом 6 років. До того ж, компанії, на яких працює більш як 500 працівників і з понад 50 мільйонів євро надходжень, повинні забезпечити 40% представництва жінок протягом шести років. У разі невиконання вимоги суд може скасувати результати виборів правління. Нещодавнє законодавство також передбачає 40-відсоткову квоту на посади жінок на державних підприємствах, у державних лікарнях, а також органах місцевого самоврядування. Ця квота має бути досягнута після другого поновлення правління після набрання чинності законом. Також встановлено 40% квоти для жінок стосовно високопоставлених державних службовців. Цю мету планувалося досягти у 2018 році.

Інші держави дотримуються такого ж шляху. Наприклад, Ісландія запровадила чітку квотну модель для виконавчих комітетів усіх державних і приватних компаній, а саме сорокавідсоткову квоту для акціонерних товариств, які нараховують понад 25 працівників, та приватних компаній з обмеженою відповідальністю, на яких працює понад 50 працівників. Греція запровадила сувору квотну модель для державних компаній. Ця модель накладає вимогу – 1/3 квоти для всіх виконавчих органів, що складаються із членів, призначених державою. Цей підхід також застосовується до призначеної державою частини правління в компаніях, де держава є лише одним з акціонерів. Місця зарезервовані для жінок, які відповідають установленим законом кваліфікаціям. Рішення про призначення посадових осіб, які не відповідають вимогам квоти, можуть бути скасовані адміністративними судами. Крім того, рішення, прийняті колеґіями, які сформовані з порушенням квотних правил, можуть бути анульовані адміністративними судами, якщо відповідна юридична особа є особою публічного права, або цивільними судами, якщо відповідна юридична особа є особою приватного права. Постраждалі особи мають право заявляти вимогу про відшкодування шкоди.

Австрія пішла дещо іншим шляхом. Рада міністрів Австрії ухвалила рішення, яке встановлює обов'язок поступового запровадження квот у компаніях, що належать державі на 50% і більше. Такі компанії повинні були домогтися 25% представництва жінок у своїх правліннях до 31 грудня 2013 року і 35% – до 31 грудня 2018 року. Оскільки це є виконавчим рішенням, уряд попросить парламент прийняти відповідне законодавство, якщо цілі не будуть досягнуті протягом установленого періоду.

(Ще у 2011 році Євробарометр провів опитування, за результатами якого 88% респондентів вважає, що жінки мають бути рівною мірою представлені на керівних посадах у компаніях. На вибір було запропоновано декілька варіантів дій: компанії мають вирішувати це питання за допомогою саморегулятивних механізмів (31%), необхідно встановити обов'язкові до застосування юридичні заходи (26%), має бути розроблено Кодекс корпоративного управління, до якого внесено рекомендовані, але не обов'язкові заходи (20%). Водночас 75% опитуваних підтримало пропозицію надавати перевагу менш представленій статі за умови рівної кваліфікації і неавтоматичного характеру такої переваги як обов'язкового заходу.

У цілому цікавим є механізм запровадження змін на рівні ЄС (може бути орієнтиром як гарна практика):

- проводиться опитування різних зацікавлених груп (наприклад, безпосередньо експертів, а також громадських організацій, державних структур, бізнес-структур тощо) з визначенням можливих інструментів вирішення проблеми;
- проводиться соціологічне дослідження (опитування більш широкого кола респондентів – пересічних громадян), вивчається статистика тощо;

- аналізується дотримання тесту збалансованості рішення: чи має воно перед собою легітимну мету, чи є пропорційним цій меті, чи є інші адекватні засоби досягнення такої мети, зокрема, коли це стосується приватних суб'єктів, як-от бізнесу; аналізується також, яку модель регулювання слід узяти за основу (і це також іноді стає предметом опитування) – саморегулювання для досягнення поставленої мети (наприклад, досягнення рівня 40% представленості жінок у керівництві компаній), рекомендаційні заходи на законодавчому рівні, обов'язкові заходи на законодавчому рівні.

Цікавий досвід Бельгії. В країні законом встановлено квоту у 33% щодо представництва жінок у правліннях державних та приватних компаній, які публічно торгуються на фондових ринках, після перехідного періоду а) один рік для компаній, контрольованих державою, б) п'ять років для приватних компаній, в) сім років для малих та середніх фірм. У разі невиконання вимог квоти члени правління можуть втратити свої повноваження. Аналогічним чином Італія прийняла закон, що встановлює 1/3 квоти стосовно рад директорів та членів правлінь приватних і державних компаній. Мета в 1/3 має бути досягнута шляхом другого поновлення ради директорів та правлінь з моменту набрання чинності законом. Система санкцій у разі невідповідності є прогресивною: перше попередження – друге попередження + штраф – припинення повноважень правління.

Фабула 3

Законодавство держави С. передбачає як підставу для звільнення за ініціативою працедавця досягнення працівником пенсійного віку. При цьому в державі С. пенсійний вік для жінок і чоловіків є різним: для жінок — 60 років, для чо-

ловіків — 65 років. Громадянка держави С. подала до суду позов про незаконність її звільнення після досягнення 60 років, оскільки чоловіки в аналогічній ситуації звільненню не підлягають. Як має бути вирішено справу?

НОТАТКА ТРЕНЕР(КИ)А

Ця справа спрямована, по-перше, на те, щоб згадати, що різний пенсійний вік сам по собі не є дискримінацією. Для ілюстрації можна навести рішення ЄСПЛ:

Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Pearson v. the United Kingdom* від 22 серпня 2006 року (витяг)

<...> Заявник, віком 63 роки, скаржився, що не може отримати державну пенсію, доки він не досягне 65-ти, тоді як жінки могли звертатись по неї у віці 60 років. Він був безробітним на той час, але якщо б він повернувся на роботу, він та будь-який потенційний роботодавець були б зобов'язані сплачувати внески на державне страхування. Заявник ініціював процес щодо завданих збитків у зв'язку з дискримінацією в Сполученому Королівстві, але його вимоги не були задоволені, і йому відмовлено в дозволі на оскарження.

<...> Основним у цій справі є питання щодо різниці у ставленні, яка проявилася в тому, що заявник не міг отримати державну пенсію, доки він не досягне 65 років, в той час як жінка отримала б право на пенсію у віці 60 років, що становить дискримінацію в розумінні статті 14 Конвенції.

Згідно із прецедентним правом Суду різниця у ставленні є дискримінаційною для цілей статті 14, якщо вона «не має об'єктивного й розумного виправдання», тобто не має «законної (легітимної) мети», або якщо немає розумного балансу між засобами, що використовуються, і метою, яка ставиться. Держави-учасниці мають певну свободу розсуду у визначенні того, чи є виправданою різниця у ставленні в тій чи іншій ситуації. Однак мають бути дуже переконливі підстави, щоб Суд міг розглядати різницю у ставленні, засновану суто на підставі статі, як сумісну з Конвенцією.

<...> розсуд законодавчого органу щодо реалізації соціально-економічної політики має бути дуже широким. Це стосується, зокрема, систем оподаткування, зборів, які неминуче диференціюються між групами платників податків і реалізація яких завжди залежить від конкретної ситуації. Уряд може часто стикатися з необхідністю збалансувати потребу збільшення доходів і задовольнити інші соціальні цілі податкової політики. Національна влада, очевидно, перебуває в кращому становищі, аніж Суд, для оцінки потреб і вимог, які в цій справі, зокрема, охоплюють складні питання фінансування пенсій, що впливають на суспільство в цілому. В таких питаннях Суд зазвичай поважає вибір політики законодавчого органу, якщо він не є явно необґрунтованим.

<...> Суд зазначив, що не було порушення статті 14 (заборона дискримінації) у поєднанні із статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції (захист власності), спираючись на визначальне обґрунтування заходів з корегування фінансової нерівності між статями та виходячи з того, що законодавчо прийнята політика щодо відстроєння вирівнювання пенсійного віку для чоловіків та жінок до 2020 року лежить у сфері розсуду держави.

Але основна увага в наведеній справі має бути приділена питанню, чи має місце дискримінація жінок через те, що їх може бути звільнено при досягненні 60 років, на відміну від чоловіків, яких може бути звільнено в 65 років. Цю справу розглянув Суд справедливості ЄС:

Суд ЄС визнав, що в розглядуваному випадку мала місце дискримінація. Його аргументи були такими:

«<...> загальна політика в питаннях розірвання трудових відносин, включаючи **звільнення працюючих жінок тільки на тій підставі, що вони досягли пенсійного віку, який за національним законодавством є різним для жінок і чоловіків, є дискримінацією за ознакою статі.**

<...> відповідно до першого абзацу ч. 2 ст. 2 Директиви 76/207 пряма дискримінація має місце, коли до людини ставляться інакше на підставі її статі.

<...> Згідно з національним законодавством чоловіки здобувають таке право із досягненням 65-річного віку, а жінки – 60-річного. Наслідком такого регулювання є ситуація, коли жінка може бути звільнена, якщо їй виповнюється 60 років, чоловік – 65.

Такий критерій, невіддільний від статі працівника, являє собою різницю у ставленні, засновану на статі. <...> Тож різниця не може бути виправдана прагненням роботодавця сприяти працевлаштуванню молодих спеціалістів».

Фабула 4

Заявника включали до списку присяжних з 1971 до 2002 року. Він працював присяжним та наставником у трьох різних справах. У 1997 році його викликали знов, але він відмовився з'явитися, і його оштрафували на 240 євро. Він відмовився платити штраф, обґрунтовуючи це тим, що

мала місце дискримінація, оскільки інші люди в його становищі не мали такого навантаження та обов'язків зі служби присяжних, і що закон та національна практика звільняли жінок від участі в суді присяжних.

НОТАТКА ТРЕНЕР(КИ)А

Справа спрямована на тренування вміння ідентифікувати непряму дискримінацію, коли має місце гендерно нейтральна норма й доведення дискримінаційного ставлення можливе лише шляхом звернення до статистичних даних.

Наведена модульна справа базується на реальному рішенні ЄСПЛ:

Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Zarb Adami v. Malta* від 20 червня 2006 року *(витяг)*

<...> Заявника включали до списку присяжних на Мальті з 1971 до 2002 року. Він працював присяжним та наставником у трьох різних справах. У 1997 році його викликали знов, але він відмовився з'явитися і його оштрафували на 240 євро. Він відмовився платити штраф, обґрунтовуючи це тим, що мала місце дискримінація, оскільки інші люди в його становищі не мали такого навантаження та обов'язків зі служби присяжних, і що закон та національна практика звільняли жінок від участі в суді присяжних. Він вимагав, щоб його звільнили від служби присяжним, але його заяви відхилялись аж до 2005 року, коли його прохання задовольнили.

<...> Суд нагадав, що пункт 2 статті 4 Конвенції, який забороняє «примусову або обов'язкову працю», охороняє одну з основних цінностей демократичного суспільства. На відміну від більшості матеріально-правових положень Конвенції і Протоколів № 1 та № 4 до неї, стаття 4 Конвенції не передбачає жодних винятків; відповідно до пункту 2 статті 15 Конвенції відступ від передбачених у ній обов'язків є неможливим навіть у надзвичайних обставинах, які загрожують життю нації. Утім, пункт 3 цієї статті вказує на те, що вираз «примусова або обов'язкова праця» не повинен охоплювати, *inter alia*, «будь-яку працю або службу, що є частиною звичайних громадських обов'язків».

<...> Суд уважає, що обов'язкове виконання функцій присяжного засідателя, як це відбувається на Мальті, є одним із «звичайних громадських обов'язків».

<...> Прецедентне право Європейського суду встановлює, що дискримінація означає відмінність у поведженні з особами у відносно схожих ситуаціях без об'єктивного й розумного виправдання. <...> Наявність такого виправдання має оцінюватися відповідно до принципів, які зазвичай переважають у демократичному суспільстві. Різниця в ставленні при реалізації того чи іншого права, передбаченого Конвенцією, має не тільки відповідати законній (легітимній) меті: стаття 14 Конвенції вважається порушеною також тоді, коли чітко встановлено відсутність «розумної пропорційності між задіяними засобами і переслідуваною метою».

Іншими словами, поняття дискримінації охоплює випадки, коли з особою або з групою осіб поводяться, без належного обґрунтування, менш прихильно, ніж з іншими, навіть якщо більш сприятливе ставлення не є вимогою Конвенції. Стаття 14 Конвенції не забороняє відмінності у ставленні, що спирається на об'єктивну оцінку фактичних обставин, які істотно різняться, і, заснована на суспільному інтересі, забезпечує

справедливий баланс між захистом інтересів суспільства й повагою до прав і свобод, гарантованих Конвенцією.

<...> *Закони, що діяли на той момент на Мальті, не проводили жодної різниці між чоловіками і жінками, наділяючи їх рівними можливостями для виконання обов'язків присяжних засідателів. Дискримінація, про яку йдеться, навпаки, заснована на тому, що заявник вважає звичаєм, який характеризується великою кількістю факторів, таких як спосіб складання списків кандидатів у присяжні засідателі й критерії звільнення від несення обов'язків присяжних засідателів. У результаті лише незначний відсоток жінок залучається до виконання обов'язків присяжних засідателів.*

<...> Суд вважає, що дискримінація, яка потенційно порушує Конвенцію, може бути результатом не лише законодавчих заходів, але й ситуації, яка фактично склалася.

Суд відзначає, що, як видно з наданих сторонами статистичних даних, у 1997 році, коли заявника залучили до виконання обов'язків присяжного засідателя, а він не з'явився на судові засідання, кількість чоловіків, внесених до списків кандидатів у присяжні засідателі (7503 особи), у три рази перевищувала кількість жінок (2494 особи). У попередній рік ця різниця була ще більш істотною, оскільки до списків кандидатів у присяжні засідателі було внесено лише 147 жінок, у той час як чоловіків там нараховувалося 4298 осіб. Суд також вражений тією обставиною, що в 1996 році 5 жінок і 174 чоловіків реально виконували обов'язки присяжних засідателів під час розгляду справ у судах.

На думку Суду, ці цифри демонструють, що громадський обов'язок виконувати функції присяжного засідателя покладалася переважно на чоловіків. Відповідно, **мала місце різниця у ставленні до двох груп – чоловіків і жінок**, які щодо цього обов'язку перебували в схожій ситуації.

<...> як указують представники держави-відповідачки, з 1997 року почався адміністративний процес зрівняння кількості чоловіків і жінок, що вносяться до списків кандидатів у присяжні засідателі. В результаті у 2004 році до списків було внесено 6344 жінки і 10 195 чоловіків, що свідчить про значне збільшення кількості жінок, фактично придатних до виконання обов'язків присяжних засідателів. Однак це не применшує висновку про те, що в той час, коли заявника було залучено до виконання обов'язків присяжного засідателя і він не з'явився до суду, лише мізерно невелика частина жінок була внесена до списків кандидатів у присяжні засідателі й фактично повинна була виконувати обов'язки присяжних засідателів під час розгляду справ у судах.

<...> Суд нагадує, що якщо державний курс або захід загального характеру завдають непропорційної шкоди групі осіб, не можна виключати можливість розцінювати їх як дискримінаційні, навіть якщо вони не спрямовані саме на цю групу. Крім того, мають бути дуже вагомі підстави, щоб визнати різницю у ставленні виключно через належність особи до іншої статі такою, що відповідає Конвенції.

Суд відзначив порушення статті 14 (заборона дискримінації) Конвенції у поєднанні із статтею 4(3) (d) (заборона рабства і примусової праці), урахувавши непропорційні згубні наслідки політики щодо групи людей та відмінності в трактуванні чоловіків та жінок.

Фабула 5

Заявниця працювала протягом трьох років членом команди лісових пожежників початкового реагування. Незважаючи на те, що вона добре виконувала свою роботу, її було звільнено після того, як уряд затвердив нову серію випробувань придатності для лісових пожежників. Заявниця

пройшла три випробування, однак із четвертим не впоралась. Випробування складалося з бігу на дистанцію 2,5 км, яке заявниця виконувала на 49,4 секунди довше, ніж передбачено стандартом.

НОТАТКА ТРЕНЕР(КИ)А

Ця справа спрямована на ідентифікацію дискримінації у випадку, коли є легітимна мета для встановлення однакового стандарту фізичної підготовки для жінок і чоловік, оскільки вони виконують однакові професійні обов'язки, але при цьому вповноважені органи мають уважно підійти до визначення того, яким має бути такий стандарт: покладення в його основу «чоловічих» показників без належного для цього обґрунтування може призводити до дискримінації.

Рішення Верховного суду Канади у справі *Британська Колумбія (Комітет державної служби трудових відносин) проти В.С.Г.Е.У. від 9 вересня 1999 року* (витяг)

<...> Заявниця працювала протягом трьох років членом команди лісових пожежників початкового реагування. Незважаючи на те, що вона добре виконувала свою роботу, її було звільнено після того, як уряд затвердив нову серію випробувань придатності для лісових пожежників. Заявниця пройшла три випробування, однак із четвертим не впоралась. Випробування складалося з бігу на дистанцію 2,5 км, яке заявниця виконувала на 49,4 секунди довше, ніж передбачено стандартом.

<...> Третейський суддя виявив, що зазначені аеробні стандарти призводять до негативного дискримінаційного впливу за ознакою статі, оскільки чоловіки як група мають вищу прохідну здатність, ніж жінки, і, відповідно, більше можливостей для виконання встановлених урядом стандартів. Середньостатистичний чоловік, підготувавшись, здатен виконати встановлені нормативи. Середньостатистична жінка, навіть за достатньої підготовки, не може їх виконати. Отже, *застосування однакового стандарту одночасно до всіх працівників усуває з професії більше жінок, аніж чоловіків.*

Третейський суддя також дійшов висновку, що уряд не довів, що він попередньо підготував заявницю до майбутніх невинуватих труднощів. Третейський суддя зобов'язав відновити на посаді заявницю й компенсувати втрачену заробітну плату та пільги. Це рішення третейського судді було скасовано апеляційним судом Британської Колумбії.

На думку Верховного суду Канади, у вузькому розумінні справа стосується з'ясування неправомірності звільнення урядом заявниці з посади лісового пожежника. У широкому сенсі питання полягає у встановленні несправедливості аеробних стандартів, спрямованих на усунення жінок від лісових протипожежних робіт.

Аеробний стандарт був розроблений для уряду дослідниками Університету Вікторії. Суд вважає, що два аспекти методології дослідників видаються проблематичними. По-перше, показники мають описовий характер, заснований на вимірюванні середнього рівня продуктивності й перетворенні цих даних на мінімальні стандарти ефективності. Під час судового розгляду не було продемонстровано, що ці стандарти насправді необхідні для безпечного й належного виконання працівниками роботи. По-друге, не було надано інформації про те, що під час дослідження враховувалася різниця між чоловіками і жінками. *Дослідження не доводить, що жінкам і чоловікам потрібен однаковий мінімальний рівень аеробної підготовки, щоб безпечно й ефективно виконувати роботу.*

<...> Третейський суддя встановив, що невиконання стандартів заявницею не становить серйозної загрози її безпеці, безпеці співробітників або широкої громадськості.

<...> Суд погоджується з третейським суддею, що за звичайного правового підходу до застосування законодавства в галузі прав людини в цій ситуації *виявлено негативний дискримінаційний вплив.*

<...> Утім, на думку Суду, необхідно переглянути загальноприйнятий підхід, який відокремлює пряму дискримінацію від несприятливого дискримінаційного впливу, визначаючи при цьому пряму дискримінацію як відкриту або явну, а негативний дискримінаційний вплив як дискримінаційні наслідки, що стають результатом, здавалося б, нейтральної поведінки. Захист від прямої дискримінації полягає в тому, щоб показати, що правило є добросовісною професійною вимогою. За відсутності таких доказів правило буде відхилено. Захист від несприятливого дискримінаційного впливу полягає в тому, щоб довести, що на заявника покладаються додаткові невинуваті труднощі. <...> Верховний суд Канади має можливість сформулювати новий «єдиний» підхід, що виключає відмінність між прямою дискримінацією і несприятливим дискримінаційним впливом.

У межах єдиного підходу **існує триступеневий тест, який допомагає визначити, чи є дискримінаційний стандарт сумлінною професійною вимогою**. Роботодавець повинен довести, що:

- стандарт був прийнятий з метою, розумно пов'язаною з виконанням роботи;
- конкретний стандарт був прийнятий з добросовісним і сумлінним припущенням, що він є необхідним для виконання відповідної роботи;
- стандарт є розумно необхідним для досягнення відповідної законної (легітимної) мети. Цей пункт вимагає продемонструвати, що її досягнення без особливих труднощів є неможливим.

Застосовуючи такий підхід до цієї справи, **Суд вважає за необхідне звільнити заявницю від тягара доведення того, що стандарт дискримінує жінок, оскільки уряд не довів, що стандарт є розумно необхідним**. Уряд також не довів, що використання іншого стандарту призведе до непропорційно великих втрат.

ФАКУЛЬТАТИВНІ ЗАВДАННЯ

Фабула 1

Громадянин В. звернувся до суду зі скаргою на свого роботодавця, який у робочій столовій не враховує потреб у харчуванні вегетаріанців.

Яким може бути рішення суду? Чи може і чи повинне таке питання вирішуватися на законодавчому рівні?

Фабула 2

На підприємстві в передбаченому законом порядку внесено зміни до трудового розпорядку, зокрема, передбачено початок робочого дня з 7

години ранку. Працівники, які є батьками малолітніх дітей, заявили про порушення їхніх прав. Чи є перспективи у такого позову в суді?

НОТАТКА ТРЕНЕР(КИ)А

Обидві задачі розкривають принцип розумного пристосування: роботодавець не може, просто посилаючись на формальне дотримання вимог законодавства, відмовити в задоволенні індивідуальних (особливих, таких, що не збігаються із загальною нормою) потреб працівника. Він може відмовити лише в тому випадку, якщо обґрунтує занадто велику обтяжливість для себе зусиль щодо їх задоволення.

БЛОК II.

МІЖНАРОДНІ І РЕГІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ. НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ

БАЗОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ

1. Загальний контекст внутрішнього переміщення.
2. Міжнародно-правові засоби захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб.
3. Європейські стандарти захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб.
4. Український контекст. Застосування міжнародних стандартів національними судами.
5. Навчальна програма HELP як засіб імплементації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на національному рівні.

ЗАГАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ

Станом на грудень 2019 року в більш ніж 55 країнах світу 41,3 мільйона людей вимушено залишають свої домівки та переміщуються всередині власної країни через різного роду загрози. ³/₄, а саме 31 мільйон ВПО, розміщено в 10 країнах світу: Сирія (6 млн), Колумбія (5,8 млн), ДРК (3,1 млн), Сомалі (2,6 млн), Афганістан (2,6 млн), Ємен (2,3 млн), Нігерія (2,2 млн), Ефіопія (2,1 млн), Судан (2,1 млн), Ірак (2 млн). За даними Міжнародного моніторингового центру з питань внутрішнього переміщення (International Displacement Monitoring Centre) за 2019 рік, ще декілька десятків мільйонів людей вимушено змінювали місце свого проживання в межах власних країн: повідомлено про нові випадки переміщення, пов'язані з конфліктом у 70 країнах, та переміщення, пов'язаного з катастрофами, у 140 країнах²⁵.

Ці цифри, звичайно, не демонструють картини з вимушеним переміщенням людей через міжнародно визнані кордони. У цьому контексті важливим є зауваження про різницю між внутрішнім переміщенням та міграцією. Єдиним міжнародно-правовим інструментом у сфері біженців є Конвенція про статус біженців 1951 року²⁶, відповідно

до положень якої, критерії для встановлення **статусу біженця** є такі:

1) особа покидає країну своєї громадянської належності і просить захисту в іншій, тобто особа перетинає міжнародно визнані кордони, 2) через те що в країні своєї громадянської належності особа є *жертвою переслідувань* за ознакою раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань, вона *цілком обґрунтовано* побоюється цих переслідувань; 3) при цьому особа *не може* користуватися захистом цієї країни або *не бажає* користуватися таким захистом унаслідок таких побоювань. Однаково ці критерії застосовуються і до тих осіб, які, не маючи певного громадянства й перебуваючи поза країною свого звичайного колишнього місця проживання, у результаті подібних переслідувань не можуть або не бажають повернутися до країни звичайного колишнього місця проживання внаслідок побоювань переслідування (біженці «sur place»). До того ж, конвенційне визначення статусу біженця 1951 року містить і часові рамки: воно стосується подій, які сталися до 1 січня 1951 року. Ці часові рамки були зняті Протоколом щодо

²⁵ Global Report on Internal Displacement 2019. Доступно за посиланням: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2019/>.

²⁶ Конвенція про статус біженців 1951 року. Доступно за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011.

біженців 1967 року, проте розуміння статусу біженця, яке міститься в Конвенції та Протоколі, не відображає сучасних тенденцій вимушених переміщень світом: люди сьогодні здебільшого тікають від загроз їхнім індивідуальним правам, зумовленим збройними конфліктами або природними катастрофами. Через обмежувальне тлумачення національними владами підстав для надання притулку іноземцям у своїх країнах багато людей лишають у небезпеці. Справедливо відзначити, що в січні 2020 року Комітет ООН з прав людини прийняв поворотне рішення у сфері захисту прав так званих «кліматичних біженців», у якому визнав, що кожного разу, коли держава ухвалюватиме рішення про повернення шукачів притулку до їхніх країн, де існує кліматична криза, унаслідок якої людині загрожуватиме небезпека чи жорстоке, нелюдське або принизливе поводження, це буде вважатися порушенням зобов'язання у сфері прав людини²⁷.

У будь-якому разі біженці, так само як і внутрішньо переміщені особи, не можуть бути позбавлені основоположних прав людини та не можуть бути дискриміновані. Але слушним є зауваження Парламентської асамблеї Ради Європи про те, що внутрішньо переміщені особи як такі, на відміну від біженців, які перебувають під захистом Конвенції 1951 року про статус біженців, не захищені жодним юридично зобов'язувальним міжнародним документом і їхні основні права не можуть бути забезпечені на міжнародному рівні за допомогою будь-якого конкретного інструменту. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб покладається повністю на державу, а з боку міжнародної спільноти отримує набагато менше уваги, ніж питання біженців²⁸. Утім, варто відзначити, що Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (інша назва — Агентство ООН у справах біженців) як глобальна організація, яка опікується біженцями, у 1972 році була вповноважена Генеральною асамблеєю ООН на проведення, за певних обставин, операцій для захисту та надання гуманітарної допомоги особам, переміщеним усередині своєї держави²⁹. Як відомо, представництво УВКБ ООН Україні з початку збройного конфлікту

надають відповідну допомогу особам, які постраждали внаслідок конфлікту та перемістились через це на контрольовану Україною територію³⁰.

Внутрішньо переміщені особи – людина чи група людей, які були змушені або зобов'язані покинути свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема внаслідок збройного конфлікту або для уникнення їхніх наслідків, через прояви насильства, порушення прав людини, стихійні або створені людиною лиха, і які не перетинали міжнародно визнаних державних кордонів. Це визначення подане в *Керівних принципах ООН з питань внутрішнього переміщення*³¹ (далі – Керівні принципи) – єдиному документі міжнародного права, який, утім, належить до «м'якого права», що не створює жодних зобов'язань для держав. Але ці принципи мають широке міжнародне визнання, адже відображають положення міжнародного права захисту прав людини та міжнародного гуманітарного права й повністю відповідають їм. Їхня інструментальна роль полягає в тому, що вони служать керівництвом до дій для держав, які зіткнулися з явищем внутрішнього переміщення, а також для міжнародних організацій, які відповідно до свого мандата опікуються захистом прав ВПО, та неурядових організацій у роботі із ситуаціями внутрішнього переміщення.

Керівні принципи містять 30 настанов, об'єднаних у 5 розділів:

- 1) загальні принципи (1-4) – найцінніше те, що визнається рівність ВПО з рештою населення та визнається пріоритетний обов'язок держави забезпечити захист ВПО (1 і 3);
- 2) принципи, що стосуються захисту від переселення (5-9), – захист від свавільного та примусового переміщення;
- 3) принципи, які стосуються захисту під час переміщення (10-23), – зосереджено увагу на захисті від насилля;
- 4) принципи, що стосуються гуманітарної допомоги (24-27), – держава зобов'язана надавати гуманітарну допомогу ВПО на недискримінаційній основі;
- 5) принципи, що стосуються повернення, переселення та реінтеграції (28-30).

²⁷ Human Rights Committee: Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2728/2016. Доступно за посиланням: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f127%2fD%2f2728%2f2016&Lang=en.

²⁸ Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи 1631(2003) «Внутрішнє переміщення в Європі», 25 листопада 2003 року.

²⁹ UNHCR's mandate for refugees, stateless persons and IDPs. Emergency Handbook. <https://emergency.unhcr.org/entry/55600/unhcrs-mandate-for-refugees-stateless-persons-and-idps>.

³⁰ <https://www.unhcr.org/ua/resources>.

³¹ Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення, ООН, E/CN.4/1998/53/Add.2 (1998).

У визначенні поняття «внутрішньо переміщена особа», поданому в *Керівних принципах*, зроблено акцент на двох фундаментальних елементах:

1) примусовий або недобровільний характер переміщення, зазначено декілька можливих причин для такого переміщення, але цей перелік не є вичерпним; переміщення відбувається в результаті зазначених обставин, так і з метою уникнення їхніх наслідків;

2) факт того, що це переміщення відбувається в межах державних кордонів. У Керівних принципах категорії осіб, які вважаються внутрішньо переміщеними, представлено в «широкому сенсі». Це можуть бути: а) переміщені особи, які змушені пересуватися транзитом через територію сусідньої держави для отримання доступу до безпечної частини власної країни, спершу вирушили за кордон, а потім повернулися (добровільно або примусово) до власної країни, але не можуть повернутися до звичного місця проживання у зв'язку з причинами, зазначеними в дефініції; б) особи, які добровільно поїхали до іншої частини власної країни раніше конфлікту або інших подій (наприклад, з метою навчання, тимчасового працевлаштування, подорожі тощо), але не можуть повернутися додому, оскільки події, які сталися за їхньої відсутності, роблять таке повернення неможливим або необґрунтованим; в) негромадяни та іноземці, особи без громадянства за умови, якщо вони перебувають у певній країні не просто транзитом, а більш-менш постійно, тобто вони, як підкреслено у визначенні, «змушені покинути свої будинки або звичні місця проживання». Наприклад, переміщені громадяни іншої країни, які жили в зазначеній країні протягом певного часу, можливо, навіть протягом поколінь, і в цілому втратили зв'язок із країною, громадянами якої вони є; переміщені громадяни іншої країни, які мають постійне місце проживання в зазначеній країні, через те що вони були допущені на територію для постійного або тривалого перебування; також біженці, які повернулися до країни свого походження, але не можуть повернутися до своїх домівок або не можуть знайти іншого довготривалого рішення через соціальну або економічну інтеграцію в іншій частині³².

Іншим важливим надбанням Керівних принципів є положення про першочергову відповідальність держави за захист вимушених переселенців, і це є основою концепції реагування на внутрішнє переміщення³³. Тут слід мати на увазі декілька вихідних пунктів:

1. Основна відповідальність за безпеку, благополуччя та свободу людей лежить *саме на державі*, оскільки ВПО проживають на її території, тобто в межах її юрисдикції. У деяких випадках держави нездатні виконувати функцію щодо ВПО. У такому разі вони зобов'язані *прийняти гуманітарну допомогу* від міжнародних партнерів. Проте навіть тоді роль міжнародних акторів (суб'єктів) полягає в підсиленні, а не підміні національної відповідальності.

2. Ті, хто переміщується в межах своєї країни, мають *право на повний захист своїх прав*, який гарантується населенню в цілому, але переміщення призводить до *особливої уразливості* постраждалих від нього осіб. *Тому держави зобов'язані передбачити спеціальні заходи захисту та допомоги ВПО*, щоб вирівняти їхнє становище з іншими громадянами.

Держави, засновуючи свою політику на цих вихідних засадах, можуть обирати на власний розсуд інструменти та способи її втілення. Світовий, зокрема балканський досвід, демонструє, що ефективною та інклюзивною є політика 5 «I»: *influence assessment (Risks and benefits)* – оцінка ризику та потенціалу серед ВПО; *inclusion (participation)* – включення ВПО до розробки та реалізації політик; *integration* – максимальне сприяння інтеграції ВПО у громади; *implementation* – реальне втілення практик; *inspection (monitoring, supervision)* – постійний моніторинг ситуації та перегляд політик щодо захисту прав ВПО.

Окрім держави та її органів влади, у справі захисту прав людини ВПО відіграють важливу роль:

- національні та місцеві громадські організації;
- бізнес та роботодавці;
- міжнародні неурядові організації: Норвезька рада у справах біженців, Данська рада у справах біженців, національні Гельсінські спілки;
- міжнародні (міжурядові) організації: ООН, Рада Європи, Міжамериканський суд з прав людини.

³² Заєць С., Луньова О., Федорова А. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб: переглянутий базовий аналіз / заг. ред., вст., резюме Коркелія К., Христова Г. Харків: Право, 2019. С. 13.

³³ Христова Г. О. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини: сучасні виклики. Харків: Право, 2019. С. 516.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Міжнародне право на варті захисту прав ВПО — інституційний та нормативний вимір. Як уже зазначалося, серед актів міжнародного права, які створюють конкретні зобов'язання для держав-учасниць та / або дія яких підтримується наявністю спеціального контрольного механізму, немає такого, який стосується конкретно захисту прав ВПО. Зважаючи на суттєве застереження про те, що внутрішнє переміщення не є підставою позбавлення переселенців їхніх основоположних прав, міжнародне право прав людини та інші галузі міжнародного права можуть бути ефективними для захисту ВПО.

Акти міжнародного права, зокрема угоди, конвенції тощо, як правило, є результатом досягнутої узгодженості держав під егідою певних міжнародних організацій. Тому у випадку із ВПО варто з'ясувати, які існують інституційні механізми захисту міжнародного характеру, компетенцією яких охоплено питання захисту переселенців.

УНІВЕРСАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВПО. Організація Об'єднаних Націй – універсальна міжнародна організація, яка має складну розгалужену структуру. Головними органами ООН є Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і соціальна рада, Рада з опіки, Міжнародний суд і Секретаріат ООН. Провідним документом установчого характеру ООН є Загальна декларація прав людини, яка проголошує рівність усіх людей у гідності і праві (ст. 1), забороняє будь-яку дискримінацію та гарантує рівний захист від неї (ст. 7).

Декларація стала основою для прийняття *Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права* 1966 року. Ці два пакти покладають на держави конкретні зобов'язання у сфері прав людини, що зумовлює наявність інституцій, які здійснюють нагляд за виконанням державами зобов'язань за пактами, – Комітет ООН з прав людини та Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав.

Принципи Загальної декларації викладено в міжнародних договорах, які укладені під егідою ООН і спрямовані на запобігання дискримінації та насильству й ліквідацію їх, уразливість ВПО до чого є завжди значною. Ідеться про Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, яка прирівнює примусове переміщення до геноциду; Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, яка особливим чином наголошує на свободі пересування та особистій недоторканності; Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації проти жінок 1979 року; Конвенцію проти катувань 1984 року.

Надзвичайний документ, який розроблено в ООН, а саме Підкомісією ООН щодо заохочення та захисту прав людини, – Принципи ООН з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб, які відомі як *Принципи Пінейро*. Вони встановлюють стандарти та містять настанови щодо ситуації втрати майна й домівок у контексті переміщення³⁴.

У системі ООН, як відомо, функціонує Міжнародний суд як головний судовий орган цієї організації. Він вирішує міжурядові спори відповідно до міжнародного права й надає консультативні висновки з правових питань, які можуть бути перед ним поставлені належним чином уповноваженими на те органами або спеціалізованими установами ООН. Як відомо, у 2017 році Україна ініціювала свою справу проти Росії через порушення Росією Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1956 року (через проведення в незаконно анексованому нею Криму політики расової дискримінації та культурного знищення, спрямованої проти тих етнічних груп, які наважилися протистояти спробі анексії) та Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 2002 року (шляхом здійснення фінансової підтримки терористичних груп на Сході України). Як відомо, у квітні 2017 року МС ООН видав Наказ про тимчасові заходи, яким зобов'язав Російську Федерацію утримуватися від обмежень на права кримськотатарської спільноти зберігати свої представницькі інституції, включаючи Меджліс, забезпечити доступ до освіти українською мовою та не погіршувати спір, який знаходиться на розгляді в Суді. 8 листопада 2019 року МС ООН відхилив заперечення Росії щодо юрисдикції та погодився з Україною, що її вимоги належним чином подані на його розгляд. Тепер Україна готується до слухань справи по суті.

Урешті-решт, варто відзначити, що під контролем Ради ООН з прав людини з 2004 року функціонує *Спеціальний доповідач з прав людини внутрішньо переміщених осіб*, який відповідальний за міжнародну адвокацію прав людини внутрішньо переміщених осіб. Спираючись на Керівні принципи, Спеціальний доповідач здійснює візити в країни, скликає національні та регіональні семінари і працює з урядами, міжурядовими, регіональними та неурядовими організаціями й іншими суб'єктами для посилення міжнародної реакції на внутрішнє переміщення.

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО. Збройний конфлікт як причина внутрішнього переміщення тягне за собою застосування міжнародного

³⁴ Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, Принципи з питань реституції житла та майна біженців й переміщених осіб: Остаточна доповідь Спеціального доповідача, 28 червня 2005р., E/CN.4/Sub.2/2005/17 : <https://www.refworld.org.ru/docid/5538ff744.html>.

гуманітарного право, яке має на меті обмеження впливу війни на осіб, які не беруть участь у збройних конфліктах. У контексті внутрішнього переміщення має значення IV Женевська конвенція, що стосується захисту цивільного населення під час війни 1949 року й забороняє насильницькі переміщення, Женевські конвенції 1949 року, які захищають жертв збройних конфліктів, серед іншого, вимагають гуманного ставлення до людей, які не беруть участі в конфлікті, забороняють катування та жорстоке поводження, Додатковий протокол I 1977 року до Женевських конвенцій, який забороняє невибіркові атаки цивільного населення.

МІЖНАРОДЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. Міжнародне кримінальне право – звід норм про притягнення до відповідальності за вчинення злочинів проти людства. Становленню норм міжнародного кримінального права сприяли статuti спеціальних міжнародних кримінальних трибуналів: Міжнародного трибуналу щодо Руанди 1993 року³⁵ та Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії³⁶. Так, у справі «Обвинувач проти Купрешкіча та інших» суд визначив: примусове переміщення всередині або між національними кордонами прирівнюється до злочину проти людяності³⁷. Міжнародний кримінальний трибунал ООН щодо Руанди визнавав примусове переміщення дітей як геноцид³⁸.

З метою вдосконалення міжнародного механізму розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у скоєнні злочинів проти людства, міжнародна спільнота згодом узяла курс на заснування єдиного міжнародного суду для розслідування найбільш гучних злочинів. Як результат, у 1998 році в Римі (Італія) 120 держав підписали Римський статут, яким був заснований Міжнародний кримінальний суд, що розглядає тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права, відповідно до якого примусове переміщення може розглядатись як злочин проти людяності та геноцид.

Наразі в Україні є нагальним питання ратифікації Римського статуту. Загроза притягнення до кримінальної відповідальності може бути стримувальним чинником, який запобігатиме примусу до недобровільного переміщення. До того ж, свавіль-

не переміщення, за Кримінальним кодексом України, не є злочином: розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» кодексу не передбачає відповідальності за свавільне переміщення. Крім того, оскільки Україна не ратифікувала Римський статут, вона не забезпечила криміналізацію злочинів проти миру, як передбачається в цьому документі. Відповідно до статті 8 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованій 16 вересня 2014 року, Україна взяла на себе зобов'язання ратифікувати Римський статут.

20 грудня 2018 року до Верховної Ради України внесено законопроект № 9438 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права». Ухвалення цього законопроекту може стати важливим кроком на шляху формування стандартів захисту населення від свавільного переміщення³⁹.

НОРМИ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ РЕГІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ. Деякі регіони світу утворили власні системи захисту прав людини, які існують поряд із системою, створеною в рамках ООН. На сьогодні існують регіональні установи захисту прав людини в Африці, Америці, Європі: Африканський суд з прав людини та народів як контрольний механізм щодо Африканської хартії прав людини й народів 1989 року, Міжамериканський суд з прав людини як контрольний механізм щодо Американської конвенції з прав людини 1969 року, Європейський суд з прав людини, який розглядає індивідуальні скарги на порушення державами-членами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Деякі кроки щодо встановлення стандартів регіональних прав людини також приймаються в арабському світі й у регіоні АСЕАН (Асоціації країн Південної Азії). Однак більшість країн цього регіону ратифікувала головні угоди й конвенції ООН з прав людини й таким чином висловили свою згоду із загальними принципами, добровільно визнали себе суб'єктами міжнародного права у сфері прав людини⁴⁰.

³⁵ UN Security Council, Security Council resolution 955 (1994) [Establishment of the International Criminal Tribunal for Rwanda], 8 November 1994, S/RES/955 (1994), available at: <https://www.refworld.org/docid/3b00f2742c.html>.

³⁶ UN Security Council, Security Council resolution 827 (1993) [International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY)], 25 May 1993, S/RES/827 (1993), available at: <https://www.refworld.org/docid/3b00f21b1c.html>

³⁷ ICTY, The Prosecutor v. Zoran Kupreskic, Mirjan Kupreskic, Vlatko Kupreskic, Drago Josipovic, Dragan Papic, Vladimir Santic, IT 9516, Trial Chamber, Judgement of: 14 January 2000. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kupreskic/tjug/en/kup-tj000114e.pdf>.

³⁸ Acquaviva G. Forced Displacement and International Crimes. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Division of international protection, June 2011. Legal and protection policy research series. URL: <https://www.unhcr.org/4e0344b344.pdf>.

³⁹ Заєць С., Луньова О., Федорова А. Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб: переглянутий базовий аналіз / заг. ред., вст, резюме Коркелія К., Христова Г. Харків: Право, 2019. С. 25.

⁴⁰ Що таке права людини? КОМПАС : посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/what-are-human-rights->.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Рада Європи (РЄ) є провідною правозахисною організацією європейського континенту. До неї входять 47 країн-членів, включно із 28 членами ЄС. Права 830 млн людей перебувають під охороною цієї потужної європейської правозахисної організації. Прийнята державами-членами Ради Європи 4 листопада 1950 року Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є сучасним каталогом прав людини, що покладає на договірні сторони Конвенції зобов'язання гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I Конвенції. Європейський суд з прав людини функціонує як контрольний механізм щодо дотримання державами-членами своїх зобов'язань у сфері прав людини, передбачених Конвенцією шляхом розгляду індивідуальних скарг від фізичних та юридичних осіб, а також міждержавні скарги на порушення прав людини.

Окрім Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, існують інші документи РЄ, що мають обов'язкову юридичну силу для держав-членів, а також низка механізмів РЄ для моніторингу дотримання країнами зобов'язань відповідно до цих документів. Особливо важливим є захисний механізм, який передбачено Європейською соціальною хартією та її переглянutoю редакцією. Європейський комітет із соціальних прав (ЄКСП) контролює, як країни дотримуються цих Хартій, шляхом отримання періодичних доповідей та колективних скарг. Що стосується останніх, то подавати колективні скарги можуть міжнародні неурядові організації, що зазначені як такі, що мають право співпрацювати з ЄКСП, а також окремі національні неурядові організації, професійні спілки та організації роботодавців. Одна з таких скарг, пов'язаних із внутрішнім переміщенням, стосувалася рішення, винесеного у 2010 році у справі «Міжнародний центр з питань житлових прав та виселень проти Хорватії» (Centre on Housing Rights and Evictions v. Croatia (COHRE) (колективна скарга, No 52/2008.36)⁴¹.

Окрім того, існує низка тематичних документів і моніторингових механізмів РЄ, що стосуються спеціальних потреб, уразливостей та потенційних порушень прав ВПО, зокрема такі: Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, Рамкова конвенція про захист національних меншин,

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, Європейська комісія проти расизму та нетерпимості⁴².

У межах Ради Європи немає спеціальної конвенції, присвяченої проблемі внутрішнього переміщення, основні підходи до визначення обсягу та характеру зобов'язань держави стосовно прав людини ВПО викладені в резолюціях та рекомендаціях Парламентської асамблеї РЄ (ПАРЄ) та Комітету міністрів РЄ (КМРЄ), які належать до норм «м'якого права», але мають потужне політичне і правове значення, а також у відповідній практиці ЄСПЛ. Основні вимоги до поваги та захисту прав ВПО у межах європейського правопорядку викладені в Рекомендації Rec(2006)6 КМРЄ державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, яку було схвалено на 961-му засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 року. Основні меседжі цієї Рекомендації є такими:

- 1) держава має повний обсяг як негативних, так і позитивних зобов'язань стосовно ВПО, які перемістились на контрольовану нею територію;
- 2) запобігати дискримінації ВПО;
- 3) захищати життя, тілесну недоторканність, свободу й безпеку, ефективно розслідування можливих порушень цих прав;
- 4) сприяти возз'єднанню сімей, розділених внутрішнім переміщенням;
- 5) забезпечувати документами;
- 6) забезпечувати реалізацію права голосувати на національних, регіональних або місцевих виборах;
- 7) забезпечувати повернення власності ВПО, залишеної у зв'язку з їхнім переміщенням (restitutio in integrum), або компенсувати вартість майна, яке втрачене та не підлягає відновленню.
- 8) докладати всіх зусиль для вироблення «сталих рішень» (англ. durable solutions): а) добровільне, безпечне і гідне повернення до власних помешкань або місць постійного проживання; б) переселення до іншої частини країни; в) належна та стійка інтеграція ВПО у місцях їхнього переміщення.

Слід також звернути увагу на ще два документи.

Рекомендація ПАРЄ 1877 (2009) «Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час» від 24 червня 2009 року спонукає держави постійно переглядати політики щодо ВПО, шукати

⁴¹ Параскева К. Захист внутрішнього переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи: посібник. Харків: Право, 2017. С. 16–17.

⁴² Там само. С. 16–17.

засоби мирного врегулювання затяжних конфліктів (актуалізовано війною між Грузією та Росією 2008 р.)⁴³.

Резолюція ПАРЄ 1708 (2010) «Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб» від 28 січня 2010 року (Принципи Паулсена) нагадує про обов'язок держав гарантувати вчасне й ефективне відшкодування втраченого доступу та прав на житло, землю й майно, залишені біженцями або ВПО, не очікуючи на результати переговорів щодо вирішення збройних конфліктів або статусу певної території. У цій резолюції імплементовано *Принципи Пінейро*⁴⁴.

Для юриспруденції Європейського суду з прав людини проблематика внутрішнього переміщення, зумовленого збройними конфліктами, окупаціями, не є новою. За регіонам належності заявників та подій можна виділити такі групи справ, у яких ЄСПЛ сформував підходи до тлумачення прав людини в умовах внутрішнього переміщення та збройного конфлікту.

ТУРЕЦЬКО-КІПРСЬКІ СПРАВИ. Ці справи Суд розглянув внаслідок уторгнення Туреччини на територію Кіпру, що відбулося в 1974 році та призвело до окупації північної частини острова й переміщення приблизно двохсот тисяч кіпріотів з їхніх домівок та втрати власності. У перших турецьких справах (*Ліоїзиду проти Туреччини (1995)*) ЄСПЛ установив та підтвердив у наступних справах, що Туреччина як держава, яка контролювала територію Північного Кіпру, відповідно до статті 1 зобов'язана забезпечувати там увесь перелік основних прав, визначених у Конвенції та додаткових Протоколах, ратифікованих нею. Серед турецько-кіпрських справ можна виділити такі:

Кіпр проти Туреччини (Сургус v. Turkey (2001)) – ефективний контроль та юрисдикція, сімейне життя та обмеження свободи пересування, право на життя;

Ліоїзиду проти Туреччини (Loizidou v. Turkey (1995)) – ефективний контроль та юрисдикція;

Ментеш та інші проти Туреччини (Menteş and Others v. Turkey (1998)) – сімейне життя та житло в контексті потужних сімейних зв'язків;

Дімейдес проти Туреччини (Demades v. Turkey (2003)) – житло та приватне життя;

Доган та інші проти Туреччини (Dogan and Others v. Turkey (2004)) – право на адекватне житло;

Ксенідес-Арестіс проти Туреччини (Xenides-Arestis v. Turkey (2005)) – механізм відшкодування за втрачену власність;

Азіз проти Кіпру (Aziz v. Cyprus (2004)) – виборчі права⁴⁵.

МОЛДОВСЬКО-РОСІЙСЬКІ СПРАВИ. У цих справах ЄСПЛ розглядав ситуації порушення прав людини під час конфлікту в Придністровському регіоні 1991-1992 років. ЄСПЛ установив, що і до, і після 5 травня 1998 року, дати набрання Конвенцією чинності стосовно Росії, Придністровський регіон залишався під ефективним управлінням або принаймні під вирішальним впливом Росії. У будь-якому разі цей регіон існував за рахунок військової, економічної, фінансової та політичної підтримки Росії. Наслідком цього була тривала й безперервна відповідальність Росії за долю заявників у справах. Проте ЄСПЛ мусив також проаналізувати відповідальність і Молдови, незважаючи на те що вона фактично не контролювала частини своєї території. ЄСПЛ у справі *Ілашку та інші проти Молдови та РФ (Ilascu and others v. Moldova and Russia (2004))* дійшов висновку про те, що «держава, яка не здійснює «ефективного контролю» над частиною своєї території, повинна намагатись: а) відновити контроль над спірною частиною території, що вимагає, з одного боку, утримання від підтримки сепаратистського режиму, з іншого – вжиття всіх можливих заходів політичного, судового та іншого характеру для відновлення контролю над своєю територією (при цьому головним для Суду є не досягнутий результат, а прагнення держави його досягти, що в цілому властиво для позитивних зобов'язань); б) забезпечити повагу до прав людини, зокрема здійснювати спроби звільнити осіб, які утримуються де-факто владою» (§ 331).

Ця методологія оцінки відповідальності Росії та Молдови за порушення прав людини під час конфлікту та щодо переміщених через конфлікт людей лягла в основу розгляду інших скарг: *Катан та інші проти Молдови та РФ (Catan and Others v. Moldova and Russia (2012))*, *Мозер проти Молдови та РФ (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia (2016))*.

⁴³ PACE Recommendation 1877 (2009) Europe's forgotten people: protecting the human rights of long-term displaced persons. Council of Europe. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-n.asp?fileid=17759&lang=en>. Див. переклад українською: Проект Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» / Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/idps2-ukr#%2238403717%22:3>].

⁴⁴ PACE Resolution 1708 (2010) On solving property issues of refugees and internally displaced persons. Council of Europe. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17814&lang=en>. Див. переклад українською: Проект Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» / Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/idps2-ukr#%2238403717%22:3>].

⁴⁵ Переклад цих рішень українською мовою див.: Проект Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» / Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/idps2-ukr#%2238403717%22:3>].

БАЛКАНСЬКІ СПРАВИ. Як відомо, конфлікти на Балканах, а саме хорватський, боснійський та конфлікт у Косово, стали причиною переміщення 3,8 мільйона осіб територією колишньої Югославії та як біженців в інші країни Європи. Значна частина вимушено переміщених осіб повернулася додому та інтегрується на місцевому рівні. Незважаючи на низку заходів, прийнятих, зокрема, у Боснії і Герцеговини щодо забезпечення прав поверненців та запобігання їх дискримінації, багато проблем залишаються невирішеними. Ситуація, як відомо, ускладнена тим, що конфлікти в цьому регіоні мали етнічний контекст.

Сейдіч і Фінчі проти Боснії і Герцеговини (Sejdić and Finci v. Bosnia Herzegovina (2009)).

Зорніч проти Боснії і Герцеговини (Zornić v. Bosnia and Herzegovina (2014)).

НАГІРНО-КАРАБАСЬКІ СПРАВИ. Конфлікт у Нагірному Карабаху, що розпочався на початку 1990-х років, призвів до сотень тисяч переміщень осіб. Цей конфлікт (як і кіпрський) залишається невирішеним і замороженим на десятиліття. Внаслідок цього проти Вірменії або Азербайджану подають тисячі скарг до ЄСПЛ, у яких стверджується тривале порушення статті 1 Першого протоколу та статті 8 і заявниками яких є представники з обох сторін конфлікту⁴⁶. Стосовно юрисдикції, то тут має значення, що республіка Вірменія з перших днів Нагірно-Карабаського конфлікту має значний та вирішальний вплив на Нагірно-Карабаську Республіку («НКР»). Обидва державні формування надзвичайно поєднані між собою майже в усіх важливих питаннях, і так триває й донині. «НКР» та її влада існує лише завдяки військовій, політичній, фінансовій та іншій підтримці Вірменії, яка внаслідок цього фактично контролює Нагірний Карабах та прилеглі території, у тому числі Лачинський район. Військова, політична, фінансова та інша підтримка «НКР» з боку Вірменії означає, що Вірменія фактично контролює Нагірний Карабах та прилеглі території, з яких довелося втекти заявникам (*Чірагов та інші проти Вірменії (Chiragov and Others v. Armenia (2015))*). Але у справі *Саргсян проти Азербайджану (Sargsyan v. Azerbaijan (2016))* ЄСПЛ уперше вирішив, що держава, яка стверджує, що вона втратила контроль над частиною власної території, досі має юрисдикцію над нею.

Варті уваги й інші справи: *Гюльмамєдова проти Азербайджану (Gulmammadova v. Azerbaijan (2010))*.

УКРАЇНСЬКІ СПРАВИ ЩОДО ВПО. Європейський суд з прав людини уже встиг розглянути та винести рішення й ухвали у 4-х справах за скаргами осіб, які постраждали внаслідок окупації Сходу України та збройного конфлікту: *Антон Васильович Лісний та два інших заявники проти України і Росії (Lisnyy and two other applicants vs. Ukraine and Russia)* (ухв. щодо прийнятності), No 5355/15, від 5 липня 2016 р; *Денис Олександрович Половинко та три інших заявники проти України і Росії (Polovynko and three other applicants v. Ukraine and Russia)*, No 52061/14 (ухв. щодо прийнятності), 5 липня 2016 р; *Цезар та інші проти України (Tsezar and others v. Ukraine)* (рішення щодо суті), 13 лютого 2018 р.; *Хлебнік проти України (Khlebik v. Ukraine)*, No 2945/16 (ріш.), 25 липня 2017 р.

Як відомо, на розгляді ЄСПЛ є також дві міжурядові справи за заявами України проти Росії: № 20958/14, подана 13 березня 2014 року, яка стосується порушень Російською Федерацією прав людини в Автономній Республіці Крим, що є невід'ємною частиною України, та № 8019/16, пов'язані з подіями в Східній Україні і на Донбасі, були зареєстровані як справа «Україна проти Росії» (V). До речі, 13 березня 2014 року ЄСПЛ застосував Правило 39 Регламенту Суду (тимчасові заходи) до «кримської справи». Він закликав Росію та Україну утримуватися від будь-яких заходів, зокрема військових дій, які можуть спричинити порушення прав цивільного населення, зокрема відповідно до статей 2 та 3 Конвенції. Тимчасовий захід залишається чинним. 7 травня 2018 року Палата, яка розглядала ці міждержавні справи, відмовилася від своєї юрисдикції на користь Великої палати.⁴⁷

Стандарти поваги та захисту прав людини ВПО, сформовані в межах ООН та Ради Європи, є єдиними за своїми принципами та основним змістом, взаємоузгодженими та взаємодоповнюють одні одних. Зобов'язання держави щодо їх дотримання та виконання ґрунтуються на міжнародному праві прав людини та узгоджуються з МГП. При цьому Рада Європи зробила наступний крок уперед, забезпечивши юридично обов'язковий характер таких зобов'язань та міжнародно-правову відповідальність за їх невиконання через відповідну практику ЄСПЛ, рішення якого застосовуються національними судами України як джерело права⁴⁸.

⁴⁶ Параскева К. Захист внутрішнього переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи: посібник. Харків: Право, 2017. С. 33.

⁴⁷ Grand Chamber hearing Ukraine v. Russia (re Crimea). Published On 11/09/2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6498871-8572177>.

⁴⁸ Христова Г. О. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини: сучасні виклики. С. 522.

ЗАХИСТ МАЙНА ВПО У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ (ГАНТОВАНИЙ СТ. 1 ПРОТОКОЛОМ 1 ДО ЄКПЛ)

Відповідно до ст. 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ:

«кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

У справі *Айдер проти Туреччини (Ayder v. Turkey (2004))* ЄСПЛ указав, що держава може бути притягнута до відповідальності з метою компенсації шкоди тим, хто постраждав від дій *невстановлених* осіб чи терористів, або захищати життя людей і власність, якщо держава визнає свою нездатність підтримувати громадський порядок і безпеку.

Захист майна ВПО у практиці ЄСПЛ ґрунтується на таких засадах:

- широке тлумачення майна, тобто йдеться не тільки про фізичне володіння матеріальними об'єктами, але й законні очікування щодо володіння майном. У справі *Доган проти Туреччини (Dogan v. Turkey (2004))* ЄСПЛ сказав, що заявники, хоч і не мали зареєстрованої власності, але їхні домівки були побудовані на землі предків та ніхто не оскаржував їхньої належності заявникам, так само як і пасовища, вигони, лісові угіддя тощо;
- відсутність документів не є проблемою, але докази мають бути достатніми (див: *А. В. Лісний проти України (Lisnyy and two other applicants vs. Ukraine and Russia (2016))*);
- фактична перешкода доступу до майна прирівнюється до юридичної перешкоди (*Лоїзиду проти Туреччини (Loizidou v. Turkey (2006))*);
- відсутність правового засобу захисту права власності означає його порушення;
- держави зобов'язані гарантувати вчасне й ефективне відшкодування втраченого доступу та прав на житло, землю й майно, залишені біженцями або ВПО, не очікуючи на результати переговорів щодо вирішення збройних конфліктів або статусу певної території. Якщо реституція неможлива, компенсувати належним чином (*Ксенідес-Арестіс проти Туреччини (Xenides-Arestis v. Turkey (2005))*).

Алгоритм захисту права на майно, що було зруйноване унаслідок збройного конфлікту.

1. Подання позовної заяви до держави Україна в особі її органів – КМУ (Уряд України), Державна казначейська служба України.
2. Підстави для стягнення матеріальної шкоди за зруйноване майно:
 - загальні положення про відшкодування шкоди за статтею 1166 ЦК України;
 - положення ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»;
 - ст. 21 та ст. 86 Кодексу цивільного захисту України.
3. Звернення із заявою про злочин, передбачений ст. 258 КК України до поліції або територіальних управлінь СБУ за місцем реєстрації чи фактичного проживання для внесення до ЄРДР.
4. Докази наявності пошкоджень / руйнувань майна.
5. Визначення розміру завданої шкоди.
6. Сплата судового збору.

ЗАХИСТ ПРАВА НА ЗРУЙНОВАНЕ ЖИТЛО З ПОГЛЯДУ ПРАВА НА ПРИВАТНІСТЬ. Відповідно до ст. 8 ЄКПЛ:

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

У цьому випадку треба враховувати такі підходи, вироблені ЄСПЛ:

- заявник повинен довести тісну та тривалу причетність до нерухомого майна;
- заявник має довести характер поточного або нещодавнього проживання в об'єкті нерухомості (*Чепмен проти Сполученого Королівства (Chapman v. United Kingdom (2001))*);
- в умовах примусового виселення з дому, з історичних земель ЄСПЛ вважає усіх, хто підпадає під ситуації руйнування, такими, права на житло яких порушено;
- відмова в дозволі повернутись у свої домівки також становить тривале порушення статті 8 ЄКПЛ (*Кіпр проти Туреччини (Cyprus v. Turkey (2001))*);
- емоційний зв'язок може бути не лише з одним будинком, але й з другим / заміським (*Дімейдес проти Туреччини (Demades v. Turkey)*), а також будинком, де люди проживають на час переміщення;

- у довготривалій перспективі забезпечення поваги до приватного й сімейного життя в цьому аспекті вимагає від держав повернення ВПО до власних домівок.

ЗАХИСТ ПРАВА ВПО НА ДОСТУП ДО ЖИТЛА. У ЄКПЛ немає спеціальної статті, яка б гарантувала право на доступ до житла, проте згадана ст. 8 охоплює й ці питання. Водночас слід урахувувати:

- держави мають першочерговий обов'язок створити умови, а також надати засоби для гідного повернення, інтеграції або переселення в безпечне місце; перебування в місцях компактного проживання створює додаткові ризики для жінок, дітей, осіб з інвалідністю та людей поважного віку;
- неможливим є виселення ВПО з житла, без обміну чи компенсації (*Saghinadze та інші проти Грузії (Saghinadze and others v. Georgia (2010))*);
- держава повинна знайти баланс, коли житло людей, що покинули територію, зайняте ВПО, що не виїжджали (*Гульмаммадова проти Азербайджану (Gulmammadova v. Azerbaijan (2010))*);
- відсутність доступу до притулку, санприміщень може становити порушення ст. 3 ЄКПЛ, яка захищає поведінку, що принижує гідність.

УСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. У пункті 125 Консультативного висновку Міжнародного суду ООН по Намібії від 21 червня 1971 року зазначається: «Невизнання управління територією, яке здійснюється Південною Африкою, не повинно призводити до позбавлення народу Намібії будь-яких переваг, що випливають з міжнародного співробітництва. Зокрема, тоді як офіційні дії уряду Південної Африки від імені або щодо Намібії після припинення чинності мандата, є незаконними і недійсними, але це не може поширюватися на такі дії, як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів, наслідки яких можуть бути проігноровані тільки на шкоду жителям відповідної території». Це положення мало наслідком формування т. зв. Намібійського винятку, де загальне правило – нормативні документи, видані владою не визнаного на міжнародному рівні державного утворення, є недійсними, а виняток полягає в тому, що недійсність не застосовується до реєстрації народжень, смертей і шлюбів, невизнання яких може завдати лише шкоди особам, які проживають на такій території. У справі *Кіпр проти Туреччини (Cyprus v. Turkey (2001))*, у якій ЄСПЛ застосував цей виняток, він зазначив, що протилежний висновок означав би цілковите нехтування всіма правами мешканців цієї тери-

торії при будь-якому обговоренні їх у міжнародному контексті, а це становило б позбавлення їх найменшальних прав, що їм належать.

ЗАХИСТ ПРАВА НА ЖИТТЯ В КОНТЕКСТІ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ. Відповідно до ст. 2 ЄКПЛ:

- «1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не можна умисно позбавити життя, інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання вини у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.
2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:
- а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
 - б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
 - с) у разі вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання».

Відповідно до положення зі справи *Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom (2011))*, процесуальне зобов'язання за статтею 2 залишається чинним і в складних з погляду безпеки умовах, зокрема й у контексті збройного конфлікту. У справі *Горовенки та Бугара проти України (2012)* ЄСПЛ указав на те, що обов'язок держави гарантувати право на життя повинен уважатися таким, що передбачає вжиття розумних заходів для забезпечення безпеки осіб та, у випадку тяжкого ушкодження або загибелі, наявність ефективної незалежної судової системи, яка гарантуватиме юридичні засоби, спроможні [...] забезпечити належне відшкодування потерпілим (п. 34).

Протягом за 2014–2018 рр. 3318 осіб серед цивільного населення стали жертвами збройного конфлікту на Донбасі (1791 чоловік, 1045 жінок, 98 хлопчиків, 49 дівчаток і 37 дорослих, чия стать невідома), з урахуванням 298 загиблих під час авіакатастрофи рейсу МН17 «Малазійських авіаліній». Загальна кількість поранених цивільних осіб на листопад 2018 року становить від 7000 до 9000 осіб⁴⁹.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ ВПО.

Керівний принцип 23 проголошує:

- «1. Кожна людина має право на освіту.
2. Відповідні органи влади забезпечують здобуття ВПО, зокрема переміщеними дітьми, безкоштовної обов'язкової початкової освіти. У про-

⁴⁹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2018 року – 15 лютого 2019 року / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Nov2018-15Feb2019_Ukrainian.pdf.

цесі навчання мають поважатися їх культурна своєрідність, мова та релігія.

3. Особливі зусилля мають докладатися для забезпечення всебічної та рівноправної участі жінок і дівчат в освітніх програмах.

4. Як тільки дозволять обставини, внутрішньо переміщеним особам, зокрема підліткам та жінкам, незалежно від того, проживають вони в таборах чи ні, надається доступ до освітніх установ та установ для професійної підготовки».

У статті 2 Першого протоколу до ЄКПЛ задекларовано:

«Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань».

У міждержавній справі *Кіпр проти Туреччини (Cyprus v. Turkey (2001))* ЄСПЛ визнав порушенням права на освіту відсутність можливості навчатися рідною мовою, а в справі *Катан та інші проти Молдови та Росії (Catan and Others v. Moldova and Russia)* постановив, що примусове закриття шкіл у поєднанні з методами залякування було втручанням у права учнів заявника на доступ до освітніх закладів і право на отримання освіти своєю рідною мовою, а також втручанням у права батьків-заявників на забезпечення освіти та навчання для їхніх дітей відповідно до їхніх світоглядних переконань.

Європейська соціальна хартія (нова редакція) вимагає, щоб для забезпечення виховання дітей у середовищі, яке сприяє повноцінному розвитку їхньої особистості, фізичних і розумових здібностей, держави-учасниці Європейської соціальної хартії гарантували для дітей і молоді, поміж іншим, доступ до освіти, створюючи та підтримуючи заклади й послуги, потрібні для цієї мети. Такі послуги мають відповідати правам і обов'язкам їхніх батьків. Від держав-учасниць ЄСХ (нова редакція) також вимагається надавати дітям і молодим людям безкоштовну початкову та середню освіту. Щоб у майбутньому забезпечити право на освіту, ЄСХ передбачає, що працевлаштування дозволяється лише з 15 років, але тією мірою, якою воно не перешкоджає праву на безкоштовну освіту. ЄСХ (нова редакція) теж передбачає право на професійну підготовку. Для ефективної реалізації цього права ЄСХ вимагає скасування чи зменшення плати за навчання й, де це доречно, надання фінансової допомоги для такої підготовки.

У своїй Рекомендації 1652(2004) «Організація освіти для біженців і внутрішньо переміщених осіб» ПАРЕ підтримує повагу до наявних зобов'язань щодо надання освіти для ВПО з урахуванням праволюдного контексту й закликає держави-члени РЄ «сприяти забезпеченню подальшої освіти та професійної підготовки для біженців і ВПО, щоб зменшити їхню залежність і надати їм можливість вести нормальне життя».

ПРАВО НА ПРАЦЮ ВПО захищено заборонаю дискримінації в користуванні правами людини та громадянина (ст. 14 ЄКПЛ), закріпленими в конкретній державі (Протокол 12 до ЄКПЛ), а також абсолютною заборонаю примусової праці (ст. 4 ЄКПЛ) та застосування катувань і тортур (ст. 3 ЄКПЛ). Держави повинні провадити політику заохочення приватних і державних роботодавців у створенні ними доступу до праці внутрішньо переміщеним особам (Рекомендація ПАРЕ 1877 (2009)).

КОРИСТУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЮ ДОПОМОГОЮ – право, захищене загальною заборонаю дискримінації у реалізації прав людини та громадянина, що закріплені в конкретній державі. У справі *Врунту проти Кіпру (Vrontou v. Cyprus (2001))* ішлося про дискримінацію жінок і дітей, яких виключили із соціальної програми щодо ВПО, і це ЄСПЛ визнав порушенням.

ПЕНСІЙНІ ВИПЛАТИ в практиці ЄСПЛ охоплені поняттям «майно», а також захищені правилами про заборону дискримінації. Це є особливо актуальним стосовно ВПО. У справі *Пічкур проти України (Pichkur v. Ukraine (2014))* ЄСПЛ виробив підхід, згідно з яким право на пенсію та її одержання не може бути пов'язане з місцем проживання людини.

ДОСТУП ДО ЇЖИ ТА ПИТНОЇ ВОДИ – беззаперечна вимога, адресована державі, виконання якої належить до термінових заходів. Відсутність або обмеження доступу може становити порушення права на життя (ст. 2), права на заборону катувань, тортур, нелюдського поводження та такого, що суперечить людській гідності (ст. 3), права на повагу до приватного життя (ст. 8). Стосовно інших першочергових заходів, які держави зобов'язані забезпечити, – надання медичної допомоги. Так, відмова становила порушення права на життя та права на приватність у справі *Кіпр проти Туреччини (Cyprus v. Turkey (2001))*. Особливо це актуально для ВПО, адже тимчасові притулки можуть ставити їх, а особливо жінок, під загрозу нападів, сексуального насильства чи поширення захворювань.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ. ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ НАЦІОНАЛЬНИМИ СУДАМИ

У новітній історії наша держава вперше опинилась перед викликом внутрішнього переміщення 1986 року, коли сталась одна з найбільш масштабних у ХХ ст. техногенних катастроф – вибух на Чорнобильській АЕС. Тоді понад 116 тис. осіб було переселено з радіоактивно забруднених регіонів.

Незаконна анексія Криму, збройний конфлікт на Сході України також призвели до масового переміщення цивільних осіб як всередині країни, так і за її межі. За даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, станом на 20 січня 2020 року в Україні взято на облік 1 435 723 переселенці з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим⁵⁰. При цьому лишається невідомою кількість ВПО, які проживають на непідконтрольних уряду України територіях, а понад мільйон українців отримали притулок або мають інші форми легального перебування в іноземних країнах. Саме у 2014 році вперше на рівні українського законодавства було закріплене поняття «внутрішньо переміщена особа». Нормативне регулювання гарантій захисту прав осіб, які постраждали та перемістились Україною внаслідок аварії на ЧАЕС, не було здійснене в контексті стандартів захисту внутрішньо переміщених осіб, і це пов'язано з тим, що на міжнародному рівні явище внутрішнього переміщення набуло інституціалізації лише в 1998 році з прийняттям *Керівних принципів*.

Згідно зі 1 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 року № 1706-VII, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Відповідно до базового аналізу національного законодавства про захист прав людини ВПО, проведеного експертами та консультантами Проєкту Ради Європи «Внутрішнє переміщення: розробка

тривалих рішень», попри те що визначення ВПО, подане в Законі, є доволі універсальним і не обмежується постраждалими від збройного конфлікту, воно має суттєві вади:

1) Перелік причин внутрішнього переміщення є закритим і не враховує світового досвіду. Зокрема, ще одним фактором, який може зумовлювати внутрішнє переміщення, є переміщення, спричинене будівництвом промислових об'єктів тощо⁵¹.

2) У законодавчому терміні немає ознаки, яка відрізняє внутрішньо переміщених осіб від біженців, – переміщення всередині міжнародно визаних кордонів. Це створює ризик зловживання правом на визнання внутрішньо переміщеними особами громадян України, які емігрували або отримали статус біженців в інших країнах, а так само іноземців, які через наведені в статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» обставини повернулися до країни свого громадянства. Відповідно, така обставина може покладати на державу невиправдане збільшення тягаря.

3) Основною проблемою визначення ВПО є те, що, всупереч Керівним принципам, воно фактично передбачає, що в Україні визнання особи внутрішньо переміщеною не є наслідком простого факту, але відбувається через застосування дискреційних повноважень уповноважених суб'єктів публічної влади. Жодних інших способів підтвердження примусового (недобровільного) характеру переміщення (зокрема, шляхом звернення до суду) законодавством України не передбачено. Це позбавляє осіб, які постраждали, наприклад, від локальних техногенних або природних катастроф (вибухів на військових складах або стихійних лих в гірських районах України), можливості визнання їх ВПО.

Узалежена від дискреційного рішення уповноважених органів державної влади можливість внутрішньо переміщених осіб реалізувати свої права і свободи створює ризики дискримінації.

4) Через системні проблеми в законодавстві України лише окремі категорії осіб без громадянства можуть скористатися захистом, хоча Закон України «Про забезпечення прав і свобод ВПО» передбачає, що на визнання внутрішньо перемі-

⁵⁰ Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал. Обліковано 1 435 723 внутрішньо переміщених особи. Доступно за посиланням: <https://www.msp.gov.ua/news/18151.html>.

⁵¹ Див.: Основні принципи і керівні вказівки стосовно виселень і переміщень з міркувань розвитку. Доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/RU/Issues/Housing/Pages/ForcedEvictions.aspx>.

щеними особами можуть претендувати не лише громадяни України, але також й іноземці та особи без громадянства.

5) Закон частково вирішує проблему визнання належності до внутрішньо переміщених осіб людей, які були тимчасово відсутніми на тимчасово окупованих територіях на момент початку збройного конфлікту й не змогли повернутися до постійного місця проживання (ВПО *sur place*), зокрема щодо студентів.

Закріплене законодавством регулювання статусу ВПО розглядає ВПО не як тих, хто потребує додаткового спеціального захисту, а як осіб, щодо яких висуваються додаткові вимоги та на яких покладаються додаткові обов'язки. Усупереч Керівним принципам, реалізація ВПО цілого переліку конституційних прав і свобод залежить від наявності довідки, яка підтверджує визнання державою особи внутрішньо переміщеною за законодавством України⁵².

Зважаючи на вироблений підхід до визначення статусу ВПО в Україні – підтвердження його наявністю довідки, виданої спеціальним органом, – де-факто можна виділити такі категорії ВПО.

«ВПО-поверненці» (returnees) – особи, що нині проживають на непідконтрольних територіях України, але були зареєстровані як ВПО. Цей термін звичайно запозичений із термінології права біженців, яке позначає тих біженців, що повернулись до своєї країни через певний час, але термін також застосовується і до ВПО, проте залежно від причин переміщення може мати різний сенс. Скажімо, у контексті балканських війн «поверненцями» називають осіб, що повернулись до своїх домівок, які вони змушені були залишити до та під час військових дій.

«Екс-ВПО» – особи, які були зареєстровані як ВПО і відмовились (або їхня довідка була скасована) від довідки ВПО через реєстрацію місця проживання на підконтрольній території. Це робить неможливим для таких людей отримувати соціальні виплати та користуватись іншими правами.

«Мобільні ВПО», особи, які проживають на НПТУ та мають фізичну й матеріальну можливість бути на підконтрольній Україні території для запобігання скасування довідки і, як результат, пенсій та інших соціальних виплат.

ВПО «sur place» – ВПО, які на момент виникнення кризи та загроз були відсутні у своїх домівках і, відповідно, не можуть повернутися до них. Ці особи мають труднощі з отриманням довідки ВПО.

У вироблені та імплементації політик у таких особливих випадках, як збройний конфлікт та внутрішнє переміщення, важливо оцінювати уразливість людей, постраждалих від цих явищ. Уразливість ВПО в Україні можна оцінити за такими показниками:

- фізичні та психічні наслідки збройного конфлікту та внутрішнього переміщення;
- зубожіння – втрата майна та / або доступу до вцілілого майна;
- через бідність, посилену переміщенням, ВПО можуть бути уразливими до експлуатації та ґендерно зумовленого насильства – явищ, які мають тенденцію посилюватися під час процесів переміщення;
- порушення соціальних прав: втрата соціальних зв'язків посилюється порушеннями соціальних прав та механізмів їх забезпечення;
- дискримінаційні ризики, закладені в законодавстві, та дискримінаційні (зокрема, адміністративні) практики.

Окрім того, серед ВПО в Україні слід говорити про такі уразливі групи: люди з інвалідністю; люди похилого віку (пенсіонери); жінки; діти, що залишились без нагляду своїх батьків чи інших близьких родичів; етнічні, релігійні чи мовні спільноти.

ЗАСТОСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИМИ СУДАМИ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ. Конвенція та практика Європейського суду з прав людини, які у своїй єдності частиною національного законодавства, зорієнтовані на те, що виконання зобов'язань у сфері прав людини було покладене на національні органи влади держав-учасниць, головним чином на суди. Відсутність вироблених підходів до вирішення тих чи інших справ судами часто може бути компенсоване застосуванням міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Зокрема, досвід України продемонстрував, як використання практики ЄСПЛ та інших стандартів РЄ допомогло національним судам захистити права людини внутрішньо переміщених осіб. Так, за результатами Моніторингу практики національних судів стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб (перший етап – травень 2014 – липень 2017 року, другий етап – липень 2017 року – січня 2019 року), відзначений на першому етапі дослідження високій (порівняно із судовою практикою в інших категоріях справ) відсоток (16%) застосування практики Європейського суду з прав людини на другому етапі дослідження становить уже 51%. При цьому

⁵² Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб: переглянутий базовий аналіз, с. 15.

змістовне, а не формальне застосування практики ЄСПЛ лише збільшується. Як і на першому етапі, у другій фазі дослідження ці факти підтверджуються прикладами справ, коли звернення до практики ЄСПЛ дозволяло суду встановити невідповідність вітчизняного законодавства європейським стандартам захисту прав людини ВПО й застосувати такі стандарти, а також у випадках недостатньої визначеності законодавства або наявності певних прогалин у ньому вирішити справу відповідно до таких стандартів. Це вочевидь свідчить про послідовне зростання ролі європейських стандартів захисту прав людини у правозастосовній практиці в Україні⁵³.

Під час дослідження було встановлено категорії справ, де найбільше національні суди зверталися до практики ЄСПЛ:

- справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, – *Loizidou v. Turkey, Cyprus v. Turkey, Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* у світлі Консультативного висновку Міжнародного суду (ООН) у справі Намібії (*Namibia case*);
- справи про оформлення статусу ВПО — *Shchokin v. Ukraine (2011)* щодо якості закону;
- справи про припинення соціальних виплат — *Loizidou v. Turkey, Cyprus v. Turkey, Mozer v. the Republic of Moldova and Russia, Pichkur v. Ukraine, Muller v. Austria*.

Звичайно, роль вищих судових інстанцій у цьому процесі доволі важлива. Так, в Ухвалі ВССУ від 27 вересня 2017 року у справі 423/450/16-ц. застосовано правову позицію, викладену у справі *Кечко проти України (Kechko v. Ukraine (2005))*: реалізація особою права, що пов'язане з отриманням бюджетних коштів і яке базується на спеціальних та

чинних на час виникнення спірних правовідносин нормативно-правових актах національного законодавства, не може бути узалежнена від бюджетних асигнувань. ВССУ навів критично важливу позицію зі справи *Ayder v. Turkey (2004)* про те, що держава може бути притягнута до відповідальності з метою компенсації шкоди постраждалим від дій невідновлених осіб чи терористів або захищати життя людей і власність, коли вона визнає свою нездатність підтримувати громадський порядок і безпеку. Для вирішення цієї справи ВССУ також застосував справу *Catan v. Moldova and Russia (2012)*, у якій ЄСПЛ зазначив, що втрата державою контролю тягне за собою обов'язок за статтею 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод використати всі доступні їй юридичні та дипломатичні засоби з тим, щоб продовжувати гарантувати здійснення прав і свобод, визначених Конвенцією, усіма особами, які там проживають.

У рішенні від 3 травня 2018 року, справа за № 805/402/18-а (рішення у зразковій справі), для обґрунтування концепції права власності Верховний Суд використав посилання на рішення у справі *Pichkur v. Ukraine (2014)*, де Суд вирішив, що право на отримання пенсії не може залежати від місця проживання заявника. Верховний Суд поширив підхід цієї справи на внутрішньо переміщених осіб, які мають постійне місце проживання на непідконтрольній Уряду України території. Верховний Суд також взяв до уваги справу *Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine (2014)*, а саме позицію про те, що «зменшення розміру або припинення виплати належним чином встановленої соціальної допомоги може становити втручання у право власності».

⁵³ Христова Г., Трало Ю., Буряковська К. Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи. Харків: Право, 2019. С. 285–290.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА HELP ЯК ЗАСІБ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Юридичні фахівці з держав-учасниць Ради Європи, які стоять на варті прав людини, повинні знати європейські стандарти прав людини, щоб ефективно їх застосовувати, тому вони заслуговують на якісну фахову підготовку. Таку позицію займає Рада Європи, запровадивши електронну платформу для навчання правників стандартів прав людини — HELP (**H**uman **R**ights **E**ducation for **L**egal **P**rofessionals)⁵⁴.

Платформа електронного навчання Ради Європи (Council of Europe e-learning platform) містить курси з усіх аспектів Конвенції, доступ до яких є безкоштовним для всіх, хто створить акаунт на сайті <https://www.coe.int/en/web/help>. До розроблення цих курсів долучені провідні експерти Ради Європи, зокрема юристів з реєстру Європейського суду з прав людини, що сприяє найкращому відтворенню практики ЄСПЛ у конкретних темах, охоплюваних курсами HELP.

Онлайн-курси HELP — інтерактивні, наочні та практичні. Крім того, вони можуть бути адаптовані до різних потреб країн, установ та професіоналів. З кожним роком фахівці все більше зацікавлені в доступі до курсів HELP: це працівники суду, працівники в'язниці, умовно-пробаційного режиму або медичні працівники.

Задля забезпечення юристів усієї Європи навичками ефективного захисту прав ВПО у межах Програми HELP Ради Європи в рамках Проєкту «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні» було розроблено онлайн-курс HELP «Внутрішнє переміщення» ("Internal Displacement"). Курс в інтерактивному форматі представляє ключові концепції захисту ВПО, даючи уявлення про міжнародну та європейську правову базу та прецедентне право Європейського суду з прав людини. Розроблений таким чином зміст курсу сприяє підвищенню якості регування на внутрішнє переміщення, підтримуючи тих, хто працює над наданням ВПО доступу до своїх прав.

Він складається з 5 модулів:

1. Огляд та ключові концепції (визначення, тенденції, ризики, потреби та бар'єри, рішення, ключові суб'єкти, які працюють з ВПО).
2. Міжнародна та європейська правова база (захист суверенітету та ВПО, правові відмінності між ВПО та біженцями, розвиток захисту ВПО, міжнародне право, що застосовується до ВПО, стандарти Ради Європи та перехресні права).
3. Захист власності та житла відповідно до Європейської конвенції з прав людини (ЄСПЛ) (права власності, житло).
4. Інші права ВПО, ризик порушення яких є високим (право на повагу до сімейного життя, свобода пересування, виборчі права, захист від дискримінації).
5. Захист соціальних прав (міжнародні стандарти та стандарти Європи, житло, освіта, зайнятість та соціальний захист, харчування та вода, охорона здоров'я).

Розроблення курсу було завершено в липні 2018 року, наразі він доступний англійською та українською мовою, а також існує адаптована до українського законодавства та контексту версія курсу.

⁵⁴ Див.: Recommendation Rec(2004)4 of the Committee of Ministers to member states on the European Convention on Human Rights in university education and professional training, adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2004 at its 114th Session. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd13a.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Фабула 1

ОСОБА А як внутрішньо переміщена особа отримує пенсію за віком на поточний рахунок, відкритий у відділенні Банку в м. К.

У червні 2017 року Банк заблокував її картку, через що вона не змогла скористатися належними їй коштами. Особа вважає, що Банк неправомірно втрутився в її право власності на кошти, позбавив право на соціальний захист, порушив права споживача банківських послуг. На думку ОСОБИ А, дії Банку мають характер дискримінаційних.

Банк зазначає, що у своїй діяльності керується, зокрема, постановами Кабінету Міністрів України, які є обов'язковими до виконання. Постановою № 637 від 5 листопада 2014 року «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» встановлена умова фізичної ідентифікації власників карток через певні проміжки часу. В разі непроходження такої ідентифікації Банк зобов'язаний зупинити видаткові операції за поточним рахунком. Зокрема, передбачено:

дія платіжних карток встановлюється на строк до трьох років за умови проходження фізичної ідентифікації клієнта в установах акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» кожні шість місяців. Після завершення строку дії картка перевипускається за рахунок акціонерного товариства «Державний ощадний банк України».

Фізична ідентифікація клієнта, якому відкрито поточний рахунок в установі акціонерного товариства «Державний ощадний банк України», проводиться:

- *для отримання пенсії до отримання ним в установленому порядку платіжної картки, яка водночас є пенсійним посвідченням, – кожні три місяці з дня відкриття рахунку або з дня попередньої ідентифікації;*
- *для отримання інших соціальних виплат – кожні шість місяців із дня відкриття рахунку або з дня попередньої ідентифікації.*

Пенсійна картка ОСОБИ А була заблокована у зв'язку з непроходженням ідентифікації.

При цьому відповідно до чинного законодавства України загальна норма щодо необхідності ідентифікації клієнтів банків є такою:

62. Банк зобов'язаний уточнювати інформацію щодо ідентифікації та вивчення клієнта:

2) не рідше одного разу на рік, якщо ризик проведення клієнтом фінансових операцій з легалізації кримінальних доходів / фінансування тероризму оцінюється банком як високий;

3) не рідше одного разу на два роки, якщо ризик проведення клієнтом фінансових операцій з легалізації кримінальних доходів / фінансування тероризму оцінюється банком як середній.

Для інших клієнтів строк уточнення інформації не повинен перевищувати трьох років.

ПИТАННЯ

1. Чи є законодавство України дискримінаційним у частині порядку банківського обслуговування внутрішньо переміщених осіб?
(Нотатки: учасни(ці)ки мають використати свої знання щодо тесту на дискримінацію).
2. Які міжнародні стандарти можуть бути використані в цій ситуації?
3. Якими є юридичні інструменти захисту прав внутрішньо переміщених осіб у наведеній ситуації?
4. Чи може банк відмовитися від реалізації норми законодавства, яка є, за його переконанням, дискримінаційною за ознакою наявності статусу внутрішнього переміщення?
5. Чи наявний у наведеній справі потенційний ґендерний компонент?

Фабула 2

19 вересня 1984 року урядом у Белгравії введено схему надання допомоги переміщеним особам унаслідок збройного конфлікту на території, щодо яких Белгравія втратила контроль. За цією схемою переміщеним особам було надано право на отримання картки переміщеної особи. Це давало можливість отримувати пільги, включаючи допомогу на житло. Для цілей схеми термін «переміщена особа» визначався як будь-яка особа, постійне житло якої знаходилось у районах збройних конфліктів, у недоступному районі або в районі, евакуйованому для задоволення потреб армії.

Для реалізації цієї схеми керівник служби захисту та реабілітації переміщених осіб видав пояснення 30 вересня 1984 року. Воно передбачало, що переміщені жінки, чоловіки яких є переміщени-

ми, можуть бути зареєстровані в картках чоловіків. Так само встановлювалось, що дитина, батько якої є переміщеним, також записується в картці свого батька, але не матері.

П. Джеймс є громадянкою Белгравії і проживає там. Її мати є переміщеною з 1974 року та має відповідну картку, перемістившись із району збройного конфлікту. У вересні 2002 року, щоб отримати допомогу на житло, жінка подала заяву на отримання картки переміщеної особи на підставі статусу матері, яка переселилася. Цей запит було відхилено управлінням цивільної реєстрації та міграції Міністерства внутрішніх справ 6 березня 2003 року через те, що в той час як мати п. Джеймс була переселенкою, її батько не був.

ПИТАННЯ

1. Чи мала місце дискримінація жінок-ВПО у цій ситуації?
(Нотатки: учасни(ці)ки мають використати свої знання щодо тесту на дискримінацію).
2. Чи мала різниця в нормативному регулюванні соціальних прав жінок і чоловіків із внутрішньо переміщених осіб об'єктивне та розумне обґрунтування? Чи передбачала така встановлена різниця правомірну (легітимну) мету?
3. Які міжнародні стандарти можуть бути використані в цій ситуації?
4. Якими є юридичні інструменти захисту прав жінок – внутрішньо переміщених осіб – у наведеній ситуації?

Фабула 3

Іванна – одинока мати, яка дбає ще й про свою літню матір та брата, що має інвалідність. Вона має статус ВПО із жовтня 2014 року, але члени її сім'ї не мають такого статусу.

Через збройний конфлікт Іванна разом з родиною покинула своє постійне місце проживання в селі М., залишила роботу на власному приватному підприємстві та власний будинок із земельною ділянкою, на яку вона не отримала прав власності, з худобою, підсобними приміщеннями (сауною, гаражем та сараєм), на які вона «не встигла» отримати документацію. Сарай використовувався нею для робочих цілей. Іванна не мала можливості ні-

чого забрати зі свого будинку та підсобних приміщень, тільки предмети першої необхідності і ті, які становили сімейну цінність.

У 2017 році вона звертається до суду та просить допомогти «отримати компенсацію за втрачене нею та її рідними майно». Жінка не знає, як сформулювати свої вимоги й на чому саме зосередитися, вона хоче отримати, за її словами «гроші», бо держава їй не надала ні житла, ні компенсації і «зовсім ніяк не допомогла». Але краще, на її думку, «повернути все, що у неї було, і отримати компенсації за втрачену вигоду».

ПИТАННЯ

1. Яку стратегію захисту майнових прав Іванни доречно обрати?
2. На які міжнародні стандарти можна посилається для обґрунтування вимог Іванни?
3. Як урахувати всі фактори уразливості, які впливають на захист майнових прав Іванни?

БЛОК III.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК В УМОВАХ КОНФЛІКТУ І ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ

БАЗОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ

1. Конвенція ООН щодо ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок та її роль у виробленні стандартів захисту прав жінок в умовах конфлікту і внутрішнього переміщення.
2. Загальна рекомендація Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок № 30 щодо становища жінок в умовах запобігання конфліктам, у конфліктних та постконфліктних ситуаціях.
3. Заключні зауваження Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок за результатами розгляду Восьмої періодичної доповіді України: становище внутрішньо переміщених жінок.
4. Питання захисту прав жінок в умовах внутрішнього переміщення в державних програмах і національних планах дій.
5. Досвід інших держав світу щодо врахування ґендерного компонента в політиках з питань внутрішнього переміщення.
6. Роль бізнесу в умовах конфлікту і внутрішнього переміщення.

Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (далі – CEDAW) називають *міжнародним біллем про права жінок*. Ним визначено поняття дискримінації щодо жінок і план дій на національному рівні з викорінення такої дискримінації.

CEDAW прийнята 18 грудня 1979 р., набрала чинності 3 вересня 1981 року. Ця Конвенція посідає особливе місце – це єдиний міжнародний документ, спеціально присвячений правам жінок. Станом на квітень 2019 р. Конвенцію ратифікували 189 країн (за даними <http://indicators.ohchr.org/>).

Українською РСР Конвенцію було підписано 17 липня 1980 р. й ратифіковано 12 березня 1981 р. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 р. № 1543-XII Україна підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України.

Конвенція, як і інші ратифіковані міжнародні договори, є частиною національного законодавства України, має обов'язкову юридичну силу. Той факт, що відповідна сфера відносин урегульована внутрішнім законодавством (законами й підзаконними актами), не є підставою для того, щоб не звертатися до положень Конвенції. Її значення має виявлятися в тому, що:

- **внутрішнє законодавство має тлумачитись крізь призму Конвенції;**
- **у тих випадках, де норма допускає різні трактування, вона має максимально відповідати Конвенції та іншим міжнародним стандартам прав людини;**
- **положення Конвенції можуть використовуватися для додаткової аргументації правової позиції з того чи того питання, навіть якщо внутрішнє законодавство повністю врегульовує ситуацію; це, по-перше, підвищує переконливість й обґрунтованість такої позиції, а по-друге, виконує функцію інформування адресатів, до яких буде доведено правову позицію про наявність відповідних міжнародних стандартів;**
- **положення Конвенції можуть слугувати безпосередньою основою прийняття рішення з прав людини в разі «мовчання законодавця»;**
- **якщо акти внутрішнього законодавства суперечать Конвенції, застосуванню підлягає Конвенція;**
- **Конвенція, практика Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок з розгляду індивідуальних скарг, Загальні рекомендації Комітету щодо реалізації Конвенції мають використовуватись як нормативна основа для оцінки чин-**

ного законодавства України й практики його реалізації;

- виконання Україною Заключних зауважень Комітету за результатами розгляду державної доповіді України можуть бути окремим предметом моніторингу з боку уповноважених державних органів і неурядових організацій.

Особливу увагу необхідно звернути на загальні рекомендації, які надає Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок. Тлумачення положень Конвенції, яке міститься в загальних рекомендаціях (коментарях) Комітету, має рекомендаційний характер. Але його слід ураховувати з огляду на професійний авторитет визнаних міжнародних експертів, які входять до складу відповідних структур, повагу до їхньої позиції. Повний перелік загальних рекомендацій КЛДЖ викладено на відповідній вебсторінці: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Recommendations.aspx>.

Конвенція є комплексним інструментом. Вона спрямована на подолання дискримінації і забезпечення прав жінок у багатьох сферах життя. Ідеться про:

- громадянські права – право на життя, фізичну недоторканність, приватну власність, громадянство, свободу пересування, вільне самовираження, свободу слова й релігії тощо;
- політичні права – право голосувати і бути обраним, право брати участь у публічному житті, зокрема в мирних мітингах, право на об'єднання, на рівність перед законом, на справедливий суд та ін.;
- культурні права – право на участь у культурному житті, право на артистичну свободу, на наукові здобутки, інтелектуальну власність тощо;
- соціальні права – право на освіту, адекватні умови життя, соціальний захист, охорону здоров'я та ін.;
- економічні права – право на зайнятість, справедливу винагороду за працю, безпечні умови праці та ін.

Конвенція протистоїть патріархальній культурі. Вона зобов'язує держави докладати зусилля з метою модифікації та / або ліквідації патріархальних гендерних ролей і стереотипів, культурних практик і соціальних норм.

Конвенція охоплює як публічний, так і приватний сектори. Вона не тільки зобов'язує держави запобігати дискримінації й протистояти їй у публічній сфері, але й вимагає, щоб недержавні (приватні) суб'єкти – члени родини, бізнес тощо – докладали таких зусиль.

Ратифікувавши Конвенцію, Україна як держава взяла на себе правові зобов'язання щодо виконання положень Конвенції на практиці з періодичними звітами про заходи, ужиті для виконання зобов'язань.

Конвенція наголошує на відповідальності урядів держав за дискримінацію жінок. Права жінок можуть гарантуватися тільки державою, що зумовлює важливість розроблення відповідної національної політики щодо виконання положень Конвенції.

Уперше в Конвенції була сформульована необхідність і легітимність застосування державами тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення досягнення рівності й ліквідації дискримінації за ознакою статі.

Конвенція запровадила міжнародний механізм дотримання гендерної рівності й заснувала Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, який здійснює контроль за реалізацією державами положень Конвенції.

Конвенція ґрунтується на принципах рівності, недискримінації й покладає на держави-учасниці зобов'язання, спрямовані на досягнення справжньої рівності:

- ліквідувати всі форми дискримінації щодо жінок,
- покращити фактичне становище жінок,
- подолати культурні й структурні бар'єри на шляху до утвердження рівності, зокрема гендерні стереотипи й традиційні ролі.

Характеристика CEDAW як міжнародного договору у сфері прав людини:

1) CEDAW є єдиним міжнародним договором у сфері прав людини, який установлює універсальні стандарти захисту саме прав жінок і ставить за мету досягнення рівності за ознакою статі.

2) CEDAW закріплює юридично обов'язкові для держав-учасниць положення. Держави зобов'язані імплементувати їх на національному рівні.

3) CEDAW подає широке визначення дискримінації як «будь-якого розрізнення, винятковості або обмеження за ознакою статі, спрямовані на послаблення або зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного становища, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадянській або будь-якій іншій сфері» (стаття 1). Це визначення стосується як прямої, так і непрямой дискримінації.

4) Головною метою Конвенції є досягнення справжньої рівності. Формальної рівності (рівності *de jure*), тобто рівності тільки на рівні законів,

політичних і програмних документів може бути недостатньо для досягнення фактичної рівності. Крім того, формальна рівність може мати дискримінаційний ефект на практиці, оскільки може не враховувати біологічної різниці або різного впливу на жінок і чоловіків з боку усталених соціальних норм. Тому Конвенція зобов'язує держави докласти системних зусиль і приймати всі необхідні заходи для досягнення справжньої рівності.

5) Конвенція є комплексним інструментом. Вона спрямована на подолання дискримінації і забезпечення прав жінок у багатьох сферах життя.

6) Конвенція протистоїть патріархальній культурі. Вона зобов'язує держави докласти зусилля з метою модифікації та / або ліквідації патріархальних ґендерних ролей і стереотипів, культурних практик і соціальних норм.

7) Конвенція охоплює як публічний, так і приватний простори. Вона не тільки зобов'язує держави попереджати дискримінацію й протистояти їй у публічній сфері, але й вимагає, щоб недержавні (приватні) суб'єкти – члени родини, бізнес тощо – докладали таких зусиль.

8) CEDAW має моніторинговий механізм. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (Комітет CEDAW) здійснює моніторинг виконання державами положень Конвенції шляхом заслуховування періодичних доповідей держав, розгляду індивідуальних скарг та інших документів.

Конвенція є живим інструментом. Незважаючи на те, що її було прийнято майже 40 років тому, вона враховує всі нові тенденції у сфері прав людини, теоретичні й практичні підходи до забезпечення прав жінок і ґендерної рівності. Текст Конвенції не змінюється, але її положення використовуються в Загальних рекомендаціях Комітету CEDAW, його Заключних зауваженнях за результатами розгляду державних доповідей, звітів, рішень за індивідуальними скаргами.

Сам Комітет у своїх Загальних рекомендаціях зазначає: «Конвенція є динамічним документом. З часу прийняття Конвенції у 1979 р. Комітет, а також інші учасники на національному і міжнародному рівнях завдяки прогресивному мисленню зробили внесок у роз'яснення і тлумачення основного змісту статей Конвенції і конкретного характеру дискримінації щодо жінок і засобів боротьби з такою дискримінацією» (Загальна рекомендація № 25, п. 3).

«Конвенція є динамічним документом, який ураховує еволюцію норм міжнародного права. З часу проведення у 1982 р. своєї першої сесії Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, а також інші

учасники на національному і міжнародному рівнях зробили внесок у роз'яснення й тлумачення основного змісту статей Конвенції, конкретного характеру дискримінації щодо жінок і різних засобів боротьби з такою дискримінацією» (Загальна рекомендація № 28, п. 2).

CEDAW указує на необхідність урахування фактора мультидискримінації, коли йдеться про дискримінацію за певною ознакою (за ознакою статі, статевої орієнтації, етнічного походження тощо). Якщо цього не робити, неминуче обговорюватиметься лише питання про дискримінацію щодо певного узагальненого образу дискримінованої групи (тоді питання ґендерної дискримінації не враховуватиме потреб жінок похилого віку, жінок у місцях позбавлення волі, жінок з алкогольною чи наркотичною залежністю тощо).

Фактор мультидискримінації, зокрема, означає, що він має враховуватися:

- під час планування заходів, спрямованих на правову обізнаність як дискримінованих груп, так і населення в цілому;
- у визначенні статистичних даних;
- у визначенні тимчасових спеціальних заходів, позитивних дій.

Комітет CEDAW указує на необхідність також здійснювати збирання, аналіз, поширення даних із визначенням віку, статі з метою оцінки становища жінок похилого віку, зокрема й жінок, що належать до груп меншин, і жінок з інвалідністю, приділяючи основну увагу таким питанням, як бідність, неграмотність, насильство, неоплачувана робота, це стосується й догляду за членами сім'ї, можливості отримувати медичне обслуговування, житла, соціальної допомоги й економічної підтримки, зайнятості. Ці дані можуть використовуватися для розроблення, моніторингу й оцінки законів, політик і програм і забезпечення того, щоб стратегії і заходи, орієнтовані на жінок похилого віку, ураховували їхні особливі потреби. Боротися з дискримінаційними стереотипами про роль жінок похилого віку як осіб, які здійснюють догляд, заохочувати чоловіків брати на себе більшу відповідальність за догляд за людьми похилого віку.

Принцип справжньої рівності вимагає також подолання ґендерних стереотипів, які негативно впливають на реалізацію жінками їхніх прав і фундаментальних свобод, культурних норм і практик, ґрунтованих на уявленнях про залежну роль жінок у суспільстві, тощо.

Питанню захисту прав жінок в умовах конфлікту і в постконфліктний період, у тому числі в ситуації

внутрішнього переміщення, присвячено Загальну рекомендацію Комітету № 30, опубліковану ним у 2013 році.

Серед основних тез, озвучених Комітетом у цій Загальній рекомендації, особливу увагу слід звернути на такі:

- Жінки не становлять однорідної групи, і накопичений ними досвід конфліктних ситуацій або їхні особливі потреби в постконфліктних ситуаціях суттєво між собою різняться. Жінки — це не пасивні спостерігачі або жертви. Вони історично відігравали і продовжують відігравати роль активних борців, як членкині організованого громадянського суспільства, як захисниці прав людини, як учасниці рухів опору і як активні суб'єкти формальних і неформальних процесів миротворення і відновлення (п. 6).

- Комітет рекомендує державам-учасницям: а) забезпечити, відповідно до свого зобов'язання, відшкодування за дії приватних осіб або організацій; <...> б) вступати в контакт з недержавними суб'єктами з метою запобігання порушень прав людини, пов'язаних з їхньою діяльністю в районах, яких торкнувся конфлікт, зокрема всіх форм ґендерного насильства; в) надавати належну допомогу національним компаніям в проведенні оцінки та усуненні підвищених ризиків порушення прав жінок; створити ефективний механізм звітності (п. 17).

- Комітет наполегливо закликає недержавних суб'єктів: а) поважати права жінок у конфліктних і постконфліктних ситуаціях відповідно до Конвенції; б) прийняти зобов'язання щодо дотримання кодексів поведінки стосовно прав людини й заборони всіх форм ґендерного насильства (п. 18).

- Зобов'язання держав-учасниць щодо запобігання, розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, ґендерним і сексуальним насильством; покарання за їх вчинення в межах Конвенції підкріплені міжнародним кримінальним правом, зокрема судовою практикою міжнародних і змішаних кримінальних трибуналів, Римським статутом Міжнародного кримінального суду, відповідно до яких поневолення в процесі торгівлі жінками і дівчатками, зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості можуть становити воєнний злочин, злочин проти людства, бути актом катувань або геноциду. Міжнародне кримінальне право, яке містить, зокрема, визначення видів насильства за ознакою статі, особливо сексуального насильства, також

повинне тлумачитися відповідно до Конвенції та інших міжнародних документів, що стосуються захисту прав людини, без будь-якого несприятливого розрізнення за такими ознаками, як ґендерна (п. 24).

- Торгівля жінками і дівчатками, що становить дискримінацію за ознакою статі, посилюється під час і після конфлікту внаслідок розвалу політичних, економічних і соціальних структур, підвищеного рівня насильства і посилення мілітаризму. <...> Жінки і дівчата, які перебувають у пошуку джерел для існування, найбільшою мірою схильні до ризику стати предметом торгівлі (п. 39). Комітет рекомендує державам-учасницям: а) уживати заходи для забезпечення розслідування та покарання за всіма випадками, пов'язаними з торгівлею людьми і відповідними порушеннями прав людини, які відбуваються під їхньою юрисдикцією (ідеться про державні органи чи про приватні суб'єкти), це стосується захисту жінок і дівчаток, зокрема й внутрішньо переміщених осіб і біженців (п. 40).

- Комітет рекомендує державам-учасницям: а) забезпечити, щоб у стратегіях відновлення економіки утверджувалися принципи ґендерної рівності як необхідної попередньої умови створення стійкої економіки постконфліктного періоду і щоб ці стратегії були спрямовані на сприяння захисту прав жінок, зайнятих як у формальному, так і в неформальному секторах; б) розробляти конкретні заходи щодо використання можливостей для розширення економічних прав жінок, особливо жінок у сільських районах, а також інших знедолених груп жінок; і забезпечити, щоб вони залучалися до розроблення цих стратегій і програм та контролю за їхнім здійсненням; в) забезпечувати ефективно усунення всіх бар'єрів, що перешкоджають справедливій участі жінок у цих програмах; г) забезпечувати, щоб медичне обслуговування у сфері сексуального й репродуктивного здоров'я включало доступ до інформації з питань сексуального та репродуктивного здоров'я; д) психосоціальної підтримки службам планування сім'ї щодо засобів контрацепції; е) послуг з охорони материнства, у тому числі допологової та післяпологової кваліфікованої медичної допомоги, профілактики перинатальної передачі і швидкої акушерської допомоги; ж) послуг проведення безпечних абортів; постабортного догляду; профілактики та лікування ВІЛ / СНІДу та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом, у тому числі профілактичного лікування; з) послуг із лікування пошкоджень, таких, як свищі, що виникають унаслідок сек-

суального насильства, родових ускладнень або ускладнень репродуктивного здоров'я; к) координувати всі заходи спільнот суб'єктів гуманітарної діяльності та діяльності у сфері розвитку, щоб забезпечити використання всебічного підходу, який би виключав дублювання зусиль у галузі освіти, працевлаштування та охорони здоров'я і досягав знедолених верств населення, зокрема й у віддалених та сільських районах (п. 52).

- У конфліктних і постконфліктних ситуаціях жінки з групи внутрішньо переміщених осіб перебувають у важких життєвих умовах, оскільки мають нерівні можливості для отримання освіти, розвитку професійних навичок і участі в діяльності, яка приносить прибуток; низького рівня послуг з охорони репродуктивного здоров'я; виключення жінок із процесів прийняття рішень, що поглиблюється традиційно домінуючою роллю чоловіків в керівних структурах; а також нераціональне планування і нерозвинену інфраструктуру як усередині таборів, так і за їхніми межами. У цій ситуації крайнього зuboжіння і нерівноправності в жінок може не залишатися іншого виходу, крім як надавати послуги сексуального характеру в обмін на гроші, дах, продукти харчування та інші товари в обставинах, що роблять жінок особливо уразливими в плані експлуатації, насильства та ризику зараження ВІЛ-інфекцією або іншими захворюваннями, що передаються статевим шляхом. Пошуки довготривалих рішень в період після переміщення осіб унаслідок конфлікту часто здійснюються без урахування думки переміщених жінок (як тому, що рішення здійснюються окремими членами сім'ї або громадами, де голоси жінок ігноруються, так і тому, що процеси напруження довготривалих рішень є частиною постконфліктних процесів, що виключають участь у них жінок). Крім того, жінки-прохачі притулку з порушених конфліктом районів можуть стикатися з перешкодами ґендерного характеру в наданні притулку, оскільки їхні історії можуть не укладатися в межі традиційних моделей, в основному складених з позицій чоловіків (пп. 54, 56).

- Комітет рекомендує державам-учасницям: а) урахувати конкретні ризики й особливі потреби різних груп внутрішньо переміщених жінок і біженок, що зазнають різноманітних взаємопов'язаних форм дискримінації, у тому числі жінок з інвалідністю, літніх жінок, дівчаток, удів, жінок, які очолюють домашні господарства, вагітних жінок, жінок, що живуть з ВІЛ, сільських жінок, жінок корінних народів, жінок, що належать до

етнічних, національних, сексуальних і релігійних меншин, та жінок-правозахисниць; б) сприяти реальній участі внутрішньо переміщених жінок і біженок у всіх процесах щодо прийняття рішень, уключаючи всі аспекти, які стосуються планування та здійснення програм допомоги й управління таборами; ужиття заходів щодо вибору довгострокових рішень; і в рішеннях, які стосуються постконфліктних процесів; в) забезпечувати захист жінкам і дівчаткам, що належать до внутрішньо переміщених осіб і біженців, від ґендерного насильства, уключаючи примусове одруження, а також шлюб у дитячому віці; забезпечувати їм рівний доступ до послуг і медичного обслуговування, можливість повноправної участі в розподілі постачань, а також в розробленні і здійсненні програм допомоги з урахуванням їхніх особливих потреб; забезпечувати захист від примусового переселення жінок з корінного й сільського населення та жінок із меншин з особливою залежністю від землі; забезпечувати доступність програм навчання, професійної підготовки та можливість участі в прибутковій діяльності.

Крім того, важливо звернути увагу на Заключні зауваження Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок за результатами розгляду Восьмої періодичної доповіді України. У них окрему увагу Комітет приділив питанню захисту прав жінок, які є внутрішньо переміщеними особами. Комітет, крім усього, закликав Україну (п. 17):

а) забезпечити задоволення конкретних потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок, які піддаються різним формам дискримінації, у тому числі вдів, жінок-інвалідів, літніх жінок, жінок, що належать до ромів або ЛБТ, а також забезпечити довгострокові заходи щодо задоволення потреб внутрішньо переміщених жінок і дівчат;

б) забезпечити ефективне виконання Закону про ВПО шляхом видання нормативних актів, що забезпечують його практичне застосування;

в) забезпечити внутрішньо переміщеним жінкам і дівчатам адекватний доступ до медичних послуг, освіти, харчування, житла, свободи переміщення, реєстрації, соціальних пільг, правосуддя й доступ до прийняття довгострокових рішень, а також забезпечити для них стабільну зайнятість.

Уперше за весь час звітування Україною до Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, отримавши Заклучні зауваження, Україна затвердила Національний план дій з виконання рекомендацій, наданих Комітетом (затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від

5 вересня 2018 р.). Нацпланом було передбачено необхідність:

- запровадження заходів з гендерного інтегрування в діяльності центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування і реалізацію державної політики з питань внутрішньо переміщених осіб;
- здійснення гендерного аналізу потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат, включаючи тих, що зазнають різних форм багаторазової дискримінації (у тому числі вдів, жінок і дівчат з інвалідністю, літніх жінок, жінок, що належать до ромських національних меншин або сексуальних меншин), та розроблення пропозицій щодо регулювання виявлених потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат шляхом видання підзаконних нормативних актів, що забезпечують права внутрішньо переміщених осіб;
- надання інформаційної та методичної підтримки приймаючим громадам та внутрішньо переміщеним особам щодо інтеграції внутрішньо переміщених жінок і дівчат;
- передбачення під час створення єдиного реєстру отримувачів соціальної допомоги та інших соціальних виплат обліку жінок, постраждалих від конфлікту, зокрема жінок з інвалідністю, удів і жінок, що є головами домогосподарств за місцем проживання (регіоном).

В Україні діє також низка інших державних програм, в яких акцентується на необхідності додаткової уваги питанням захисту прав жінок, що зазнали внутрішнього переміщення:

- Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року⁵⁵, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273, передбачає необхідність проведення заходів з інформування внутрішньо переміщених осіб щодо можливостей доступу до медичних, освітніх, соціальних послуг, зайнятості та правосуддя тощо;

- Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року⁵⁶, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111, звертає увагу на необхідність проведення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання торгівлі людьми, особливо серед внутрішньо переміщених осіб, а також проведення широкомасштабних інформаційних кампаній серед населення, зокрема й серед внутрішньо переміщених осіб, щодо запобігання ризикам потрапляння в ситуації торгівлі людьми та можливостей отримання допомоги, розроблення та затвердження списку індикаторів для сприяння виявленню осіб, які постраждали від торгівлі людьми, в тому числі внутрішньо переміщених осіб, тощо.

⁵⁵ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoyi-programi-zabezpechennya-rivnih-prav-ta-mozhливостей-zhinok-i-cholovikiv-na-period-do-2021-roku>.

⁵⁶ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D0%BF>.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1) Загальна рекомендація Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо становища жінок в умовах запобігання конфліктів, в конфліктних та постконфліктних ситуаціях (додаток 8).

Дайте відповідь на питання:

- Які основні ризики порушення прав жінок в умовах конфлікту й у пост-конфліктний період називає Комітет? Чи є актуальними наведені ним ризики для України?
- Які рекомендації, які озвучує Комітет, можуть бути використані в Україні?

2) Витяг із Заключних зауважень Комітету ООН за результатами розгляду державної доповіді в частині, що стосується внутрішньо переміщених жінок, а також захисту прав жінок в умовах конфлікту (додаток 9).

Дайте відповідь на питання:

- Коло яких сфер додаткової уразливості для жінок в умовах конфлікту і внутрішнього переміщення відзначив Комітет? Як Ви оцінюєте їхню актуальність для України сьогодні?
- На які проблемні питання, які не знайшли відображення в Заключних зауваженнях, Ви б звернули увагу Комітету?

3) Витяг із Національного плану дій щодо реалізації Заключних зауважень (додаток 10).

Дайте відповідь на питання:

- Як Ви оцінюєте виконання Україною Заключних зауважень Комітету (з урахуванням часу, який пройшов з березня 2017 р., коли Зауваження було прийнято)? Якою Ви бачите роль місцевих органів влади, правників і організацій громадянського суспільства у їх виконанні?
- Які питання Ви б уключили до альтернативної доповіді Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, якби взялися готувати таку доповідь про захист прав внутрішньо переміщених жінок в Україні?

4) Матеріали про Рішення Конституційного суду Колумбії щодо ґендерного компонента внутрішнього переміщення.

Дайте відповідь на питання:

- Які основні сфери ризику порушення прав жінок в умовах внутрішнього переміщення виділив Конституційний суд Колумбії (додаток 12)?
- Які, на Вашу думку, проблеми із забезпечення прав жінок в умовах внутрішнього переміщення є спільними для України й Колумбії?

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Чи погоджуєтесь Ви, що в основі вироблення національних і локальних політик щодо внутрішнього переміщення, застосування юридичних інструментів і в бізнес-практиках має лежати підхід «порушеного життєвого проєкту»: кожна людина має свій життєвий проєкт, який визначає самостійно, витрачаючи певні ресурси (матеріальні і нематеріальні); внутрішнє переміщення, поза її волею, кардинально змінює її життєвий проєкт, людина опиняється в ситуації, коли їй доводиться формувати його заново, маючи вже набагато менші ресурси для цього.

2. Які питання забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, що мають урахувувати ґендерний компонент (наявні додаткові фактори уразливості жінок / чоловіків), потребують, на Вашу думку, уваги:

А. Житлові проблеми

Б. Зайнятість і підприємництво

В. Сімейні спори

Г. Домашнє насильство

Д. Торгівля людьми, сучасне рабство й ґендерно зумовлене насильство

Е. Пенсійні та інші соціальні виплати

Є. Майнові спори, у тому числі в аспекті перспективи перехідного правосуддя

Ж. Доступ до медичних послуг

З. Доступ до інформації

І. Право на участь

И. Перетин лінії зіткнення, свобода пересування

Інші:

БЛОК IV.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ БІЗНЕСУ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СИТУАЦІЇ КОНФЛІКТУ І ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ

БАЗОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ

1. Бізнес як адресат вимог у сфері захисту прав людини й забезпечення ґендерної рівності
2. Забезпечення поваги до прав людини та їх дотримання бізнесом у зонах конфліктів
3. Роль бізнесу в умовах конфлікту й внутрішнього переміщення: основні підходи
4. Участь бізнесу в забезпеченні прав ВПО як першочергове завдання розбудови миру (*peace-building*)
5. Участь України в ініціативах щодо забезпечення поваги прав людини з боку бізнесу в умовах конфлікту
6. Права внутрішньо переміщених осіб у контексті зобов'язань бізнесу у сфері прав людини
7. Оцінка ризиків негативного впливу на права ВПО у внутрішніх процедурах компаній
8. Оцінка конфлікту та його впливу на діяльність компанії
9. Конфліктна чутливість у ланцюгах постачань

Бізнесу адресовано вимогу поважати права людини в процесі господарської діяльності як у межах національних кордонів, так і поза ними таким чином, щоб запобігати будь-якому потенційному прямому чи непрямому негативному впливу та й уникати його – як на підприємстві (і щодо безпосередніх працівників, і щодо тих, хто задіяний у мережі постачань), так і зовні – навколишнє середовище, члени громади, споживачі тощо.

Напрацювання за цією тематикою свідчать про її високу актуальність. Керівні принципи щодо бізнесу та прав людини, а також рекомендації щодо їх імплементації, вироблені ООН⁵⁷, документи, що приймаються на рівні Ради Європи (серед них – Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам щодо прав людини і бізнесу від 2 березня

2016 р.⁵⁸), правове регулювання в країнах ЄС, США та інших країнах світу, стандарти, які виробляються міжнародними й регіональними організаціями, правові позиції судових інституцій – усе це вказує на те, що змінюється концепція прав людини: прямим адресатом відповідних вимог стає не тільки держава, але й бізнес. Завданням держав на національному рівні стає створення ефективного механізму попередження порушень прав людини з боку бізнесу і мінімізація ризиків таких порушень. Дискусії з цього приводу спрямовані на вироблення відповідних рекомендацій, дорожньої карти, яка б дозволила прийти до найбільш ефективного втілення в життя ідеї про те, що *не тільки держава, але й бізнес зобов'язані поважати права людини*⁵⁹.

⁵⁷ http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_RU.pdf.

⁵⁸ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1ad4.

⁵⁹ Multinational Corporations and Global Justice Human Rights Obligations of a Quasi-Governmental Institution Florian Wettstein. Business and human rights: from soft law to hard law? Ramona Elisabeta CÍRLIG Juridical Tribune Volume 6, Issue 2, December 2016. P. 228–246.

Ухвалення Радою ООН з прав людини у червні 2011 року⁶⁰ Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини стало знаменним етапом у процесі розвитку нормативних стандартів відповідальності та підзвітності бізнесу.

Керівними принципами ООН щодо бізнесу і прав людини є такі:

I. **Обов'язок держави захищати права людини** від порушень з боку третіх осіб, у тому числі й з боку бізнесу. Цей обов'язок передбачає необхідність забезпечувати ефективну імплементацію міжнародно визнаних стандартів прав людини на національному рівні.

II. **Обов'язок бізнесу поважати права людини**, зокрема, це стосується також необхідності виявляти належну обачність щодо можливого негативного впливу тієї чи іншої бізнес-діяльності на права людини (права працівників, споживачів, місцевої громади, працівників-постачальників тощо).

III. **Забезпечення ефективних засобів захисту** – судових, державних позасудових і недержавних.

З погляду класичного підходу права людини в сучасному світі є у певному сенсі вимогами, адресованими державам. Таке розуміння прав людини цілком відповідає класичній структурі прав людини, в якій є *адресат (носії зобов'язань), власне носій права та предмет права (вимоги)*⁶¹.

Але держави згідно з міжнародним правом не є єдиними носіями обов'язків, зокрема й у сфері прав людини. Уже усталеним є визнання фізичних осіб суб'єктами, що несуть пряму відповідальність за міжнародні злочини піратства і рабства. Міжнародні військові трибунали, створені після Другої світової війни, підтвердили, що фізичні особи несуть відповідальність за злочини проти миру, військові злочини та злочини проти людяності, а також накладають відповідальність на тих, хто перебуває під їхньою юрисдикцією — у тому числі офіційних співробітників. З набуттям чинності Статуту Міжнародного кримінального суду у 2002 р. також стало можливим притягнення до відповідальності окремих фізичних осіб, які вчинили злочин геноциду, злочини проти людяності та військові злочини⁶².

Зобов'язання поважати (англ. *obligations to respect*) вимагають від держави утримуватися від будь-яких дій, які можуть позбавити осіб можли-

вості користуватись своїми правами або здійснювати ці права власними зусиллями. Зобов'язання поваги до прав людини переважно охоплюють невтручання держави в їх реалізацію.

Зобов'язання захищати (англ. *obligations to protect*) вимагають, щоб держава запобігала порушенням прав людини третіми особами. Вони охоплюють обов'язки держави: а) запобігати порушенням прав і свобод з боку будь-якого індивіду або іншого недержавного «актора» (англ. *non-state actor*); б) уникати та усувати будь-які спонукання до порушень прав з боку третіх осіб; в) забезпечити доступ до засобів правового захисту у випадках порушень прав людини з метою запобігання подальшим зазіханням, відновлення порушеного права та справедливої компенсації постраждалому.

Зобов'язання забезпечувати (сприяти реалізації) (англ. *obligations to fulfil*) передбачають, що держава повинні вживати заходи (законодавчі, судові, адміністративні, освітні та ін.) для забезпечення особам можливостей задовольняти основні потреби, гарантовані правами людини, що не можуть бути задоволені тільки їхніми особистими зусиллями. Це ключове зобов'язання держави щодо економічних, соціальних і культурних прав, однак воно також стосується й громадянських та політичних прав.

Бізнес покликаний поважати права людини, що означає діяти з належною обачністю (*due diligence*), щоб уникнути порушень прав людини та вживати заходи для запобігання негативним впливам на права людини, зумовленим його діяльністю, і подолання їх.

КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ЩОДО БІЗНЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ 2011 року (Guiding Principles on Business and Human Rights) є складником механізму ООН із захисту прав людини від зазіхань з боку бізнесу. Керівні принципи стали результатом роботи спеціально призначеного Комісією ООН з прав людини Спеціального представника Генерального секретаря Джона Руггі (John Ruggie) з метою визначення стандартів корпоративної відповідальності й підзвітності транснаціональних корпорацій та інших підприємств щодо прав людини. У 2008 р. Дж. Руггі розробив і подав до Ради ООН з прав людини Рамкову концепцію ООН «Захист, дотримання і засоби захисту», на основі

⁶⁰ Special Representative of the Secretary-General on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises, Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework, Annex, U.N. Doc. A/HRC/17/31 (Mar. 21, 2011) (by John Ruggie).

⁶¹ Алексі Р. Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна; пер. з нім. О. Юдіната Л. Доронічевої. К.: Ніка-Центр, 2008. С. 172–190.

⁶² Implementation of general assembly resolution 60/251 of 15 march 2006 entitled «Human rights council» «Business and Human Rights: Mapping International Standards of Responsibility and Accountability for Corporate Acts» Report of the Special Representative of the Secretary-General (SRSG) on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises. URL: <https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/media/bhr/files/SRSG-report-Human-Rights-Council-19-Feb-2007.pdf>.

якої в подальшому було розроблено Керівні принципи, схвалені одногосно Радою з прав людини в червні 2011 року. У Доповіді, де було викладено Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини, Дж. Ратгі відзначив, що основна причина труднощів у відносинах між бізнесом і правами людини полягає сьогодні в зумовлених глобалізацією управлінських прогалинах – між розмірами і впливом економічних сил і учасників та здатністю держав усувати створювані ними негативні наслідки. Це створює умови, за яких стає можливим вчинення протиправних дій компаніями, підприємствами без будь-яких адекватних санкцій або засобів відшкодування збитків. Тому важливим завданням є скорочення та повне усунення цих прогалин стосовно прав людини⁶³.

Основні положення щодо захисту прав людини від порушень з боку бізнесу ґрунтуються на диференційованих обов'язках і охоплюють три ключові принципи:

(a) *зобов'язання держави* щодо поваги, захисту та реалізації прав людини й фундаментальних свобод;

(b) *роль бізнес-структур* як спеціалізованих органів суспільства, на які покладено виконання спеціальних функцій і до яких висувається вимога діяти відповідно до усіх законів і дотримуватися прав людини;

(c) *необхідність забезпечення прав і обов'язків* – у разі їх порушення – відповідними й *ефективними засобами правового захисту*⁶⁴.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВАГИ ДО ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ДОТРИМАННЯ БІЗНЕСОМ У ЗОНАХ КОНФЛІКТІВ.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини

Керівний принцип 7. *Оскільки ризик грубих порушень прав людини підвищується в зонах конфлікту, держави повинні сприяти забезпеченню того, щоб підприємства, які працюють у цих зонах, не були залучені до таких порушень, зокрема шляхом:*

(a) *налагодження на якомога більш ранніх етапах контактів з підприємствами для того, щоб допомогти їм виявляти, запобігати і пом'якшувати пов'язані з правами людини ризики, зумовлені їхніми діяльністю та діловими відносинами;*

(b) *надання належної допомоги бізнесу для оцінки та усунення підвищених ризиків порушення прав людини, приділення особливої уваги ґендерно зумовленому та сексуальному насильству;*

(c) *заборони в доступі до державної підтримки та послуг підприємствам, які причетні до грубих порушень прав людини та відмовляються співпрацювати з метою розв'язання проблемної ситуації;*

(d) *забезпечення ефективності державної актуальної політики, законодавства, нормативного регулювання та правозастосовних заходів для подолання ризику залучення бізнесу до грубих порушень прав людини.*

Деякі грубі порушення прав людини, в яких задіяний бізнес, відбуваються в період конфлікту, коли ведеться боротьба за контроль над територією, ресурсами або самим державним апаратом, унаслідок чого режим прав людини не може функціонувати належним чином. «До зон, уражених конфліктом, належать регіони, де тривають насильницькі дії, де високим є ризик виникнення конфліктів або де суспільства переживають період виходу з насильницьких конфліктів»⁶⁵.

Відповідальні підприємства все частіше звертаються до держав за рекомендаціями щодо того, яким чином уникнути завдання шкоди правам людини в цих складних умовах. Необхідними є інноваційні й реалістичні підходи. Зокрема, важливо звернути увагу на ризик сексуального та ґендерно зумовленого насильства, яке особливо часто відбувається під час конфліктів. Важливо, *що всі ці заходи є обов'язковими до зобов'язань держав за міжнародним гуманітарним правом у ситуаціях збройного конфлікту та за міжнародним кримінальним правом*⁶⁶.

⁶³ Report of the Special Representative of the Secretary-General, Protect, Respect and Remedy: A Framework for Business and Human Rights, UN Doc A/HRC/8/5, 7 April 2008. URL: <http://www.reports-and-materials.org/sites/default/files/reports-and-materials/Ruggie-report-7-Apr-2008.pdf>.

⁶⁴ Report of the Special Representative of the Secretary-General, Protect, Respect and Remedy: A Framework for Business and Human Rights, UN Doc A/HRC/8/5, 7 April 2008. URL: <http://www.reports-and-materials.org/sites/default/files/reports-and-materials/Ruggie-report-7-Apr-2008.pdf>.

⁶⁵ Ben Fowler and Adam Kessler, «Measuring Achievements in PSD in Conflict Affected Environments: Practical Guidelines for Implementing the DCED Standard».

⁶⁶ Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / переклад: Катерина Буряковська, Юлія Разметаєва, Олена Уварова, Дмитро Філіпський; за заг. ред. Олени Уварової. Харків: Право, 2018. С. 19.

Для досягнення більшої політичної узгодженості та надання належної допомоги підприємствам у таких ситуаціях держави повинні сприяти тісній співпраці між своїми агенціями й розробити показники раннього запобігання порушенням прав людини, щоб застерегти державні агенції та бізнес від ризику виникнення таких проблем, а також передбачити належну відповідальність підприємств за небажання співпрацювати в цих умовах (у формі анулювання державної підтримки або у її відмові в майбутньому). Так, Уряд Великої Британії опублікував Інструментарій для бізнесу та прав людини, який містить рекомендації для дипломатичних місій щодо «належної поведінки британських компаній» за кордоном. Відповідно до Інструментарію, посольства Великої Британії, розташовані в зонах конфлікту, повинні «знати / інформувати британські компанії про застосовані санкції Ради Безпеки ООН та звіти експертів Групи ООН, які часто містять посилання на компанії». Вона також визначає відповідні рекомендації щодо конфліктно-чутливої ділової практики для добувних галузей⁶⁷.

Широко підтримуваною в останні роки стала теза про те, що **інтереси багатьох ключових суб'єктів – держав, міжнародної спільноти, бізнес-акторів – збігаються й прямо чи опосередковано спрямовані на забезпечення миру й безпеки**. Відбулося певне поступове зближення приватного сектору й інших діючих осіб у напрямку миротворення й запобігання конфліктам, які до цього розглядалися як такі, що належать виключно до арени високої політики. Практика ж доводить, що новою потужною тенденцією, яка часто недооцінюється, є прагнення різних учасників – держави, корпорації, громадянського суспільства – взаємодіяти і співпрацювати один з одним із метою розв'язання глобальних проблем розвитку, які б урахували фактор стійкості бізнесу та його вплив на суспільство.

Бізнес тривалий час не був на порядку денному обговорень, які стосуються реалізації функцій публічної влади, що створило значну прогалину, зокрема у правових стандартах регулювання відносин у період конфлікту.

Водночас у межах ліберальної теорії капіталістичного світу ціла низка міждисциплінарних досліджень пояснює, що бізнес-актори здатні зробити значний внесок до забезпечення миру, пом'якшення негативних наслідків конфлікту, передусім в аспекті внутрішнього переміщення, до якого такий конфлікт призводить. Наприклад, у Північній Ірландії компанії спеціально почали

наймати католиків і протестантів у рівній пропорції, щоб створити умови для взаємодії двох груп міжконфесійного конфлікту. Отже, певний тип бізнес-поведінки може сприяти миру.

У цьому контексті важливо проводити чітке розмежування між корпоративною відповідальністю поважати права людини в умовах конфлікту (вимога виявляти належну обачність і мінімізувати ризик порушення або прямого чи непрямого залучення своєї бізнес-діяльності до випадків, коли відбувається порушення прав людини), яка є складовою концепту бізнесу і прав людини, і корпоративною соціальною відповідальністю, яка може сприйматися як суто добровільні ініціативи самого бізнесу, що реалізуються ним на власний розсуд.

Розвиток, орієнтований на людину (*Human centred development*), в основі якого лежить безпека людини, є загально визнаною й необхідною умовою мирного та прогресивного суспільства, і приватний бізнес може відігравати визначальну роль, підтримуючи такий розвиток. «Створення більш справедливих бізнес-практик щодо прав людини містить пошук способів зробити повагу до прав людини невід'ємною складовою бізнесу, тобто перетворити її на стандартну бізнес-практику» (Дж. Раггі, 2013 р.). Це стало б системоутворювальним досягненням, але, як визнає сам проф. Дж. Раггі, немає єдиної універсальної моделі, яка б дала змогу досягти такої цілі. Але важливою засадою, яка лягла в основу і Керівних принципів, і сучасних концепцій забезпечення миру й безпеки одночасно, є визнання важливої ролі бізнес-акторів у цих процесах і неможливості ігнорування їхньої ролі, позитивної чи негативної, і їхнього потенціалу в зменшенні негативних наслідків конфліктів там, де вони вже відбулися (зокрема й таких наслідків, як вимушене внутрішнє переміщення), забезпеченні інтеграції ВПО до нових громад тощо.

Якщо всі ключові посадовці будуть активно працювати над створенням і підтримкою передумов миру й недискримінаційних умов розвитку суспільства, світ досягне цих цілей. Надто довго бізнес було виключено з цих процесів, і він не зробив свого позитивного внеску. У XXI ст. лідери з усіх секторів діяльності шукають можливості для співпраці й партнерства, де бізнес відіграє одну з ключових ролей у суспільстві. В окремих академічних дослідженнях справедливо вказано, що з огляду на існування суспільного договору про мир як універсальне людське прагнення, забезпечення миру може бути гіперзавданням бізнесу, головною його метою, якої бізнес має прагнути. Однак, коли

⁶⁷ O'Brien C. M. Business and human rights: a handbook for legal practitioners / Council of Europe, 2018. P. 51. URL: https://www.coe.int/en/web/national-implementation/publications/handbooks?fbclid=IwAR29oo9Xl_6Jj9A6dhHmG-TDp7RzoQX5vBueoH-08l1MPjBxpcdG19E-zSc.

справа дійшла до мінімальних стандартів у сфері бізнесу і прав людини, багато навіть найбільш потужних бізнес-гравців не впоралися навіть із цим завданням. Бізнес традиційно дотримується формально юридичного підходу і не бере на себе відповідальність за поведінку своїх постачальників або своїх відокремлених підрозділів, дочірніх компаній. Поширеною тезою серед представників бізнесу є те, що з боку суб'єктів підприємницької діяльності достатньо не порушувати чинного законодавства країни, в якій провадиться діяльність, навіть якщо воно не відповідає визнаним стандартам у сфері прав людини. З моменту затвердження Керівних принципів ООН багато компаній світу почали виявляти належну увагу забезпеченню поваги прав людини, але головними чинниками для цього ставали небажання потрапляти в центр негативної уваги преси, ставати відповідачами в гучних судових процесах, зазнавати протидії місцевих громад, які негативно ставляться до відповідного виду бізнес-діяльності тощо. Для поглиблення цих тенденцій і їх більшої ефективності важливо, щоб у бізнесу було чітке розуміння того, якими є стандарти його належної поведінки щодо поваги прав людини. І цю прогалину у першу чергу має заповнювати держава, зокрема, через діяльність національної інституції захисту прав людини (в Україні – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини), прийняття і реалізацію Національних планів дій у сфері бізнесу і прав людини, в яких державах, на території яких триває конфлікт, зобов'язанням бізнесу у сфері прав людини має приділятися особлива увага. **Ініціативи корпоративної соціальної відповідальності не повинні підміняти собою виконання зобов'язань бізнесу у сфері прав людини.**

Слід зазначити, що в цілому література, в якій ставиться питання про відповідальну поведінку бізнесу в зонах, уражених конфліктом або з високим ризиком такого ураження, можна розподілити на три частини: 1) література з «економіки збройного конфлікту», яка особливу увагу приділяє макроекономічним зв'язкам між бізнесом, торгівлею і конфліктами, а також відповідним політикам, покликаним розв'язати ці проблеми; 2) література

щодо корпоративної відповідальності й визначення співучасті бізнесу в порушеннях, які підпадають під дію міжнародного гуманітарного права й права прав людини; ця література стосується юридичних зобов'язань компаній; 3) література з корпоративної соціальної відповідальності, орієнтована на бізнес і сфокусована на корпоративному впливі на суспільство⁶⁸.

Насамперед компанії мають сприяти запобіганню насильницьким конфліктам й діяти в межах загального прагнення до миру, знижуючи ризики ескалації конфліктів у своїй комерційній діяльності. Відповідальне ведення бізнесу означає, що компанія не повинна прямо або непрямо зумовлювати збройні конфлікти й порушення прав людини або сприяти їхньому виникненню. Цей стандарт поширюється на всі поставки компанії, на політику найму, яка діє в компанії, умови праці та її безпеку, на політику взаємодії з місцевим населенням тощо.

Цей підхід є співзвучним з більш загальною ідеєю, яку в тому ж 2011 р. представила гарвардська бізнес-школа – «ідея створення спільної цінності» («*creating shared value*»). Цей принцип передбачає економічну цінність для бізнесу й, крім того, створення цінності для суспільства шляхом задоволення його потреб і розв'язання завдань. У моделі спільних цінностей соціальні проблеми лежать в основі, а не лишаються на периферії, як у розумінні КСО.

У науковій літературі виокремлюють підхід «забезпечення миру на основі бізнесу» («*business-based peacebuilding*»). Ідеться, зокрема, про різні способи реагування суб'єктів підприємницької діяльності на конфлікти, які відбуваються на території діяльності компанії:

1) компанія може прийняти рішення не брати участі в конфлікті, що потребуватиме збільшення внеску у безпеку компанії;

2) вона може повністю уникнути конфлікту, покинувши його зону й перенісши діяльність компанії;

3) нарешті, третій варіант поведінки – прийняти заходи, які мінімізуватимуть негативні наслідки конфлікту або взагалі спрямовані на його розв'язання, якщо це можливо⁶⁹.

⁶⁸ Philippe Le Billon, *Fuelling War: Natural Resources and Armed Conflicts* (New York: Routledge, 2013); Jonathan Goodhand, 'From war economy to peace economy? Reconstruction and state building in Afghanistan' (2004) 58 *Journal of International Affairs* 155; Salil Tripathi, 'Business in Armed Conflict Zones: How to Avoid Complicity and Comply with International Standards' (2010) 50(4) *Politobis*; Noam Lubell, 'Challenges in applying human rights law to armed conflict' (2005) 87 *International Review of the Red Cross* 860; Danielle Olson, 'Corporate Complicity In Human Rights Violations Under International Criminal Law' (2015) 1(1) *International Human Rights Law Journal*; Zaha Hassan, 'When Caterpillars Kill: Holding US Corporations Accountable for Knowingly Selling Equipment to Countries for the Commission of Human Rights Abuses Abroad' (2004) *San Diego International Law Journal* 6; Jennifer Oetzel et al, 'Business and Peace: Sketching the Terrain' (2009) 89 *Journal of Business Ethics* 4; Anita Ramasastry, 'Corporate Complicity: From Nuremberg to Rangoon – An Examination of Forced Labor Cases and Their Impact on the Liability of Multinational Corporations' (2002) *Berkeley Journal of International Law* 20. Luc Zandvliet and Mary B Anderson, *Making Corporate-Community Relations Work* (Sheffield: Greenleaf Publishing 2009); Martin-Ortega, note 4; Ans Kolk and François Lefant 'Multinationals, CSR and Partnerships in Central African Conflict Countries' (2013) *Corporate Social Responsibility and Environmental Management* 20.

⁶⁹ <https://pdfs.semanticscholar.org/e084/5cadd216747d40e8f388a25a33e4c44a6d3e.pdf>.

Бізнес-сектор став ключовим адресатом посилів внутрішніх і міжнародних організацій в їх пошуках стратегічних партнерів для побудови стабільного миру. Уважається, що навіть в умовах відсутності політичного втручання корпоративні рішення – інвестувати, виробляти й наймати – мають можливість заохочувати, обмежувати або навіть руйнувати порядок денний і масштаби будь-якої спроби розбудови миру. Так само визнається, що бізнес-сектор може заважати прогресу в забезпеченні мирного розв'язання конфлікту. Тому, прагнучи залучити бізнес до процесів забезпечення миру, зосереджуються на економічних (ефективність компаній страждає в умовах конфлікту й покращується в умовах миру), а також моральних аргументах. Утім, досвід інших країн доводить, що участь бізнес-сектору в конкретних задачах подолання наслідків конфлікту, зокрема й мінімізації негативних наслідків внутрішнього переміщення, набагато простіше запропонувати, ніж утілити. Інвестори не хочуть ризикувати своїм капіталом у нестабільних і непередбачуваних умовах. Тому після досягнення межі корпоративної активності послідовні спроби залучити приватний сектор до відповідних ініціатив мають тенденцію до ослаблення й припинення. Однак значення приватного сектору як джерела ресурсів, «ноу-хау» та інституційного потенціалу не зменшується.

В окремих державах бізнес підтримав зусилля держави щодо подолання негативних наслідків конфлікту шляхом інвестування в місцевий розвиток, програми реінтеграції для екскомбатантів, а також запровадження програм, які сприяють задоволенню потреб ВПО. Частково така активність зумовлена тим, що в такий спосіб компанії покращують середовище, в якому вони ведуть свою діяльність. Крім того, такі ініціативи відповідають очікуванням споживачів і часто власників компаній. Стимулом також є внутрішні політики компанії, транснаціональні вимоги, стандарти ООН, глобальна динаміка щодо корпоративної відповідальності бізнесу поважати права людини. Водночас зростає розуміння того, що, враховуючи обмеженість державних ресурсів і загрозу виникнення проблемних відносин між внутрішньо переміщеними особами й громадами, які їх приймають, діловий сектор може відіграти вирішальну роль у сприянні економічній і соціальній інтеграції населення, ураженого конфліктом.

Участь бізнесу в забезпеченні прав ВПО як першочергове завдання розбудови миру (*peace-building*). Цей концепт ґрунтується на ідеї корпо-

ративної соціальної відповідальності, оскільки стандарти захисту й поваги прав людини не накладають на бізнес обов'язку брати участь в ініціативах, спрямованих на інтеграцію ВПО в нових громадах, та в іншому сприянні реалізації їхніх прав. ВПО через масштабність соціальних, політичних, економічних викликів, які перед ними постають, отримують статус уразливих індивідів ще до свого переміщення, оскільки вони опиняються під прямим негативним впливом конфлікту. Переміщення посилює уразливість: вони не мають постійного житла, змушені залишити майно, яким володіють, часто позбавлені необхідних професійних умінь, необхідних на новому робочому місці; стикаються в нових громадах із культурним та психологічним бар'єром. Майже всі країни, які мали проблеми внутрішнього переміщення, констатували, що ВПО змушені протидіяти стигмі, негативним стереотипним уявленням щодо них у нових громадах, а також мають обмежений ринок праці, оскільки здебільшого економіка держав, на території яких є збройний конфлікт, переживають економічний спад. Крім того, ВПО часто перебувають у постійному відчутті страху й небезпеки, оскільки порушуються постійні соціальні й емоційні зв'язки, гинуть члени родини, подекуди люди опиняються в ситуації, коли залежать від гуманітарної чи державної соціальної допомоги. Отже, труднощі, з якими стикаються ВПО, по суті впливають на будь-які перспективи економічного розвитку, а також на всі перспективи суспільного примирення на тривалий термін. Найбільш гострого характеру внутрішнє переміщення набуває у випадках збройних конфліктів, коли необхідно шукати захист від небезпеки, що загрожує життю.

Цікавим є досвід Колумбії, яка стала піонером у створенні інституційного об'єднання, що акумулює програми й ресурси для підтримки ВПО (the Agency for Social Action and International Cooperation).

Як було зазначено, участь в ініціативах, спрямованих на інтеграцію ВПО, є елементом корпоративної соціальної відповідальності й переважно не може оцінюватися з погляду стандартів бізнесу й прав людини. Водночас бізнес несе відповідальність за імплементацію необхідних засобів, які дозволяють йому забезпечити повагу до прав людини, а також запобігти негативному впливу на права людини, зокрема й на права людини ВПО. Існують фактичні взаємозв'язки, які пов'язують бізнес-сектор і ВПО як у місцях їхнього постійного проживання, так і в місцях нового перебування.

Дослідження, які проводилися в інших країнах, що мають досвід численних внутрішніх переміщень, спричинених конфліктом, свідчать, що діяльність бізнесу, спрямована на запобігання внутрішньому переміщенню або, навпаки, така, що загострює проблему внутрішнього переміщення, так само, як і інші вияви участі бізнесу в процесах миротворення або в конфліктах, зумовлена численними факторами, де індивідуальний контекст і напрями діяльності організації, політика власників компанії та її менеджерів відіграють важливу роль. Водночас такі дослідження не виявили необхідного або автоматичного зв'язку між різними формами бізнесу й питаннями внутрішнього переміщення – це можуть бути як великі підприємства, так і середній та малий бізнес, різні сектори економіки тощо.

Такі результати досліджень контрастують з високими очікуваннями щодо дотримання бізнес-акторами поваги до прав людини. Поступово визнаною вимогою стала корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини. Однак залишається складним завданням визначити конкретний набір дій і процедур, які б формували таку відповідальність. Важливим кроком у розв'язанні цього завдання стали вже згадувані Керівні принципи ООН з бізнесу і прав людини, які вказують на необхідність прийняття бізнесом відповідних «політик», вироблення процедур, які б відповідали розміру бізнесу, сектору, в якому він працює, й умовам діяльності. Під час вироблення таких процедур до уваги «політик» слід брати умови конфлікту, наявність чинника внутрішнього переміщення. Водночас вони мають бути спрямовані на те, щоб пом'якшити негативний вплив конфлікту на права людини й наслідки внутрішнього переміщення⁷⁰.

Крім того, досвід інших країн доводить **існування низького на сьогодні рівня методологічної підтримки, яка б надавала пояснення про зв'язок між бізнес-операціями і внутрішнім переміщенням – усвідомлення таких зв'язків є низьким як у самому корпоративному секторі, так і в громадах, органах державної влади і місцевого самоврядування – як на територіях, уражених конфліктом, так і на територіях, що приймають.**

Важливим фактором, який потребує уваги, є **факт низької обізнаності бізнесу про внутрішнє переміщення, про можливі форми впливу конфлікту на права людини, про зміст механізмів humanrights due diligence та врахування в цих механізмах прав уразливих індивідів, груп і спільнот, зокрема ВПО.**

Бізнес може впливати на внутрішнє переміщення як негативно (посилюючи його масштаби), так і позитивно (реалізуючи ініціативи, спрямовані на запобігання внутрішньому переміщенню або на мінімізацію його наслідків для населення, на створення умов для повернення тощо).

З огляду на це держава повинна проводити розслідування щодо можливого негативного впливу бізнесу на ситуацію внутрішнього переміщення. Ці питання мають також ставати предметом громадського моніторингу, а надалі – предметом судових розглядів. Ідеться, зокрема, про випадки, коли бізнес здійснює тиск на населення з метою заволодіння покинутим майном, зокрема й землею, фінансує незаконні збройні формування, використовує найману працю без належної безпеки працівників і нормальних умов праці тощо.

Негативним також є вплив бізнесу на внутрішнє переміщення, коли бізнес не вжив жодних заходів щодо запобігання ризику порушення прав населення, яке змушене вдатися до переміщення. Ідеться про компанії, які виявили байдужість до умов ризику порушення прав людини, не вжили заходів, спрямованих на їх мінімізацію, продовжили працювати у звичайному режимі, хоча безпосередньо й не вплинули на внутрішнє переміщення. Це може призвести до ситуацій, коли компанії свідомо або несвідомо отримують вигоду від внутрішнього переміщення: отримують у володіння й користування земельні ділянки за ціну, яка є нижчою за ринкову, купують інше майно за неринковими цінами, використовують найману працю без належної оплати, надають послуги, продають товари і продукти за підвищеними цінами тощо.

⁷⁰ International-Alert, Conflict-Sensitive Business Practice: Guidance for Extractive Industries, 2005; Business and Human Rights, The Role of Business in Weak Governances Zones: Business Proposals for Effective Ways of Addressing Dilemma Situations in Weak Governance Zones, 2006.

КОМЕНТАР ДО КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН

Деякі грубі порушення прав людини, в яких задіяний бізнес, відбуваються в період конфлікту, коли ведеться боротьба за контроль над територією, ресурсами або самим державним апаратом і коли неможливо очікувати, щоб режим прав людини функціонував належним чином. Відповідальні підприємства все частіше звертаються до держав за рекомендаціями щодо того, яким чином уникнути завдання шкоди правам людини в цих складних умовах. Необхідними є інноваційні й реалістичні підходи. Зокрема, важливо звернути увагу на ризик сексуального та ґендерно зумовленого насильства, яке особливо часто виявляє себе під час конфліктів. Важливо, щоб всі держави аналізували проблеми на ранніх етапах їхнього виникнення, до погіршення ситуації на місці.

У зонах, уражених конфліктом, держава, на чій території відбувається конфлікт, може бути нездатною здійснити належний захист прав людини через відсутність ефективного контролю над відповідними територіями. У ситуації з транснаціональними корпораціями держави їхнього походження мають відігравати значну роль у сприянні як цим корпораціям, так і державам, в яких відбувається конфлікт, забезпечивши, щоб підприємства не порушували прав людини; при цьому важливу допомогу також можуть надати сусідні держави.

З метою досягнення більшої політичної узгодженості та надання належної допомоги підприємствам у таких ситуаціях держави мають розробити показники раннього запобігання, щоб застерегти державні агенції та бізнес від ризику виникнення таких проблем і передбачити належну відповідальність підприємств за небажання співпрацювати в таких умовах (у формі анулювання державної підтримки або відмови в ній чи, якщо це неможливо, у формі відмови в такій підтримці в майбутньому).

Держави повинні попереджати бізнес про підвищений ризик бути причетними до грубих порушень прав людини в зонах, постраждалих від конфліктів. Вони повинні перевірити, наскільки ефективними є політика, законодавство, нормативне регулювання та правозастосовні заходи щодо необхідності подолання такого підвищеного ризику, зокрема через забезпечення процедури належної обачності в питаннях з прав людини з боку бізнесу. У разі виявлення прогалин держави повинні вжити належних заходів для їх подолання. Це може передбачати вивчення питань цивільної, адміністративної або кримінальної відповідальності підприємств, які зареєстровані в таких державах або постійно перебувають у них чи діють на їхній території та / або знаходяться в межах їхньої юрисдикції, у випадку здійснення ними або сприяння з їхнього боку вчиненню грубих порушень прав людини. До того ж, держави повинні розглянути багатоаспектні підходи запобігання та протидії подібним актам, а також підтримувати ефективні колективні ініціативи. Усі ці заходи є доповненням до зобов'язань держав за міжнародним гуманітарним правом у ситуаціях збройного конфлікту та за міжнародним кримінальним правом.

Як запобігання переміщенню, так і допомога внутрішньо переміщеним особам становлять велику проблему для корпоративного сектору, особливо для компаній, які працюють у зонах, звідки відбулося переміщення, і в громадах, що приймають. В обох випадках перед корпоративним сектором стоїть завдання створення стійких умов для діяльності, що передбачає, зокрема, сприяння покращенню умов життя тих, хто проживає в районах свого впливу, і формування соціальної легітимності їхніх операцій. Водночас потрібно спрямовувати зусилля на пом'якшення наслідків вимушеного внутрішнього переміщення. У районах виселення бізнес-операції стикаються з різноманітними ризиками. У цих умовах, коли інституційна присутність є слабкою, діють незаконні збройні угруповання, бізнес може – свідо-

мо чи несвідомо – сприяти динаміці вимушеного переміщення. Відповідно компанії, які працюють у таких умовах, зазнають ризику нападів, погроз, вони змушені брати участь у незаконній діяльності або бути звинуваченими – обґрунтовано або ні – у сприянні насильству й порушеннях прав людини.

Необхідно формувати розуміння як з боку державних інституцій, організацій громадянського суспільства, так і самого бізнесу взаємозв'язку й взаємовпливу між підприємницькою діяльністю й ситуацією внутрішнього переміщення. Вплив бізнесу може бути як негативним (посилювати внутрішнє переміщення, сприяти більшій уразливості внутрішньо переміщених осіб, підвищувати ризики порушення їхніх прав тощо), так і позитивним (сприяти зменшенню ризиків на території попереднього проживання й цим зменшувати саме

внутрішнє переміщення, реалізовувати ініціативи, спрямовані на соціальну й економічну інтеграцію переміщеного населення в нових громадах тощо).

Самі підприємства та їхні об'єднання розробили міжнародні галузеві стандарти для всіх секторів бізнес-діяльності – добувна промисловість, виробництво, банківська справа, туризм тощо⁷¹ – стандарти, які встановлюють керівні принципи позитивної практики запобігання порушенням прав людини в умовах конфліктів та мінімізації їхніх негативних наслідків. Допоміжними є Керівні принципи ООН, які гарантують сьогодні, що підприємства застосовують усі механізми забезпечення «належної обачності в сфері прав людини» (human rights due diligence).

Ситуація конфлікту, навіть якщо бізнес не діє безпосередньо на ураженій ним території, зумовлює такий політичний, економічний, культурний контекст, який не може не впливати на біз-

нес-діяльність. Керівні принципи ООН з бізнесу і прав людини підкреслюють підвищений ризик порушень прав людини бізнесом в умовах конфлікту. Внутрішньо переміщені особи можуть зазнавати порушень з боку бізнесу: це працівники (особи, що шукають роботу), зокрема робітники в мережі постачання, споживачі товарів і послуг, громади в разі їхнього концентрованого проживання на певній території. Крім того, поведінка бізнесу в умовах конфлікту може бути фактором, який збільшує внутрішнє переміщення (своєю неналежною поведінкою змушує людей їхати / не повертатися)⁷².

Питання бізнесу й прав людини стосуються також доступу до ефективних засобів правового захисту від порушень з боку бізнесу. Уразливі індивіди, групи й спільноти зазвичай стикаються з додатковими бар'єрами в такому доступі. Це твердження є справедливим і для внутрішньо переміщених осіб також⁷³.

ОЦІНКА РИЗИКІВ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА ПРАВА ВПО У ВНУТРІШНІХ ПРОЦЕДУРАХ КОМПАНІЙ

Належна обачність бізнесу щодо прав людини (human rights due diligence) — наскрізний принципи корпоративної соціальної відповідальності бізнесу.

Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини

Керівний принцип 17. Для встановлення фактів негативного впливу на права людини, запобігання наслідкам такого впливу та пом'якшення їх, а також звітування щодо того, як підприємства усувають ці наслідки, вони повинні запровадити процедури забезпечення належної обачності щодо прав людини. Цей процес має містити оцінку реальних та потенційних впливів на права людини, урахування результатів оцінювання та вжиття заходів на підставі отриманих висновків, відстеження змін та поширення інформації про наслідки впливу. Належна обачність щодо прав людини характеризується тим, що вона:

(a) стосується несприятливих наслідків для прав людини, які підприємство може створити або сприяє їх створенню своєю діяльністю або які можуть бути безпосередньо пов'язані з його діяльністю, продукцією чи послугами внаслідок участі підприємства в ділових відносинах;

(b) залежить від розміру підприємства, ризику значних впливів на права людини й характеру та умов його діяльності;

(c) має постійний характер з урахуванням того, що ризики щодо прав людини можуть змінюватися з часом, разом із змінами форми діяльності підприємства та умов його діяльності.

Керівний принцип 18. Для оцінки ризиків щодо прав людини підприємства повинні встановлювати та оцінювати будь-які фактичні чи потенційні негативні впливи на права людини, спричинені діяльністю підприємства або його діловими стосунками. Цей процес повинен:

(a) базуватись на внутрішній та / або незалежній зовнішній експертизі з прав людини;

(b) передбачати широке обговорення з потенційно уразливими групами та іншими відповідними зацікавленими сторонами, ураховуючи розмір підприємства, характер та умови його діяльності.

Керівний принцип 19. Для запобігання несприятливим наслідкам та пом'якшення їх для прав людини підприємства повинні інтегрувати результати оцінки їх впливу на права людини у відповідні внутрішні функції та процеси та вживати на підставі цього належних заходів.

⁷¹ <http://www.businesshumanrights.org/ToolsGuidancePortal/Sectors>.

⁷² <https://www.files.ethz.ch/isn/151825/wp8inglesweb.pdf>.

⁷³ Guest Editorial: Business, Human Rights and Security. https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/EF937F814464B2553B0E8D3114EAD311/S2057019818000317a.pdf/guest_editorial_business_human_rights_and_security.pdf.

(a) Ефективна інтеграція вимагає, щоб:

- (i) відповідальність за усунення таких впливів була покладена на відповідний функціональний підрозділ відповідного рівня в межах підприємства;*
- (ii) внутрішні процеси прийняття рішень, видатки з бюджетних коштів та системи контролю дозволяли б ефективно реагувати на такі впливи.*

(b) Відповідні дії будуть залежати від:

- (i) того, чи підприємство чинить негативний вплив на права людини, чи сприяє цьому, чи його участь зумовлена лише тим, що несприятливий вплив пов'язаний безпосередньо з діяльністю підприємства, продукцією або послугами в межах ділових відносин;*
- (ii) ефективності механізмів для усунення негативного впливу.*

Керівний принцип 20. Для того, щоб перевірити, чи усуваються наслідки негативного впливу на права людини, підприємствам слід відстежувати ефективність ужитих ними заходів. Відстеження має:

- (a) ґрунтуватися на відповідних якісних та кількісних показниках;*
- (b) урахувати висновки як внутрішніх, так і зовнішніх джерел, включаючи думку зацікавлених сторін.*

Керівний принцип 21. Для забезпечення звітності щодо усунення наслідків негативного впливу на права людини підприємства повинні бути готовими повідомити про це публічно за межами підприємства, особливо якщо зацікавлені сторони (особи, права людини яких були безпосередньо порушені) чи особи, які виступають від їхнього імені, висловлюють занепокоєння з цього приводу. Підприємства, діяльність або умови діяльності яких створюють ризик значного впливу на права людини, мають офіційно звітувати про те, як вони усувають наслідки такого впливу. У будь-якому разі повідомлення повинні:

- a) мати таку форму та надаватися з такою періодичністю, яка дозволяє відбивати вплив діяльності підприємств на права людини та є доступною цільовій аудиторії;*
- (b) містити інформацію, яка є достатньою для оцінки відповідності заходів підприємства як реакції на особливі випадки впливів на права людини;*
- (c) при цьому не створювати ризиків для зацікавлених сторін, персоналу або щодо законних вимог про комерційну конфіденційність.*

I. Виявлення та оцінка фактичного або потенційного несприятливого впливу на права людини (human rights impact assessment), повністю або частково зумовленого власною діяльністю підприємств або безпосередньо пов'язаного з їх діяльністю, продукцією чи послугами внаслідок їх ділових відносин⁷⁴.

Якщо підприємство здійснює такий вплив, йому слід ужити заходів для його припинення або запобігання їм; якщо воно сприяє впливу, йому слід вжити заходів для припинення своєї співучасті або запобігти їй і використовувати свої важелі для пом'якшення залишкового впливу; якщо підприємство не сприяє впливу, однак він безпосередньо пов'язаний з діяльністю підприємства, продукцією чи послугами внаслідок його ділових відносин, йому слід ужити заходів для того, щоб отримати й використовувати важелі впливу для запобігання та пом'якшення впливу максимально можливою мірою.

II. Підприємства повинні **вживати необхідних заходів для запобігання наслідкам впливу, припинення або пом'якшення їх; усунути вплив; використовувати важелі впливу для запобігання наслідкам або пом'якшення цих наслідків, зумовлених іншими: партнерами спільного підприємства, державними органами, постачальниками тощо.**

III. Важливим елементом є **відстеження дієвості заходів і процедур щодо усунення несприятливих наслідків для прав людини, щоб переконатися в їхній фактичній ефективності.** Відстеження є необхідним для того, щоб підприємство знало, чи правильно воно реалізує свою політику в галузі прав людини та чи ефективно реагує на виявлені наслідки впливу на права людини, а також є важливим для постійного вдосконалення. Підприємства повинні докладати особливих зусиль для відстеження ефективності вжитих ними заходів щодо наслідків негативного впливу на права окремих осіб з певних груп чи спільнот, які мають

⁷⁴ International Alert, «Conflict-Sensitive Business Practice: Guidance for Extractive Industries» (2005); UN Global Compact and PRI, «Guidance on responsible Business in Conflict-Affected and High risk Areas: A Resource for Companies and Investors (2010); Institute for Human Rights and Business, «From Red to Green Flags: The Corporate Responsibility to Respect Human Rights in High Risk Countries» (2011); Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and International Committee of the Red Cross, «Addressing security and human rights challenges in complex environments», second edition (2015); Shift Project, «Human Rights Due Diligence in High Risk Circumstances» (2015).

підвищений ризик уразливості або маргіналізації. Відстеження слід інтегрувати у відповідні внутрішні процеси звітності. При цьому підприємства можуть використовувати інструменти, які вони вже застосовують щодо інших питань. Мова може йти про умови контрактів, проведення аналізу їхнього тексту, а також дослідження та перевірки, використання за необхідності розподілених за ґендерною ознакою статистичних даних. Механізми оперативного розгляду скарг також можуть забезпечити важливу інформацією про ефективність процедур дотримання належної обачності щодо прав людини на підприємстві⁷⁵.

IV. Щодо інформування про те, які заходи вживаються, і демонстрації зацікавленим сторонам – особливо ураженим зацікавленим сторонам – належних стратегій і процедур для забезпечення дотримання прав людини на практиці, то Керівні принципи передбачають, що зовнішнє комунікування та звітність щодо впливів та процедур належної обачності є очікуваними, особливо, коли залучені стейкхолдери висловлюють занепокоєння та / або коли діяльність супроводжується додатковими ризиками щодо впливу на права людини. В усіх випадках форма та періодичність подання звітів повинні бути такими, щоб відбивати вплив компанії на права людини й бути доступними для цільової аудиторії. Інформація повинна бути достатньою для оцінки адекватності відповіді компанії. При цьому мають бути мінімізовані ризики для зацікавлених сторін, персоналу або для легітимних вимог комерційної конфіденційності.

Процедури забезпечення належної обачності щодо прав людини повинні доповнюватися: а) відповідними *принципами політики відданості*, які засвідчують рішучість підприємств дотримуватися прав людини й заходи щодо впровадження процедур належної обачності в питання прав людини на різних рівнях і в різних підрозділах; а також: б) активною участю у *відшкодуванні шкоди* від несприятливого впливу на права людини, повністю або частково викликаного підприємством⁷⁶.

Політика відданості правам людини — засвідчене підприємством у відповідній заяві підтвердження своєї відповідальності за дотримання прав людини, затверджене на найвищому рівні керівництва підприємства; вона готується з урахуванням висновків внутрішньої та / або зовнішньої експертизи.

При цьому така заява водночас фіксує *очікуване підприємством* ставлення до прав людини з боку співробітників, ділових партнерів та інших сторін, безпосередньо пов'язаних з його діяльністю, продукцією чи послугами. Ця заява повинна бути загальнодоступною, оприлюдненою й поширеною всередині підприємства для всього персоналу та зовні – для ділових партнерів та інших сторін, які мають стосунок до діяльності підприємства; заяву враховують в політиці та процедурах діяльності, унаслідок чого вона впроваджується в практику функціонування всього підприємства.

У разі якщо підприємство встановить, що воно здійснило несприятливий вплив або сприяло йому, основний обов'язок підприємства полягає у *відшкодуванні збитків або співробітництві з метою їх відшкодування* під час законних процедур, у межах яких можуть використовуватися державні судові й позасудові механізми, а також недержавні механізми розгляду скарг. При цьому підприємствам слід створювати на оперативному рівні ефективні механізми розгляду скарг, які відповідають основним критеріям, викладеним у Керівному принципі 31, або брати участь у роботі таких механізмів. Ці механізми є вкрай важливими для ефективного забезпечення належної обачності, оскільки вони допомагають підприємству виявляти проблеми системного характеру й вирішувати скарги на ранній стадії, тим самим запобігаючи зростанню невдоволення⁷⁷.

Останнім часом концепція належної обачності у сфері прав людини стала центральною в зусиллях зацікавлених сторін щодо усунення негативних наслідків для прав людини з боку корпорацій. Від компаній очікується, що вони виявлятимуть належну обачність, щоб «знати й демонструвати» (*know and show*), що вони поважають права людини. Держави покликані надавати допомогу, стимулювати і, де це доречно, вимагати від компаній проводити належну перевірку прав людини. Громадянське суспільство бере на себе відповідальність за підзвітність корпорацій, якщо вони ще не можуть адекватно задовольнити ці очікування.

В умовах конфлікту та внутрішнього переміщення процедура оцінки ризиків має містити додаткові питання, серед яких, зокрема, можуть бути такі:

- Чи повинна компанія інвестувати у переміщення працівників в умовах конфлікту?

⁷⁵ Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / переклад: Катерина Буряковська, Юлія Разметаєва, Олена Уварова, Дмитро Філіпський; за заг. ред. Олени Уварової. Харків: Право, 2018. С 38.

⁷⁶ Доклад Рабочей группы по вопросу о правах человека и транснациональных корпорациях и других предприятиях, A/73/163, 16 июля 2018 года. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N18/224/89/PDF/N1822489.pdf?OpenElement>.

⁷⁷ Доклад Рабочей группы по вопросу о правах человека и транснациональных корпорациях и других предприятиях. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N18/224/89/PDF/N1822489.pdf?OpenElement>.

- Чи повинна компанія займатися переміщенням працівників чи працівників та їхній сімей?
- Чи повинна компанія створювати нові робочі місця для переміщених працівників в умовах конфлікту?
- Чи повинна компанія надавати переваги при працевлаштуванні переміщеним працівникам?
- Чи буде створюватись упереджене ставлення працівників компанії до переміщених колег? Як боротися з цим?
- Чи повинні компанії підтримувати переміщених працівників на новому місці?
- Як довго компанії повинні допомагати переміщеним працівникам?⁷⁸ тощо.

ОЦІНКА КОНФЛІКТУ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ КОМПАНІЇ

Процес оцінки має включати в себе оцінку самого конфлікту та його впливу на діяльність суб'єкта господарської діяльності.

У більшості стандартних методологій за первинної оцінки контексту прав людини конфлікт розглядається як один з багатьох факторів, які можуть посилювати ризики для прав людини. Беручи до уваги складність ситуації з правами людини в районах, охоплених конфліктом, наслідки внутрішнього переміщення, проведення аналізу конфліктів можна розглядати як невід'ємний елемент поліпшення стандартних оцінок впливу на права людини відповідно до складності оперативного середовища. Наприклад, розуміння ролі конфлікту у формуванні гендерної динаміки суспільства, буде мати вирішальне значення для розробки ефективних стратегій, що дають змогу уникнути посилення структурної дискримінації щодо жінок.

Оцінка конфлікту необхідна для визначення впливу конфлікту на діяльність компанії, ризиків діяльності, програм і проектів, які можуть поглибити конфлікт, а також для розуміння можливостей підвищення ефективності заходів щодо зменшення та попередження конфліктів. Оцінка ситуації складається з аналізу факторів безпеки, політичних, соціальних, економічних та екологічних факторів.

Аналіз конфлікту передбачає визначення:

1. Профілю конфлікту (опис політичного, економічного та соціально-культурного контексту, ключових політичних, економічних, екологічних та соціальних проблем).

2. Причин конфлікту (структурні причини, які створили передумови для конфлікту, безпосередні причини, які створили умови для ескалації конфлікту, тригери – конкретні дії, які призвели до розгортання конфлікту).

3. Ключових акторів та їх інтересів, цілей, позицій, спроможності, відносин між собою.

4. Динаміки конфлікту: яка поточна тенденція конфлікту, які є можливості для позитивних змін, які сценарії подальшого розвитку конфлікту.

Для аналізу конфліктів можуть використовуватися такі інструменти, як Стратегічна оцінка конфлікту (Strategic Conflict Assessment (SCA) – DFID – DEV), методика Світового банку (Conflict Analysis Framework (CAF) – World Bank – DEV), методика Європейської комісії (EC Checklist for root causes of conflict), методика USAID (Conflict assessment framework – USAID – DEV) та інші⁷⁹.

Результати оцінки дають краще розуміння ризиків для діяльності компанії в зоні конфлікту. Можуть бути такі види ризиків для компаній:

- фізичний для співробітників;
- правовий;
- репутаційний;
- стратегічний;
- операційний;
- фінансовий;
- етичний;
- моральний.

Система управління ризиками передбачає їх ідентифікацію, оцінку, вибір та застосування методів зниження, моніторинг результатів.

Конфліктна чутливість у ланцюгах постачання. Конфліктні мінерали – це мінерали, придбані на території конфліктів. У результаті придбання таких мінералів існує ризик ненавмисного фінансування терористичних груп, що може призвести до подальшого розгортання конфлікту та порушення прав людини. Найбільш відомим конфліктним мінералом є діаманти. У 2003 році ООН затвердила «Схему сертифікації за процесом Кімберлі», яка забезпечує своїм учасникам гарантію того, що необроблені діаманти добуто законним шляхом.

«Дью діліженс» ризиків у ланцюгах постачання передбачає:

1. Створення ефективної системи управління підприємством. Компанії повинні прийняти та оприлюднити свою політику в галузі постачання із зон конфлікту.

⁷⁸ http://csr-ua.info/csr-ukraine/wp-content/uploads/2015/02/Course_UA.pdf.

⁷⁹ Див. Conflict Sensitivity Consortium, «Conflict Sensitivity Resource Pack» (2004). International Alert, note 9. UN Global Compact, «Enabling Economies of Peace: Public Policy for Conflict-Sensitive Business» (April 2005). Anette Hoffmann, «From “business as usual” to “business for peace”? Unpacking the conflict-sensitivity narrative», Clingendael Institute, CRU Policy Brief No. 28 (February 2014).

2. Визначення та оцінку ризиків у ланцюгах постачання.

3. Розробку та впровадження стратегії реагування на визначені ризики.

4. Проведення аудиту у визначених точках ланцюгів постачання.

5. Звітування про результати «дью діліженс».

Політика управління ланцюгами постачання в конфліктних зонах передбачає, що компанія бере на себе зобов'язань утримуватися від будь-яких дій, пов'язаних із:

- зловживаннями у видобутку, транспортуванні та торгівлі корисними копалинами;

- прямою та непрямою підтримкою збройних формувань;
- хабарництвом та навмисним уведенням в оману щодо походження корисних копалин;
- відмиванням коштів;
- ухилення від сплати податків.

У світі все більшої популярності набирає Ініціатива етичної торгівлі – добровільний кодекс поведінки, який фокусується на трудових умовах і стандартах для етичних постачань, зокрема умови для моніторингу та незалежної верифікації дотримання етичних кодексів. Ініціатива допомагає просувати етичну торгівлю й позитивні практики.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Яким чином бізнес може впливати на ситуацію внутрішнього переміщення позитивно та негативно? Наведіть реальні або гіпотетичні приклади.

НОТАТКА ТРЕНЕР(КИ)А

Бізнес може впливати на внутрішнє переміщення як негативно (посилюючи його масштаби), так і позитивно (реалізуючи ініціативи, спрямовані на попередження внутрішнього переміщення або на мінімізацію його наслідків для населення, на створення умов для повернення тощо). Тому держава має проводити розслідування щодо можливого негативного впливу бізнесу на ситуацію внутрішнього переміщення. Ці питання повинні бути також предметом громадського моніторингу. Надалі вони можуть ставати предметом судових розглядів. Йдеться, зокрема, про випадки, коли бізнес здійснює тиск на населення з метою у подальшому заволодіти покинутим майном, у тому числі землею, фінансує незаконні збройні формування, використовує найману працю без належної безпеки працівників і належних умов праці тощо. Про негативний вплив бізнесу на внутрішнє переміщення йдеться також тоді, коли бізнес не робив кроків щодо запобігання ризику порушення прав населення, змушеного вдаватися до переміщення. Таким чином ідеться про компанії, які хоча безпосередньо й не вплинули на внутрішнє переміщення, але виявили байдужість до умов ризику порушення прав людини, не вжили заходів, спрямованих на їх мінімізацію, продовжили працювати у звичайному режимі. Це може призводити до ситуацій, коли компанії свідомо або несвідомо отримують вигоду від внутрішнього переміщення: отримують у володіння й користування земельні ділянки за ціну, нижчу за ринкову, купують інше майно за неринковими цінами, використовують найману працю без належної оплати, надають послуги, продають товари і продукти підвищеними цінами тощо.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

2. Перегляньте наведені нижче твердження й дайте щодо кожного з них відповіді на такі питання:

- Чи погоджуєтесь Ви з наведеним твердженням / доцільністю вжиття відповідних заходів?
- Чи є актуальним вжиття таких заходів в Україні? Чи знаєте Ви приклади того, щоб в Україні вживались такі заходи?
- Чи вбачаєте Ви можливість врахування ґендерного компонента при вжитті відповідних заходів?

А. Бізнес має отримати від держави чіткі вказівки щодо обмежень і стимулів для підприємницької діяльності в регіонах з високим ризиком порушення прав людини через ситуацію конфлікту та внутрішнього переміщення;

Б. Корпоративний сектор потребує керівних принципів (методичних вказівок), щоб розставити пріоритети з важливих питань, визначити тип здійснюваної допомоги, запровадити процедури попередження негативного впливу на права людини й захисту прав ВПО;

В. Держава, інституції громадянського суспільства й бізнес повинні мати можливість узгоджувати та координувати зусилля, щоб уникати дезорієнтації ініціатив, які реалізуються, й дублювання зусиль;

Г. Бізнес слід заохочувати до реалізації відповідних проєктів у віддалених районах, охоплених конфліктом, де слабкою є інституційна присутність держави, а це створює передумови для подальшого вимушеного внутрішнього переміщення;

Д. Бізнес треба залучати до реалізації проєктів для підтримання державних функцій, не замінюючи їх й не піддаючись тому, щоб заповнити глибокі прогалини в державній політиці щодо допомоги уразливим індивідам, групам і спільнотам; із цією метою має відбуватися чітке розмежування ролі бізнесу й державного сектору; стосовно цього в підприємств є можливість використовувати свій потенціал для забезпечення ключових компонентів у процесі економічної стабілізації, таких як: створення альтернатив для житла, можливості працевлаштування, доступ до землі та підтримка процесів інтеграції до нових громад або повернення до регіонів, які були вимушено покинуті;

Ж. Ураховуючи, що умови безпеки вирішальним чином впливають на реалізацію й можливий успіх відповідних ініціатив, важливо, щоб зусилля були спрямовані на розробку заходів, які сприятимуть покращенню умов місцевої безпеки в районах, де населення постійно перебуває в умовах ризику вимушеного переміщення;

З. До реалізації відповідних ініціатив мають залучатися різні групи осіб, у тому числі внутрішньо переміщені особи, зокрема ті, хто піддається множинному впливу уразливих факторів (внутрішньо переміщені жінки, люди з інвалідністю, люди з ВІЛ / СНІД тощо);

Е. Бізнесу необхідно підвищувати свою обізнаність щодо масштабів і характеристик явища вимушеного внутрішнього переміщення, його наслідків для бізнесу як у покинутій зоні, так і в громаді, яка приймає. Важливо створити більш досконалі стратегії управління ризиками, а також оцінки впливу бізнес-діяльності на права людини, щоб краще розуміти середовище своєї діяльності. Бізнес має більше уваги приділяти населенню, яке зазнає ризику або перебуває в ситуації внутрішнього переміщення, розробляти ініціативи, спрямовані на усунення різних факторів, які впливають на це явище та його наслідки, сприяючи таким чином запобіганню посилення негативних наслідків внутрішнього переміщення, а також комплексній допомозі й соціально-економічній стабілізації ситуації.

3. Якими заходами Ви пропонуєте доповнити наведений перелік?

ДОДАТКИ

Додаток 1

ЛІТЕРАТУРА ТА ІНШІ РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

1. Відео: CEDAW Швидко та стисло: Принцип дійсної рівності. URL: <https://youtu.be/QLfWDg-iqiM>.
2. Відео: CEDAW Швидко та стисло: Принцип недискримінації. URL: <https://youtu.be/cLydkVnPUjk?list=PLsyMqce-DX4LX1XxaCu75aD-1a7sMdYzv>.
3. Відео: CEDAW Швидко та стисло: Принципи зобов'язань держави. URL: <https://youtu.be/BDD0Ca0JDpc?list=PLsyMqce-DX4LX1XxaCu75aD-1a7sMdYzv>.
4. Онлайн-курс Тамари Марценюк «Жінки і чоловіки: ґендер для всіх». URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/IRF/101/2015_T2/about.
5. Ann Scales (19 May 2006). *Legal Feminism: Activism, Lawyering, and Legal Theory*. NYU Press.
6. Book Discussion on Sisters in Law» Presenter: Linda Hirshman, author. *Politics and Prose Bookstore*. BookTV, Washington. September 3, 2015. URL: <https://www.c-span.org/video/?327947-1/linda-hirshman-sisters-law>.
7. Doris Buss (2000). *Racing populations, sexing environments: the challenges of a feminist politics in international law*. *Legal Studies*, Volume 20, Issue 4, pp. 463-484.
8. *Feminist Jurisprudence*. Connection.ebscohost.com (1991-11-18). Retrieved on 2015-05-17.
9. *Flexible Feminism and Reproductive Justice: An Essay in Honor of Ann Scales*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2440889.
10. *Handbook on effective prosecution responses to violence against women and girls*. United Nations, 2014. URL: http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Handbook_on_effective_prosecution_responses_to_violence_against_women_and_girls.pdf.
11. *Handbook on European law relating to access to justice*. URL: <http://fra.europa.eu/en/publication/2016/handbook-european-law-relating-access-justice>.
12. Hilary Charlesworth (2011). *The Women Question in International Law*. *Asian Journal of International Law*, 1, pp. 33-38.
13. Jody Feder. *Sex Discrimination and the United States Supreme Court: Developments in the Law* // Congressional Research Service, December 30, 2015. URL: <https://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL30253.pdf>.
14. *Reparations for Conflict-Related Sexual Violence / Guidance note of the Secretary-General*. United Nations, 2014. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/Press/GuidanceNoteReparationsJune-2014.pdf>.
15. Rosemary Hunter, ed. (2008) *Rethinking Equality Projects in Law: Feminist Challenges*. Onati International Series in Law & Society. Hart Publishing, Oxford, 204 p.
16. Scales, Ann (1978). *Toward a feminist jurisprudence*. *Indiana Law Journal* 56 (2): 375.
17. *The Global Gender Gap Report 2017*. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2017.pdf.
18. Аніщук Н. В. *Правові засоби викорінення ґендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01*. Одеса, 2008. С. 16–17.
19. Батлер Дж. *Ґендерний клопіт – Фемінізм та Підрив Тожсамості*. URL: https://drive.google.com/file/d/0BzyNdbFDRRN_X3JLYzByaTJZQTg/view.
20. Бем С. *Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / пер. с англ. Д. Викторовой; науч. ред. Н. Ходырева*. Москва: «Российская политическая энциклопедия», 2004. 336 с. URL: https://drive.google.com/file/d/0BzyNdbFDRRN_MFpPaEM3SVdKUjg/view.
21. *Боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні, відповідність окремих законів України вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами*. Аналітичний звіт, підготовлений та відредагований Хав'єром Тручеро Куевас і Ганною Христовою для Ради Європи за участю Миколи Хавронюка. 2015. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804886bb>.

22. Брајсон В. Гендер и политика времени. Феминистская теория и современные дискуссии. URL: http://www.sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/04/brajson_v-gender_i-politika_vremeni.pdf.
23. Виявлення, попередження та розслідування злочинів торгівлі людьми, вчинених із застосуванням інформаційних технологій (проект): навч. курс / [В. Гузій, Д. Девіс, В. Дубина, М. Каліжевський, О. Манжай, В. Марков]. К., 2015. 158 с.
24. Вовк Д., Харитонова О. Кримінальне право і релігія: чоловіче і жіноче обрізання. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=j2Gw-QQTrio> (відеоресурс).
25. Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Вид. третє, вип. і доп. К.: Критика, 2017. 220 с.
26. Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні: тематичний звіт. Грудень 2015. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні 2015. URL: <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321?download=true>.
27. Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики): практич. порадник / О.О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с. URL: http://lduvs.edu.ua/wp-content/uploads/Docs/books/Дудоров_порадник_секс.злочини.pdf.
28. Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні: збірка публікацій проекту URL: <http://www.coe.int/uk/web/stop-violence-against-women-ukraine/publications/project>.
29. Захист від гендерної дискримінації в судових рішеннях українських судів: звіт за результатами моніторингу / підготовлено: Олена Уварова, Марія Ясеновська. Харків: ФОП Бровін О. В., 2016.
30. Кімел М. Гендероване суспільство / пер. С. Альошкіна. К.: Сфера, 2003. 481 с. URL: https://drive.google.com/file/d/0BzyNdbFDRRN_ODNoaEdvUld6Q0U/view.
31. Климчук І. І. Феміністичні концепції у сучасній теорії міжнародних відносин. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Klymchuk_Iryna/Feministychni_kontseptsii_v_suchasniy_teorii_mizhnarodnykh_vidnosyn.pdf.
32. Коментарі ГО «Ла Страда – Україна» до проекту Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» URL: http://www.la-strada.org.ua/ucsp_mod_library_showcategory_33.html.
33. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Довідник для членів парламенту. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>.
34. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. К.: Основи, 2017. 256 с.
35. Навчальний посібник у сфері протидії торгівлі людьми для суддів та прокурорів. Ознайомчі матеріали для держав-членів ЄС, асоційованих членів і держав-кандидатів на вступ. Міжнародний центр розвитку міграційної політики. Відень, 2006.
36. Національне дослідження «Бар'єри, механізми і належні практики в сфері доступу жінок до правосуддя в Україні» URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b0f41>.
37. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. 536 с. URL: http://gender.at.ua/_ld/1/186_osnovy_teorii_g.pdf.
38. Питання заборони та протидії дискримінації. Методичні рекомендації для юристів / упорядник: Г. Христова. Рада Європи, 2015. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016803040d8>.
39. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Європейський суд з прав людини. 2011. URL: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FRA_Case_Law_Handbook_UKR_WEB.pdf.
40. Практика кримінального правосуддя й насильство щодо жінок. DCAF, Ла Страда Україна. Київ, 2017. URL: http://www.legalaid.gov.ua/images/docs/Criminal%20justice%20practice%20and%20violence%20against%20women_ukr.pdf.
41. Практичний посібник із аргументації у справах щодо дискримінації / упорядники: С. Заєць, Р. Мартиновський. Рада Європи, 2015 URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016803034ea>.
42. Рівність за ознакою статі в економічній сфері: зобов'язання України перед ЄС (ключові Директиви ЄС щодо забезпечення гендерного балансу на ринку праці та в професійній діяльності, їх розвиток у практиці Суду Справедливості) / упорядник О. О. Уварова. Х.: Видавництво «НТМТ», 2015.

43. Розслідування торгівлі дітьми: навч. посіб. / кол. авт. К., 2011. 240 с.
44. Рут Бейдер Гінзбург: найвідоміша жінка в американському правосудді. URL: <http://yur-gazeta.com/golovna/rut-beyder-ginzburg-nayvidomisha-zhinka-v-amerikanskomu-pravosuddi.html>.
45. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / Бондаровська В. М., Кочеміровська О. О., Лактіонова Г. М, Онишко Ю. В., Хаар Р., Христова Г. О.; заг. ред. О. Кочеміровської. К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010.
46. Судове вирішення справ у спорах, пов'язаних із ґендерною дискримінацією: збірка кращих практик / Упорядники: Олена Уварова, Марія Ясеновська. Харків: ФОП Бровін О. В., 2016.
47. Судовий розгляд справ, пов'язаних із вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи удосконалення: науково-практичний посібник / Євсюкова М. В., Христова Г. О., Шаповалова О. А. та ін.; за заг. ред. Шаповалової О. А., Павлиш С. О. К.: ТОВ «Компанія «Ваїте», 2011.

48. Уварова О. Права жінок і ґендерна рівність в Україні. URL: <https://helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/>.
49. Фулей Т. І. Ґендерна рівність при здійсненні правосуддя. К.: Ваїте, 2016.
50. Харитонова О. В. Ключові засади ґендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Х.: ТОВ «Видавництво "Права людини"», 2018. 344 с.
51. Як оскаржити дискримінацію? Організація та досвід роботи Експертної ради з питань протидії дискримінації за ознакою статі / Бочкор Н. П., Левченко К. Б., Мазуренко В. Ю. та ін. К.: Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна», 2013.

Додаток 2

ФІЛЬМИ, РЕКОМЕНДОВАНІ ДО ПЕРЕГЛЯДУ Й ОБГОВОРЕННЯ

1. «Північна країна» / «North Country» (2005, США, 126 хв.)

Художній фільм режисерки Нікі Каро, присвячений першій в історії груповій судовій справі про сексуальні домагання, відомій як «Справа Луїс Е. Дженсон проти Евлет Таконіт Компанії».

Фільм розповідає історію Джозі Еймс, шахтарки, яка повстала проти сексуальних домагань, знущань, наруги та дискримінації, коли усі були переконані, що їй слід терпіти мовчки.

2. «Ангели із залізними щелепами» / «Iron Jawed Angels» (2004, США, 125 хв.)

Художній фільм режисерки Каті фон Гарнієр, присвячений історичним подіям – боротьбі американських суфражисток за права жінок.

Вони піддаються арештам і нелюдському поводженню, оголошують голодування, ризикують власними життями, жертвують стосунками з близь-

кими та обмеженою свободою. У центрі сюжету — історія активістки Еліс Пол, яка у вересні 1912 року приїжджає до Філадельфії з наміром вступити до «Національної американської асоціації суфражисток» і домогтися прийняття 19 поправок до Конституції США, що забезпечила б жінкам право голосувати на виборах.

3. «Стукачка» / «The Whistleblower» (2010, спільне виробництво Німеччини, Канади і США, 112 хв.)

Художній фільм режисерки Лариси Кондраккі, присвячений питанню торгівлі людьми та участі міжнародних інституцій у цьому.

Фільм заснований на реальній історії поліцейської Кетрін Болковак. Події розгортаються в післявоєнній Боснії та Герцеговині під час функціонування миротворчих місій. Розслідування приводить поліцейську не лише до місцевих структур, а й до посадових осіб ООН.

4. «Приховані фігури» / «Hidden Figures» (2016, США, 127 хв.)

Художній фільм режисера Теодора Мелфі, присвячений реальній історії трьох афроамериканських жінок, які працювали в НАСА із 60-х рр. XX століття.

Лозунг фільму «Геній не має раси. Сила не має гендеру. Хоробрість не має меж» цілком відповідає сюжету. Фільм також показує математичні, інженерні, програмістські, організаційні здібності та їх сприйняття іншими особами, помножене на стереотипи.

5. «Жінка в золотому» / «Woman in Gold» (2015, спільне виробництво Великобританії, США, Німеччини та Австрії, 109 хв.)

Художній фільм режисера Саймона Кертиса, присвячений історії Марії Альтман, жінці єврейського походження, яка живе в США та намагається вибороти в Австрії повернення картини Густава Клімта «Портрет Аделі Блох-Бауер I», украденої в її родичів нацистами у Відні незадовго до Другої світової війни.

Справа розглядалася Верховним судом Сполучених Штатів, який виніс рішення у справі «Республіка Австрія проти Альтман» (2004).

6. «Люсія де Берк» / «Lucia de B.» (2014, спільне виробництво Нідерландів і Швеції, 97 хв.)

Художній фільм режисерки Паули ван дер Ост, присвячений долі нідерландської медсестри, звинуваченої в кількох вбивствах і засудженої на підставі непрямих доказів. Попри спротив прокуратури та думки переважної більшості, кілька осіб не погодилися з вироком про довічне ув'язнення обвинуваченої.

У цій справі, яка отримала широкий розголос у ЗМІ з перших днів, спливає також роль математичних і статистичних методів у доведенні.

7. «Три білборди під Еббінгом, Міссурі» / «Three Billboards Outside Ebbing, Missouri» (2017, США, 115 хв.)

Художній фільм режисера Мартіна Макдонаха, присвячений питанням обов'язків, відповідальності та покарання.

У маленькому містечку сталося зґвалтування та вбивство. Місцева поліція заводить справу, однак не знаходить злочинця. Мати вбитої, Мілдред Хейс, орендує три білборди неподалік від місця злочину й розміщує на них звернення до поліції, щоб прискорити розслідування. Однак не всім подобається така активність. Починається напружене протистояння.

8. «Чужа молитва» (2017, Україна, 96 хв.).

Художній історико-драматичний фільм режисера Ахтема Сеїтаблаєва, присвячений історії кримськотатарської дівчини.

Головна героїня, Саїде Аріфова, під час Другої світової війни, ризикуючи власним життям, врятувала 88 єврейських дітей-сиріт. Урятувала двічі – спочатку від нацистів, а потім від радянської депортації кримськотатарського народу.

9. «Ерін Брокович» / «Erin Brockovich» (2000, США, 130 хв.)

Художній фільм режисера Стівена Содерберга, присвячений історії, яка змінила систему кримінальної юстиції в США.

Громадська активістка, помічниця адвоката Ерін Брокович, проводить розслідування. У неї немає юридичної освіти, однак є сміливість йти до кінця. Вона з'ясовує, що ґрунтові води міста отруєні канцерогенним шестивалентним хромом, який викликає онкологічні захворювання. Результатами стали судові позови до корпорації, яка забруднювала довкілля.

10. «Побиття камінням Сорайї М.» / «The Stoning of Soraya M.» (2008, США, 96 хв.)

Художній фільм режисера Кіра Наурастех, присвячений реальній історії іранської жінки.

В одному з віддалених сіл Ірану опиняється журналіст, чия машина зламалася неподалік. Він зустрічає жінку, яка в надії викрити наклепників хоче розповісти про свою племінницю та обставини її вчорашньої смерті. Чоловік племінниці, Сорайї, звинувачує її в подружній невірності, бажаючи взяти нову, 14-річну дружину. Попри те, що всі розуміють неправдивість наклепу, її засуджують до закидання камінням.

11. «Не без моєї доньки» / «Not Without My Daughter» (1990, США, 1990, 114 хв.).

Художній фільм режисера Брайана Гілберта, присвячений історії жінки, яка, повіривши на Корані клятві чоловіка-мусульманина, поїхала з ним та донькою до Ірану.

Однак на місці її чоловік змінив думку й повідомив, що вони залишаються в Ірані назавжди. Ставлення чоловіка до головної героїні, Бетті Махмуді, також змінилося, крім того, він змушував її дотримуватися все більш суворих іранських звичаїв. Фільм заснований на реальних подіях й описує втечу головної героїні з дитиною, до якої їй довелося вдатися, оскільки законним шляхом вона могла покинути країну лише сама.

12. «Квітка пустелі» / «Desert Flower» (2009, Німеччина, 124 хв.)

Художній фільм режисерки Шеррі Хорманн, присвячений біографії відомої моделі та активістки в боротьбі проти калічення жіночих статевих органів.

Головна героїня, Варіс Діріє, полишає скотарське плем'я в Сомалі, щоб почати нове життя на Заході. Однак шлях до успіху не буде легким, і навіть на вершині вона зіткнеться з жахливим, з тим, що тягнеться за нею з дитинства. Це фільм про сміливість тієї, яка не була першою темношкірою топ-моделлю, але стала першою жінкою, яка публічно засудила практику жіночого обрізання.

13. «Леді» / «The Lady» (2011, спільне виробництво Франції та Великої Британії, 135 хв.)

Художній фільм режисера Люка Бессона, присвячений біографії Аун Сан Су Чжі, політичної діячки М'янми, захисниці демократії та прав людини й національної героїні Бірми.

Понад 10 років військовики тримали її під домашнім арештом, оскільки вважали здатною підірвати мир і стабільність суспільства, а також щоб не допустити до влади, коли її партія виграла вибори. У 1991 році їй було присуджено Нобелівську премію миру, проте виїхати з країни й отримати нагороду їй не дозволили. У фільмі показана і її політична боротьба, і стосунки з родиною, яка підтримувала жінку та допомагала їй, зокрема в роки розлуки.

14. «Посол Радянського Союзу» / «Посол Советского Союза» (1969, СРСР, 92 хв.)

Художній фільм режисера Георгія Натансона, присвячений життю та професійній діяльності першої радянської жінки-дипломатки.

Частково фільм побудований на біографії Олександри Коллонтай, радянської державної діячки, призначеної надзвичайним і повноважним послом СРСР, яка, крім того, була наркомом державного піклування в першому радянському уряді, що робить її першою жінкою-міністром в історії. З якими труднощами стикається перша жінка у професії? Який образ малюють умовно нейтральні камери? Ці питання спливають у стрічці.

15. «Список Карли» / «La Liste de Carla» (2005, Швейцарія, 95 хв.)

Документальний фільм режисера Марселя Шюпбаха, присвячений історії Карли дель Понте, яка відстоювала справу справедливості, в той час як у Боснії через десять років після подій в Сребрениці жінки чекають арешту й тюремного ув'язнення тих, хто скоїв масові вбивства.

Карла була генеральним прокурором Швейцарії і заслужила репутацію запеклої противниці організованої злочинності. Її попросили очолити Міжнародний кримінальний трибунал у справах колишньої Югославії. Вона взяла на себе відповідальність, хоча незабаром з'ясувала, що ця робота буде важкою битвою.

Додаток 3

МІЖНАРОДНІ АКТИ, СПРЯМОВАНІ НА ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНОК

Документ	Ратифікація Україною
Конвенція про політичні права жінок	15.11.1954
Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації	21.01.1969
Міжнародний пакт про громадянські та політичні права	18.09.1973
Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права	25.12.1990
Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари	16.03.2007
Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права	19.10.1973
Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок	12.03.1981
Факультативний протокол до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок	05.06.2003
Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання	26.01.1987
Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання	21.07.2006
Конвенція про права дитини	27.02.1991
Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах	23.06.2004
Міжнародна конвенція про захист усіх трудящих мігрантів та членів їх сімей	Не ратифіковано
Конвенція про права осіб з інвалідністю	16.12.2009
Факультативний протокол до Конвенції про права осіб з інвалідністю	16.12.2009
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод	17.07.1997
Європейська соціальна хартія	14.09.2006
Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми	21.09.2010
Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства	20.06.2012
Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами	Не ратифіковано
Конвенція МОП про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100	10.08.1956
Конвенція МОП про скасування примусової праці	14.12.2000
Конвенція МОП про дискримінацію в галузі праці та занять	04.08.1961
Конвенція МОП про мінімальний вік для прийому на роботу	03.05.1979
Конвенція МОП про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці	14.12.2000
Конвенція МОП (переглянута) про охорону материнства	14.09.1956
Конвенція МОП про перегляд Конвенції (переглянутої) про охорону материнства	Не ратифіковано
Конвенція про гідну працю домашніх працівників (фрилансерів)	Не ратифіковано

Додаток 4

БАЗОВІ ПОНЯТТЯ

Гендер – соціальні атрибути та можливості, що асоціюються із чоловічим та жіночим, і стосунки між жінками та чоловіками та між дівчатами та хлопцями, як і стосунки між жінками та між чоловіками. Ці атрибути, можливості й стосунки соціально конструйовані й засвоюються через процеси соціалізації. Вони залежать від часу, контексту та є змінними. Гендер визначає, що ми очікуємо, вважаємо прийнятним та цінним у жінці або в чоловікові у визначеному контексті. У більшості суспільств є відмінності та нерівності між жінками та чоловіками у відповідальності, яка їм приписується, видах діяльності, якими вони займаються, доступі до контролю ресурсів, а також можливості приймати рішення. Гендер – це частина ширшого соціокультурного контексту. До інших важливих критеріїв соціокультурного аналізу належать клас, раса, рівень бідності, етнічна група та вік (OSAGI).

Гендерна бінарність – система класифікації, що враховує два гендери – чоловічий та жіночий.

Гендерна експресія – спосіб, у який людина виражає маскуліність та / або фемінність через зовнішній вигляд (наприклад, одяг, зачіску, манери, використання косметики, особливості мовлення та поведінкові моделі) (TRANSIT).

Гендерна ідентичність – внутрішнє відчуття людиною своєї належності до чоловічого, жіночого, протилежного гендеру або їхньої комбінації. Гендерна ідентичність людини може збігатися або не збігатися зі статтю, приписаною при народженні (TRANSIT).

Гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства (ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»).

Гендерно зумовлене насильство – парасольковий термін для визначення будь-якого шкідливого діяння, що відбувається проти волі людини та базується на соціально визначених (гендерних) відмінностях між жінками та чоловіками (MSMIT).

Дискримінація – ситуація, за якої особа та / або група осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими

ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними (ст. 1 Закону про протидію дискримінації).

Дискримінація за ознакою статі – ситуація, за якої особа та / або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними (ст. 1 Закону про забезпечення рівних прав).

Інтерсекс – люди, які народились із фізичними характеристиками статі, що не збігаються з медичними нормами щодо жіночого та чоловічого тіла (OII Australia).

Квір. Цей термін став академічним для визначення людей, які не є гетеросексуальними, включаючи лесбійок, геїв, бісексуальних та транслюдей. Квір-теорія кидає виклик гетеронормативним соціальним нормам, що стосуються гендеру та сексуальності, і стверджує, що гендерні ролі – це соціальні конструкти. Для багатьох ЛГБТІ-людей термін «квір» має негативні конотації й традиційно вживався як образа. Разом з тим багато ЛГБТІ-людей зараз не мають нічого проти цього терміна і вважають його символом гордості (ILGA).

Крос-дресер. Термін стосується людей, яким подобається одягатися як представник(ця) іншого гендеру в певний проміжок часу. Їхнє відчуття ідентифікації з іншим гендером може варіюватися від дуже сильної, як і свій гендер, до менш критичної частини їхньої ідентичності. Деякі крос-дресери можуть на певному етапі життя шукати медичного супроводу щодо переходу й постійно жити в тому гендері, якому вони надають перевагу. Для інших крос-дресинг залишається частиною їхнього життя (ILGA).

Лесбійка – жінка, яку сексуально та емоційно приваблюють жінки. (ILGA)

Непряма дискримінація – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та / або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та / або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними (ст. 1 Закону про протидію дискримінації).

Підбурювання до дискримінації – вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи та / або групи осіб за їх певними ознаками (ст. 1 Закону про протидію дискримінації).

Позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності щодо реалізації прав і свобод, установлених Конституцією і законами України (ст. 1 Закону про забезпечення рівних прав).

Пособництво у дискримінації – будь-яка свідома допомога у вчиненні дій або бездіяльності, спрямованих на виникнення дискримінації (ст. 1 Закону про протидію дискримінації).

Пряма дискримінація – ситуація, за якої з особою та / або групою осіб за їх певними ознаками поведуться менш прихильно, ніж з іншою особою та / або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поведження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними (ст. 1 Закону про протидію дискримінації).

Сексуальна орієнтація – можливість кожної людини відчувати глибокий емоційний, романтичний та сексуальний потяг, мати близькі та сексуальні стосунки з особами іншого або такого ж ґендеру або більш ніж одного ґендеру (The Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation and Gender).

Сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування (ст. 1 Закону про забезпечення рівних прав).

СОГІЕ – сексуальна орієнтація, ґендерна ідентичність та ґендерна експресія.

СОГІКСО – сексуальна орієнтація, ґендерна ідентичність, ґендерна експресія та статеві ознаки.

Статеві ознаки. Інтерсекс народжуються зі статевими ознаками обох статей (включаючи генітальні, гонадні, хромосомні патерни), які не відповідають типовим бінарним уявленням про чоловіче та жіноче тіло. Через те що їхні тіла вважають інакшими, дітей та дорослих інтерсекс часто стигматизують, вони зазнають численних порушень прав людини, зокрема права на повагу у сфері медицини та здоров'я, на захист від тортур та поганого поводження, на рівність та недискримінацію (ОНЧНР).

Торгівля людьми – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином (ст. 1 Закону про торгівлю людьми);

Трансґендерність. Термін описує людей, чия ґендерна ідентичність (внутрішнє відчуття ґендеру) відрізняється від статі, приписаної при народженні. Трансґендерність – це парасольковий термін, що описує широку різноманітність крос-ґендерних типів поведінки та ідентичностей. Це не діагноз, і він не пов'язаний з медичними та психологічними станами. Цього терміна варто уникати як іменника: не трансґендер, а трансґендерна людина. Важливо розуміти, що не всі люди, які здаються трансґендерними, ідентифікують себе таким чином і не обов'язково вони використовуватимуть цей термін для того, щоб описати себе. У багатьох країнах існують слова корінного населення для визначення подібних крос-ґендерних ідентичностей (TRANSIT).

Трансфобія – упередження, що транслюються на трансґендерних людей через їхню ґендерну ідентичність чи експресію. Трансфобія може бути інституційованою, тобто, трансльованою через політику, закони та соціоекономічні організації, що дискримінують транслюдей. Вона може бути суспільною, коли інші відвертаються від трансперсон чи погано з ними поведуться. Також трансфобія може бути інтерналізованою, коли транслюди приймають і віддзеркалюють подібні упередження про себе або інших транслюдей (TRANSIT).

Утиск – небажана для особи та / або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери (ст. 1 Закону про протидію дискримінації).

Цисгендерність – термін стосується людей, чия гендерна ідентичність та гендерна експресія збігаються зі статтю, приписаною при народженні, та чий соціальні очікування відповідають їхньому гендеру.

Додаток 5

КРАЩІ ПРАКТИКИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Судові рішення у трудових спорах:

- про звільнення з посади жінки у зв'язку із тим, що відповідну роботу можуть виконувати тільки чоловіки (рішення ЄСПЛ у справі Emel Boyraz v. Turkey від 2 грудня 2014 року);
- про покладання громадських обов'язків тільки на чоловіків як вияв дискримінації (рішення ЄСПЛ у справі Zarb Adami v. Malta від 20 червня 2006 року);
- про відмову роботодавця змінити робочий розпорядок для жінки, яка доглядає малолітнього сина (рішення ЄСПЛ у справі Garcia Mateos v. Spain від 19 лютого 2013 року);
- про гендерні стереотипи як підставу для звільнення (рішення Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок у справі Р. К. Б. проти Туреччини від 24 лютого 2012 року);
- про заборонені для жінок види робіт (рішення Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок у справі Світлана Медведева проти Російської Федерації від 25 лютого 2016 року);
- про поширення трудових гарантій на осіб, які входять до керівного органу комерційної організації і здійснюють його представництво за агентським договором (рішення Суду ЄС від 11 листопада 2010 року у справі С 232/09);
- про право особи, яка скористалася правом на декретну відпустку, повернутися на своє місце роботи (рішення Суду ЄС від 20 червня 2013 року у справі С-7/12);
- про тягар доведення в спорах про правомірність відмови в наймі на роботу (рішення Суду ЄС від 19 квітня 2012 року у справі С 415/10);
- про право жінок пенсійного віку на працю (рішення Суду ЄС від 18 листопада 2010 року у справі С 356/09);
- про застосування однакових стандартів фізичної підготовки для чоловіків і жінок (рішення Верховного суду Канади у справі Британська Колум-

- бія (Комітет державної служби трудових відносин) проти В.С.Г.Е.У від 9 вересня 1999 року);
- про вплив гендерних стереотипів у трудових відносинах (рішення Верховного суду США у справі Price Waterhouse проти Хопкінс від 1 травня 1989 року);
- про дискримінаційну політику роботодавця з питань підвищення заробітної плати і кар'єрного просування (рішення Верховного суду Сполучених Штатів Америки у справі Корпорація Вол-Март проти Бетті Дьюкс та інших від 20 червня 2011 року).

Судові рішення у справах, пов'язаних із сексуальними домаганнями:

- про обов'язок роботодавця убезпечити своїх працівників від сексуальних домагань при виконанні ними трудових обов'язків (рішення апеляційного суду США (Пуерто-Ріко) у справі Estrella MEDINA-RIVERA; Omar Cajigas-Quñones; подружжя Cajigas-Medina, проти MVM, INC. від 10 квітня 2013 року).

Судові рішення у сфері сімейного права:

- про дискримінаційні положення законодавства щодо вибору прізвища подружжя (рішення ЄСПЛ у справі Burghartz v. Switzerland від 22 лютого 1994 року);
- про право жінок після одруження використовувати своє дівоче прізвище (рішення ЄСПЛ у справі Unal Tekeli v. Turkey від 16 листопада 2004 року);
- про дискримінацію незаміжніх жінок порівняно із заміжніми при усиновленні ними дітей (рішення ЄСПЛ у справі Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg від 28 червня 2007 року);
- про право одинокої прийомної матері на вказівку свого імені в документах на дитину (рішення ЄСПЛ у справі Gözüm v. Turkey від 15 січня 2015 року);

- про непропорційно жорсткі процесуальні обмеження щодо можливості оскаржити своє батьківство (рішення ЄСПЛ у справі *Mizzi v. Malta* від 12 січня 2012 року);
- про правові наслідки невизнання одностатевих союзів при визначенні обсягу фінансової допомоги на дітей тому з подружжя, хто проживає окремо (рішення ЄСПЛ у справі *J.M. v. the United Kingdom* від 28 вересня 2010 року);
- про порушення прав біологічного батька через передачу його доньки до прийомної родини без його згоди (рішення ЄСПЛ у справі *Keegan v. Ireland* від 26 травня 1994 року).

Судові рішення у справах з питань соціального та пенсійного забезпечення:

- про обмеження права жінки на отримання пенсії через інвалідність на підставі припущення, що у зв'язку з народженням дитини вона все одно не працювала б і не отримувала б дохід (рішення ЄСПЛ у справі *Schuler-Zgraggen v. Switzerland* від 24 червня 1993 року);
- про відмову особі, яка змінила стать на жіночу, в отриманні пенсії у зв'язку з досягненням пенсійного віку для жінок (рішення ЄСПЛ у справі *Grant v. the United Kingdom* від 23 травня 2006 року);
- про право чоловіків-військовослужбовців на декретну відпустку (рішення ЄСПЛ у справі *Konstantin Markin v. Russia* від 22 березня 2012 року);
- про відсутність дискримінації при встановленні державою різного пенсійного віку для жінок і чоловіків (рішення ЄСПЛ у справі *Pearson v. the United Kingdom* від 22 серпня 2006 року);
- про право чоловіків на рівний із жінками соціальний захист у разі втрати годувальника (рішення ЄСПЛ у справі *Zeman v. Austria* від 11 червня 2002 року);
- про різні податкові зобов'язання для одиноких бездітних чоловіків і жінок (рішення ЄСПЛ у справі *Van Raalte v. the Netherlands* від 21 лютого 1997 року);
- про право чоловіка на відпустку для догляду за дитиною (рішення Суду ЄС від 19 вересня 2013 року у справі *C-5/12*);
- про право жінок, які працюють на підприємстві свого чоловіка, на соціальне забезпечення в разі народження дитини (рішення Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок у справі *Дунг Тхі Тхуї Нгуєн проти Нідерландів* від 14 серпня 2006 року).

Судові рішення з адміністративних спорів:

- про різні умови надання дозволу на проживання в країні залежно від того, жінка чи чоловік претендує на такий дозвіл (рішення ЄСПЛ у справі *Abdulaziz, Cabales i Balkandali v. the United Kingdom* від 28 травня 1985 року);
- про покладення на чоловіків додаткових податкових зобов'язань (рішення ЄСПЛ у справі *Karlheinz Schmidt v. Germany* від 18 липня 1994 року);
- про наслідки недотримання політичними партіями вимоги щодо представництва жінок у виборчих списках (постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 30.09.2015 р. у справі № 875/36/15).

Судові рішення у справах щодо належної медичної допомоги:

- про неправомірну стерилізацію жінок, які належать до етнічної меншості (рішення ЄСПЛ у справі *V.C. v. Slovakia* від 8 листопада 2011 року, у справі *K. H. and Others v. Slovakia* від 28 квітня 2009 року; рішення Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок у справі пані *A.C.* проти Угорщини від 14 серпня 2006 року);
- про неналежну медичну допомогу вагітній жінці, що призвело до народження дитини із серйозною генетичною хворобою (рішення ЄСПЛ у справі *R.R. v. Poland* від 26 травня 2011 року);
- про оскарження заборони абортів (рішення ЄСПЛ у справі *A., B. and C. v. Ireland* від 16 грудня 2010 року);
- про оскарження заборони народжувати вдома (рішення ЄСПЛ у справі *Ternovsky v. Hungary* від 14 грудня 2010 року);
- про оскарження несанкціонованої присутності студентів-медиків під час пологів (рішення ЄСПЛ у справі *Konovalova v. Russia* від 9 жовтня 2014 року);
- про ненадання належної медичної допомоги, що призвело до смерті пацієнтки (рішення Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок у справі *Марія де Лурдес да Сілва Піментел проти Бразилії* від 25 липня 2011 року);
- про визнання неправомірною відмови у зміні статі на підставі соціальних показників, таких як наявність дитини віком до 18 років, відсутність роботи тощо (постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 19 січня 2015 р. у справі № 826/16044/14).

Судові рішення у справах щодо домашнього насильства і гендерно зумовленого насильства:

- про невиконання державою обов'язку щодо вирішення психічних проблем чоловіка, який систематично вчиняв акти насильства в сім'ї (рішення ЄСПЛ у справі *A. v. Croatia* від 14 жовтня 2010 року);
- про оскарження ефективності законодавства у сфері запобігання домашньому насильству (рішення ЄСПЛ у справі *Rumor v. Italy* від 27 травня 2014 року);
- про невиконання державою обов'язків з імплементації системи покарань за домашнє насильство та заходів щодо захисту жертв насильства (рішення ЄСПЛ у справі *Oruz v. Turkey* від 2 червня 2009 року);
- про порушення права дитини на особисту недоторканість як форму насильства (рішення ЄСПЛ у справі *Söderman v. Sweden* від 12 листопада 2013 року);
- про невиконання державою зобов'язань у сфері запобігання побутовому насильству й боротьби з ним як формою дискримінації щодо жінок (рішення Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок у справі *Шахіда Гйокче проти Австрії* від 6 серпня 2007 року);
- про невиконання державою зобов'язань із забезпечення ефективного захисту від серйозного ризику, пов'язаного з посяганням на фізичну недоторканність, фізичне та психічне здоров'я жінки з боку її колишнього чоловіка (рішення Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок у справі *A. Т. проти Угорщини* від 26 січня 2005 року);
- про неналежні умови тримання жінки-інваліда в жіночій в'язниці, що становило нелюдське й таке, що принижує гідність, поводження (рішення ЄСПЛ у справі *Price v. the United Kingdom* від 10 липня 2001 року);
- про вплив гендерних стереотипів на вирішення справ щодо сексуального насильства (рішення Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок у справі *Р.П.Б. проти Філіппін* від 21 лютого 2014 року);
- про образливе й таке, що принижує людську гідність, поводження щодо жінки під час адміністративного арешту (рішення Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок у справі *Інга Абрамова проти Білорусі* від 25 липня 2011 року).

Додаток 6

ЛІТЕРАТУРА ТА ІНШІ РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

1. International Legal Protection of Human Rights in Armed Conflict. United Nations. Office of the High Commissioner for Human Rights. New York. Geneva. 2011.
2. Protection Internally Displaced Persons: A Manual for Law and Policymakers. Brookings Institution. University of Bern: Project on Internal Displacement. 2008.
3. Пособие по применению руководящих принципов по вопросу о перемещении лиц внутри страны. Проект по вопросу о перемещении лиц внутри страны. Координация гуманитарной деятельности. Институт Брукинса. 1999. С. 9.
4. Правове забезпечення підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб / НАН України, Інститут економіко-правових досліджень НАН України; ред. В. А. Устименко. Чернігів: Десна Поліграф. 2015. 152 с.
5. Кхасраві О. З. Адміністративно-правове регулювання внутрішніх переміщень населення в умовах проведення військових операцій (на прикладі України та Іраку): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». Київ, 2016. 18 с.
6. Шуджаат А. Внутрішньо переміщені особи та участь у виборах: короткий огляд: Біла книга IFES, вересень 2016 р. / А. Шуджаат, Х. Робертс, П. Ербен; USAID, Посольство Великої Британії в Україні. Київ: Міжнар. Фондація Виборчих Систем, 2016. 30 с.
7. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2017. 20 с.
8. Параскева К. Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів Європи: посіб. Харків: Право, 2017. 151 с.
9. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: монографія / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т, НДІ порівнял. публіч. права та міжнарод. права; за заг. ред.: О. Я. Рогача, М. В. Савчина, М. В. Менджул. Ужгород: Пік-У, 2018. 268 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20155/1/захист%20прав%20ВПО%202018_друк-5.pdf.
10. Mooney E. Enhancing the National Response to Internal Displacement: A Guide to Good Practices by Council of Europe Member State: Council of Europe Project «Strengthening the Human Rights Protection of Internally Displaced Persons in Ukraine» under the Framework of the Council of Europe Action Plan for Ukraine 2015-2017 / E. Mooney; Council of Europe. Харків: Право, 2017. 112 р.
11. Лісова Ю. Марущенко С. Правова допомога внутрішньо переміщеним особам. Національна практика. Приклади консультацій: практ. посіб. Київ: Логос, 2017. 110 с.
12. Бабій В. Уварова О. Ясеновська М. Жінки та переміщення в Україні: аналіт. звіт. Харків: Харк. обл. фундація «Громад. Альтернатива», 2019. 51 с.
13. Чуйко Н., Ляшук О. Соціальні права внутрішньо переміщених осіб: особливості реалізації: практ. посіб. / Проект Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень», Рада Європи, ДонбасSOS. Харків: Право, 2019. 89 с.

Додаток 7

ФІЛЬМИ, РЕКОМЕНДОВАНІ ДО ПЕРЕГЛЯДУ Й ОБГОВОРЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ВИМУШЕНОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ

1. «З нуля» / «Zero Point» (Україна, BABYLON` 13 та ЗКО, 2016)

Документальна історія про людей, які були змушені залишити дім, але знайшли сили не просто відновити нормальне життя, а й розпочати власну справу з нуля на новому місці. Про них можна сказати: вони знають, як здобути свободу й незалежність. Власними руками. Як це — не залежати. Як це — все з початку. Вони не думають, звідки взяти сили та сенси. Вони просто починають і будують реальність цеглинка за цеглинкою.

2. «Як вдома» (Україна, 2016)

Фільм про три історії людей, які стали заручниками конфлікту на Донбасі, а також те, як вони розпочинають нове життя в столиці. Автори фільму – журналісти «Громадського» Ангеліна Карякіна, Олександр Назаров, Анастасія Канарьова, Богдан Кінашук та консультант «Фундації Томсон» Девід Хендс, який допомагав «Громадському» в рамках проекту «Голос місцевих ЗМІ: професійні стандарти та етичні норми у висвітленні конфліктів», що реалізується в Україні за підтримки Європейського Союзу.

За словами одного з акторів, одна з цілей фільму – зруйнувати стереотипи про переселенців.

3. «Переселенці» / «Displaced» (Україна, за підтримки Агентства з міжнародного розвитку США (USAID), 2016)

Проект «Переселенці» – дванадцять історій про тих, хто в одну мить утратив усе, опинився в стані «тут і зараз». Годинникар, пастор, майбутня зірка футболу, паралімпієць, актриса... У кожного з них – своя історія, але всі вони є частиною нашої спільної історії, нашого сьогодення. У проекті немає закадрового тексту. Кожна серія – це монолог, усе розкривається тільки словами героїв.

4. «Першими вони вбили мого батька»/«First They Killed My Father: A Daughter of Cambodia Remembers» (2017)

Як і книга з такою ж назвою, написана активістом Лунг Унг, фільм висвітлює проблему примусового переселення, дитячого табору та вну-

трішньо переміщених людей. Фільм, реалізований та зрежисований Анджеліною Джолі, спеціальним посланцем УВКБ ООН, є біографічним історичним трилером камбоджійського активіста Лунга Унга, який був змушений стати солдатом із 5-річного віку за часів комуністичного режиму кмерів.

Цей фільм 1975 року змальовує проблему вимушеного внутрішнього переміщення, оскільки сім'ї змушені виїжджати з будинків і сіл у табори, де вони зазнають примусової праці, голодування, жорстокого поводження, конфіскації речей, позбавлення медичної допомоги та закордонної медицини (і цей список можна продовжувати). Фільм також стосується актуального питання прав людини у воєнних і конфліктних зонах, оскільки ілюструє життя дітей-солдатів, дітей – внутрішньо переміщених осіб.

5. «Звірі без нації» / «Beasts of No Nation» (США, 2015)

У Західній Африці життя молодого Агу (Авраама Атта) змінилось, коли його батька було вбито в громадянській війні, і він, дитина, йде найманцем у військову частину, яку очолює комендант-садист.

6. «Мандарини»/ «Tangerines» (спільне виробництво Естонії та Грузії, 2013)

За сюжетом фільму, який описує грузино-абхазьку війну, жителі майже спустілого села виявилися втягнутими в міжнаціональну ворожнечу. Головні герої — естонці — опинились у центрі вбивчого конфлікту між чотирма грузинами і двома чеченцями, в якому вижив тільки один чеченський найманець і один грузин, яким один з естонців вирішив допомогти та розмістив у своїй оселі.

7. «Відстрілюючи собак» / «Shooting Dogs» (Велика Британія, Німеччина, 2005)

Фільм розповідає про страшні події геноциду 1994 року в африканській Руанді, де представники племені хуту влаштували масові розправи на національному ґрунті членів племені тутсі, убивши протягом трьох місяців від 600 тисяч до мільйона осіб.

8. «Готель “Руанда”» (Велика Британія, США, Пд. Африка, 2004)

Історія часів громадянської війни в Руанді, коли в результаті етнічного конфлікту між племенами хуту і тутсі всього за три місяці в 1994 році було вбито більше мільйона людей. Одним з героїв цієї війни був керівник престижного готелю в столиці Руанди, який урятував від геноциду 1268 осіб.

9. «М'янма: Поля вбивств» / «Myanmar's Killing Fields» (США, 2018)

Перше і найповніше телевізійне розслідування жорстокого переслідування мусульманської меншини рохінджа в М'янмі військовими, яке, на думку ООН, має всі ознаки геноциду.

Представники армії М'янми наполягають, що вони проводили операцію із зачищення ісламістських бойовиків рохінджа, які нападали на сили безпеки та військові бази. Нові шокуючі кадри свідчать про масові вбивства цивільних осіб, гвалтування жінок, спалення заживо жінок і дітей. У фільмі наведено розповіді жертв і членів їхніх сімей.

10. «Ті, хто лишається» / «Those Who Remain» (Ліван, ОАЕ, 2016)

Аль Шамбук, один з найвищих гірських районів, розташований в Акварі (Ліван) — батьківщина Хайкала, фермера-християнина. У цій напруженій

місцевості, за кілька кілометрів від Сирії, Хайкал вирішив побудувати ферму та ресторан. Щодня він змушений боротися з пилом із сусідніх кар'єрів, долати наслідки застою сільського господарства, а також міжконфесійну напругу та політичні й економічні наслідки сирійської кризи. І все-таки Хайкал відчуває зараз як ніколи, що він повинен залишитися на своїй землі. Своїми працюючими руками він будує новий будинок і відстоює своє право залишитись у Лівані.

11. «Війна і танці» / «War/Dance» (США, 2007)

Фільм розповідає про трьох дітей: Ненсі, 13-річну співачку хору, Роуз, 14-річну танцюристку, та 14-річного Домініка, який грає на ксилофоні. Вони є членами етносу ачолі, який живе у віддаленому таборі біженців на півночі Уганди Патонго, що перебуває під військовим захистом Господньої армії супротиву – терористичної групи, яка впродовж останніх двох десятиліть бунтує проти уряду. У 2005 році початкова школа табору виграла свій регіональний музичний конкурс і попрямувала до Кампали, щоб узяти участь у щорічному національному конкурсі. Протягом трьох місяців творча команда фільму спостерігає за трьома молодими людьми, які, готуючись до події та здобувши впевненість у собі, говорили про жахіття, що їх довелося пережити, та свої особисті страхи, сподівання та мрії.

Додаток 8

ЗАГАЛЬНА РЕКОМЕНДАЦІЯ КОМІТЕТУ ООН З ЛІКВІДАЦІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЩОДО ЖІНОК № 30 ЩОДО СТАНОВИЩА ЖІНОК В УМОВАХ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ, У КОНФЛІКТНИХ І ПОСТКОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

10 жовтня 2013 р.

ЗМІСТ

I. Вступ

II. Сфера застосування загальної рекомендації

III. Застосування Конвенції в питаннях запобігання конфліктам, у конфліктних і постконфліктних ситуаціях

A. Територіальне й екстериторіальне застосування Конвенції

B. Застосування Конвенції до державних і недержавних суб'єктів

C. Взаємодоповнюваність Конвенції та міжнародного гуманітарного, кримінального права та права біженців

D. Конвенція й порядок денний Ради Безпеки з питань жінок, миру та безпеки

IV. Конвенція й питання, які стосуються запобігання конфліктам, конфліктним і постконфліктним ситуаціям

A. Жінки й питання запобігання конфліктам

B. Жінки в конфліктних і постконфліктних ситуаціях

V. Висновок

A. Моніторинг і звітність

B. Ратифікація або приєднання до договору

ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ, УХВАЛЕНІ КОМІТЕТОМ З ЛІКВІДАЦІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЩОДО ЖІНОК

I. ВСТУП

1. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок постановив на сорок сьомій сесії у 2010 році, згідно зі статтею 21 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийняти загальну рекомендацію стосовно становища жінок в умовах запобігання конфліктам, у конфліктних і постконфліктних ситуаціях.

Основна мета й завдання цієї загальної рекомендації полягають у тому, щоб надати державам-учасницям авторитетні настанови щодо законодавчих, політичних та інших належних заходів для забезпечення повного виконання своїх зобов'язань по Конвенції стосовно захисту, поваги та реалізації прав людини жінками. У ній набули подальшого розвитку принципи, викладені в раніше прийнятих загальних рекомендаціях.

2. Захист прав людини жінок на будь-якому етапі конфлікту, просування процесу досягнення справжньої ґендерної рівності до, під час і після конфлікту й забезпечення всебічного врахування різноманітного досвіду жінок у всіх процесах побудови миру, миротворення й реконструкції є важливою метою Конвенції.

Комітет знову заявляє, що зобов'язання держав-учасниць продовжують застосовуватись без дискримінації стосовно як громадян, так і негромадян у межах їх території або в зоні їх фактичного контролю, навіть якщо така знаходиться за межами держави-учасниці.

Комітет неодноразово виявляв стурбованість ґендерними наслідками конфліктів та усуненням жінок із процесів запобігання конфліктам, із

постконфліктних перехідних процесів та процесів відновлення, а також тим фактом, що в доповідях держав-учасниць не надана достатня інформація про застосування Конвенції в таких ситуаціях.

3. У цій загальній рекомендації містяться конкретні керівні вказівки для держав-учасниць сто-

совно виконання їхніх зобов'язань з проведення належної перевірки дій приватних осіб чи організацій, які обмежують закріплені Конвенцією права, та пропозицій щодо шляхів забезпечення недержавними суб'єктами прав жінок у районах зони конфлікту.

II. СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ РЕКОМЕНДАЦІЇ

4. Ця загальна рекомендація охоплює питання застосування Конвенції до сфери запобігання конфліктам, міжнародним і локальним збройним конфліктам, ситуаціям іноземної окупації та окупації інших видів та постконфліктному етапу. Крім того, у рекомендації розглядаються й інші ситуації, які викликають занепокоєння, такі як внутрішні заворушення, затяжні громадські заворушення та заворушення малої інтенсивності, політичні кризи, насильство на етнічному або громадському ґрунті, надзвичайний стан та придушення масових заворушень, боротьба з тероризмом та організованою злочинністю, які не обов'язково можуть класифікуватись як збройні конфлікти згідно з нормами міжнародного гуманітарного права й результатом яких є серйозні порушення прав жінок, що викликає особливе занепокоєння Комітету.

Для цілей цієї загальної рекомендації конфліктний і постконфліктний етапи іноді розглядаються окремо, оскільки притаманні їм труднощі й можливості захисту прав людини жінок і дівчат можуть відрізнитись.

Проте Комітет відзначає, що перехід від конфліктного до постконфліктного етапу далеко не завжди є поступовим та незворотнім і протягом тривалого часу може охоплювати періоди припинення та поновлення конфлікту.

5. Такі ситуації тісно пов'язані з кризами на ґрунті внутрішнього переміщення осіб без громадянства й боротьби груп біженців із процесами репатріації. У зв'язку з цим Комітет повторює своє заува-

ження, викладене в загальній рекомендації № 28 про те, що держави-учасниці продовжують нести відповідальність за всі дії, які стосуються прав людини громадян і негромадян, внутрішньо переміщених осіб, біженців, осіб, що просять притулку, і апатридів, у межах території або в зоні фактичного контролю держави-учасниці, навіть якщо така знаходиться за межами її території.

6. Жінки не становлять однорідної групи, і накопичений ними досвід конфліктних ситуацій або їх особливі потреби в постконфліктних ситуаціях суттєво між собою різняться. Жінки — це не пасивні спостерігачі або жертви⁸⁰. Вони історично відігравали і продовжують відігравати роль активних борців, як членкині організованого громадянського суспільства, як захисниці прав людини, як учасниці рухів опору та як активні суб'єкти формальних і неформальних процесів миротворення й відновлення.

Держави-учасниці мають брати до уваги всі аспекти своїх зобов'язань за Конвенцією з тим, щоб викоринити дискримінацію стосовно жінок.

7. Як наголошується в загальній рекомендації № 28, дискримінація проти жінок також ускладнюється накладанням її різноманітних форм. Відповідно до відображеного в Конвенції підходу, заснованого на концепції всього життєвого циклу, держави-учасниці повинні також забезпечувати права й нагальні потреби дівчат, постраждалих у результаті конфлікту, що виникають через дискримінацію за ознакою статі.

⁸⁰ У перекладі використано термін «жертва» як більш уживаний у національному праві. Але з урахуванням розвитку правової думки й сучасних тенденцій у сфері захисту прав людини вважаємо за необхідне надалі віддавати перевагу терміну «постраждала особа».

III. ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЇ В ПИТАННЯХ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ, КОНФЛІКТНИХ І ПОСТКОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ

А. Територіальне й екстериторіальне застосування Конвенції

8. Комітет знову підтверджує загальну рекомендацію № 28, що зобов'язання держав-учасниць також застосовуються екстериторіально до осіб у межах їхньої території або під їхнім фактичним контролем, навіть якщо вони не перебувають у межах території держави-учасниці, і що держави-учасниці несуть відповідальність за всі свої дії, що торкаються прав людини незалежно від того, чи перебувають такі особи на її території.

9. У конфліктних і постконфліктних ситуаціях держави-учасниці зобов'язані застосовувати норми Конвенції та інші норми міжнародного права в галузі прав людини й гуманітарного права при здійсненні територіальної або екстериторіальної юрисдикції самостійно (наприклад, під час здійснення односторонніх військових дій) або як членів міжнародних або міжурядових організацій чи коаліцій (наприклад, у складі міжнародних сил з підтримки миру).

Конвенція застосовується до різних ситуацій, у тому числі до всіх випадків, коли держава здійснює юрисдикцію в такій формі, як окупація, або в інших формах адміністративного управління територією іноземної держави (наприклад, адміністративне управління територією з боку ООН); до національних контингентів, виділених для участі в міжнародній операції з підтримки або зміцнення миру; до осіб, затриманих агентами держави (наприклад, військовослужбовцями або найманцями) за межами її території; до законних або протизаконних військових дій на території іншої держави; до двосторонньої або багатосторонньої донорської допомоги, що надається з метою запобігання конфліктам і в порядку гуманітарної допомоги, ослаблення наслідків конфліктів або постконфліктного відновлення; за участі, як третьої сторони, у процесах щодо забезпечення миру і переговорних процесах; під час напруження торговельних угод зі сторонами, які торкнувся конфлікт.

10. Конвенція вимагає також, щоб держави-учасниці регулювали екстериторіальну діяльність вітчизняних недержавних суб'єктів, що перебувають під їхнім фактичним контролем. Комітет знову підтвердив вимогу, що міститься у статті 2(e) загальної № 28, про ліквідацію дискримінації з боку будь-якого державного або приватного суб'єкта і поширюється на дії національних корпорацій, які діють екстериторіально. Це охоплює випадки, за

яких діяльність національних корпорацій у районах зони конфлікту призводить до порушення прав жінок, та випадки, які вимагають створення механізмів підзвітності та нагляду стосовно приватних підприємців, які забезпечують безпеку, та інших підприємців, які діють у районах зони конфлікту.

11. Можливі випадки, коли в держав-учасниць також можуть бути екстериторіальні зобов'язання з міжнародного співробітництва, передбачені нормами міжнародного права, такого як договірне право, яке стосується жінок з особливими потребами (ст. 32 Конвенції про права інвалідів), дівчат у військових конфліктах (п. 4 ст. 24 Конвенції про права дитини і перші два Факультативні протоколи до неї) і недискримінаційного здійснення економічних, соціальних і культурних прав (п. 1 ст. 2, п. 1 ст. 11, ст. 22 і 23 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права). У таких випадках екстериторіальне застосування Конвенції вимагає дотримання державами Конвенції під час здійснення цих зобов'язань.

12. Комітет рекомендує державам-учасникам:

а) застосовувати норми Конвенції та інші норми міжнародного права прав людини й гуманітарного права на комплексній основі при здійсненні територіальної або екстериторіальної юрисдикції, незалежно від того, чи діють вони самостійно чи як членів міжнародних або міжурядових організацій або коаліцій;

б) регулювати екстериторіальну діяльність усіх вітчизняних недержавних суб'єктів у зоні фактичного контролю держави-учасниці й забезпечувати повне дотримання Конвенції цими суб'єктами;

с) забезпечувати повагу, захист і реалізацію прав, гарантованих Конвенцією, як того вимагає її екстериторіальне застосування, в ситуаціях іноземної окупації, коли держава-учасниця виступає як держава-окупант.

В. Застосування Конвенції до державних і недержавних суб'єктів

13. Права жінок у процесах попередження конфліктів, у конфліктних і постконфліктних процесах торкаються різних суб'єктів, включаючи держави, що діють самостійно (наприклад, як держава, в кордонах якої виникає конфлікт; як сусідні держави, які беруть участь у регіональних аспектах конфлікту; або як держави, які беруть участь в

односторонніх транскордонних військових маневрах), держави, що діють як члени міжнародних або міждержавних організацій (наприклад, через сприяння міжнародним миротворчим силам або як донори, які надають грошову підтримку через міжнародні фінансові інституції для підтримки процесів щодо забезпечення миру) і коаліцій, і недержавні суб'єкти, такі, як озброєні групи, воєнізовані формування, корпорації, консультативні компанії з воєнних питань, організовані злочинні групи та особи або угруповання, що чинять самосуд.

У конфліктних і постконфліктних ситуаціях державні інституції зазвичай ослаблені або певні урядові функції можуть виконуватись іншими урядами, міжнародними організаціями або навіть недержавними групами. Комітет підкреслює, що в таких ситуаціях можливі комплекси одночасних і взаємодоповнюваних зобов'язань відповідно до Конвенції стосовно низки залучених суб'єктів.

14. Відповідальність держави в рамках Конвенції також виникає, якщо дії або бездіяльність приватного суб'єкта можуть бути присвоєні державі відповідно до міжнародного права. Коли держава-учасниця діє як членкиня міжнародної організації в процесах попередження конфлікту, конфліктних або постконфліктних процесах, вона продовжує нести відповідальність за своїми зобов'язаннями в рамках Конвенції в межах своєї території й екстериторіально, а також несе відповідальність за вживання заходів, які забезпечують відповідність політики й рішень цих організацій її зобов'язанням у рамках Конвенції.

16. На доповнення до вимоги про регулювання недержавних суб'єктів державами-учасницями в міжнародному гуманітарному праві містяться норми, які передбачають відповідні зобов'язання, покладені на недержавні суб'єкти як сторони збройного конфлікту (таких як заколотники і групи повстанців), зокрема викладені в загальній статті 3 Женевської конвенції 1949 року й Додатковому протоколі до Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року.

Комітет відзначає, що, хоча відповідно до міжнародного гуманітарного права недержавні суб'єкти не можуть стати учасниками Конвенції, за певних обставин, зокрема, коли озброєна група здійснює значний контроль над територією й населенням і має визначену політичну структуру, недержавні суб'єкти зобов'язані поважати міжнародні права людини. Комітет особливо наголошує, що масові порушення прав людини й серйозні порушення міжнародного гуманітарного права можуть тягну-

ти особисту кримінальну відповідальність, у тому числі членів і лідерів недержавних збройних угруповань і консультативних компаній з військових питань.

17. Комітет рекомендує державам-учасницям:

a) забезпечити, відповідно до свого зобов'язання щодо належної обачності, відшкодування за дії приватних осіб або організацій;

b) відкидати всі форми згортання зусиль щодо захисту прав жінок з метою умиротворення недержавних суб'єктів, таких як терористи, приватні особи або озброєні угруповання;

c) вступати в контакт з недержавними суб'єктами з метою запобігання порушенням прав людини, пов'язаних з їхньою діяльністю в районах, яких торкнувся конфлікт, зокрема всіх форм гендерного насильства; надавати належну допомогу національним компаніям в оцінюванні та усуненні підвищених ризиків порушення прав жінок; і створити ефективний механізм звітності;

d) використовувати практику, яка враховує гендерні фактори (наприклад, участь жінок-поліцейських) при проведенні розслідувань у період конфлікту і постконфліктний період із метою забезпечення виявлення і вживання заходів щодо порушень з боку державних і недержавних суб'єктів.

18. Комітет також наполегливо закликає недержавних суб'єктів, таких як озброєні угруповання:

a) поважати права жінок у конфліктних і постконфліктних ситуаціях відповідно до Конвенції;

b) прийняти зобов'язання щодо дотримання кодексів поведінки стосовно прав людини й зборони всіх форм гендерного насильства.

C. Взаємодоповнюваність Конвенції та міжнародного гуманітарного, кримінального права і права біженців

19. У всіх кризових ситуаціях, будь то збройний конфлікт, який не має міжнародного характеру, або міжнародний збройний конфлікт, надзвичайний стан, іноземна окупація або інші ситуації, які викликають занепокоєння, наприклад, політичні заворушення, права жінок гарантуються міжнародним правовим режимом, який полягає в застосуванні додаткових видів захисту відповідно до Конвенції та міжнародного гуманітарного, кримінального права і права біженців.

20. У ситуаціях, які відповідають пороговим критеріям збройного конфлікту, який не має міжнародного характеру, і міжнародного збройного конфлікту, Конвенція та міжнародне гуманітарне

право застосовуються одночасно, а різноманітні види захисту, передбачені ними, мають взаємодоповнювальний, а не взамовиключний характер.

Відповідно до міжнародного гуманітарного права жінки, яких торкнулися збройні конфлікти, мають право на загальний захист, який застосовується як щодо жінок, так і чоловіків, і на деякі специфічні види захисту, переважно від зґвалтування, примусу до проституції та інших форм посягань на статеву свободу; пріоритет при розподілі гуманітарної допомоги для вагітних жінок, породіль і матерів, що годують дітей, у міжнародному збройному конфлікті; утримання під арештом в окремих від чоловіків приміщеннях під безпосереднім наглядом жінок; і захист від смертної кари для вагітних жінок або матерів, які мають на утриманні дітей, або таких, які мають малолітніх дітей.

21. Міжнародне гуманітарне право також накладає зобов'язання на держави-окупанти, яке застосовується одночасно з Конвенцією та іншими нормами міжнародного права в галузі прав людини. Міжнародне гуманітарне право також забороняє державі переміщати частину свого цивільного населення на окуповану територію. Відповідно до міжнародного гуманітарного права жінки в ситуації окупації мають право на загальні види захисту й такі специфічні види захисту: захист від зґвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм посягань на статеву свободу; вільний пропуск усіх відправлень з необхідним одягом, призначеним для вагітних жінок і породіль; безпечні або нейтралізовані зони, які можуть бути створені для забезпечення цивільного населення, особливо вагітних жінок і матерів з дітьми до семи років; утримання ув'язнених жінок в окремих від чоловіків санітарних установах, а їх обшук повинні здійснювати жінки.

22. Положення Конвенції, які забороняють дискримінацію щодо жінок, у багатьох ситуаціях підкріплюють і доповнюють режим міжнародно-правового захисту жінок із числа біженців і переміщених осіб та осіб без громадянства, особливо з огляду на відсутність у відповідних міжнародних угодах, зокрема в Конвенції про статус біженців 1951 року та Протоколі до неї 1967 року, чітких положень стосовно гендерної рівності.

23. Зобов'язання держав-учасниць щодо запобігання, розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми та гендерним і сексуальним насильством, і покарання за їх вчинення в рамках Конвенції підкріплені міжнародним кримінальним правом, у тому числі судовою практикою міжна-

родних і змішаних кримінальних трибуналів і Римським статутом Міжнародного кримінального суду, відповідно до яких поневолення в процесі торгівлі жінками і дівчатками, зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості можуть становити воєнний злочин, злочин проти людства або акт катувань, або бути актом геноциду. Міжнародне кримінальне право, включаючи, зокрема, визначення видів насильства за ознакою статі, особливо сексуального насильства, також повинно тлумачитися відповідно до Конвенції та іншими міжнародними документами, що стосуються захисту прав людини, без будь-якого несприятливого розрізнення за такими ознаками, як гендерна.

D. Конвенція і порядок денний Ради Безпеки з питань жінок, миру й безпеки

25. Комітет визнає, що різні тематичні резолюції Ради Безпеки, зокрема 1325 (2000), 1820 (2008), 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013) і 2122 (2013), крім таких резолюцій, як 1983 (2011), в яких надані конкретні керівні принципи щодо наслідків ВІЛ і СНІДу для жінок у конфліктних і постконфліктних ситуаціях, становлять ключову політичну платформу для захисту жінок, миру й безпеки.

26. Оскільки всі питання, що розглядаються в цих резолюціях і викликають стурбованість, відображено в основних положеннях Конвенції, їх реалізація має базуватися на моделі реальної рівності й охоплювати всі права, закріплені в Конвенції. Комітет знову заявляє про необхідність узгодженого та всебічного підходу, що забезпечує здійснення порядку денного Ради Безпеки з питань про жінок, миру й безпеки в рамках реалізації Конвенції та Факультативного протоколу до неї.

27. У Конвенції також передбачено процес подання періодичних доповідей та оглядів відповідно до статті 18, згідно з якою всі держави-учасниці зобов'язані звітувати про заходи, вжиті ними з метою виконання положень Конвенції, у тому числі в умовах запобігання конфліктам, у конфліктних і постконфліктних ситуаціях. Вимога про включення до складу доповідей інформації про хід здійснення резолюцій Ради Безпеки може дозволити консолідувати здійснення Конвенції та порядку денного Ради Безпеки і тим самим сприяти розширенню, зміцненню та практичній реалізації гендерної рівності.

28. Комітет рекомендує державам-учасницям:

а) забезпечити відповідність прийнятих на національному рівні планів дій і стратегії щодо виконання резолюції 1325 (2000) Ради Безпеки й наступних резолюцій Конвенції та виділення необхідних коштів для їх виконання;

б) забезпечувати, щоб у процесі здійснення зобов'язань Ради Безпеки була відображена модель фактичної рівності й ураховувалися наслідки конфліктних і постконфліктних ситуацій щодо всіх прав, закріплених у Конвенції, на доповнення тих, які стосуються порушень, пов'язаних з насильством за ознакою статі, включаючи сексуальне насильство, у конфліктних ситуаціях;

с) у реалізації положень Конвенції співпрацювати з усіма мережами, підрозділами, установами та програмами ООН з питань, пов'язаних з конфліктними ситуаціями, включаючи запобігання конфліктам, вирішення конфліктів і постконфліктне відновлення;

д) зміцнювати взаємодію з громадянським суспільством та неурядовими організаціями у виконанні порядку денного Ради Безпеки з питання жінок, миру й безпеки.

IV. КОНВЕНЦІЯ І ПИТАННЯ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ, КОНФЛІКТНИМ І ПОСТКОНФЛІКТНИМ СИТУАЦІЯМ

А. Жінки й питання запобігання конфліктам

29. Держави-учасниці Конвенції зобов'язані приділяти першочергову увагу питанням запобігання конфліктам і всім формам насильства. Це передбачає використання ефективних систем раннього запобігання конфліктам шляхом збирання й аналізу інформації з відкритих джерел, превентивної дипломатії та посередництва і превентивних зусиль, спрямованих на усунення причин конфлікту. Воно також охоплює раціональне й ефективне регулювання торгівлі зброєю, а також належний контроль за обігом наявного і часто нелегального звичайного озброєння, зокрема стрілецької зброї, для запобігання його використанню при скоєнні серйозних актів ґендерного насильства або сприяння йому. Існує зв'язок між поширенням насильства за ознакою статі та дискримінацією і спалахами конфліктів. Наприклад, стрімке поширення сексуального насильства може бути ознакою назрівання конфлікту. Відповідно, зусилля щодо ліквідації насильства за ознакою статі також сприяють запобігання конфлікту в довгостроковій перспективі, його ескалації та повторення на постконфліктному етапі.

30. Попри важливість запобігання конфліктам для забезпечення прав жінок, спрямовані на це зусилля часто виключають досвід жінок як неактуальний для прогнозування конфліктів, а участь жінок у запобіганні конфліктам є низькою. Комітет раніше відзначав низький рівень участі жінок у роботі установ, що займаються питаннями превентивної дипломатії та глобальними проблемами, такими як військові витрати і ядерне роззброєння. Такі нейтральні з ґендерного погляду заходи щодо

запобігання конфліктам не тільки не відповідають положенням Конвенції, але й не можуть належним чином використовуватися для прогнозування й запобігання конфліктам. Розроблення державами-учасницями відповідних заходів реагування можливе тільки на підставі залучення жінок як зацікавлених сторін і використання ґендерного аналізу конфлікту.

31. Конвенція вимагає, щоб політика в галузі запобігання мала недискримінаційний характер і щоб зусилля щодо запобігання або пом'якшення конфлікту не завдавали навмисної або ненавмисної шкоди жінкам і не створювали або не посилювали ґендерну нерівність. У разі втручання центральних урядів або держав – третіх сторін – у місцеві мирні процеси слід забезпечити визнання керівної ролі жінок, а також повагу до їхньої миротворчої місії.

32. Як раніше відзначав Комітет, поширення звичайної зброї, особливо стрілецької, зокрема такої, що поставляється легально, але використовується не за призначенням, може прямо або побічно торкатися жінок як жертв ґендерного насильства в умовах конфлікту, як жертв насильства в сім'ї, а також як учасниць акцій протесту або руху опору.

33. Комітет рекомендує державам-учасницям:

а) зміцнювати й підтримувати офіційні та неофіційні зусилля жінок із запобігання конфліктам;

б) забезпечувати рівноправну участь жінок у роботі національних, регіональних і міжнародних організацій, а також у неофіційних, місцевих або общинних процесах, покликаних забезпечувати застосування заходів превентивної дипломатії;

с) включати показники і критерії з гендерної тематики в структуру управління результатами використання таких систем раннього запобігання;

д) ужити заходів для усунення наслідків впливу міжнародної передачі зброї, особливо стрілецької, а також нелегальної, на становище жінок, ратифікувавши Договір про торгівлю зброєю і забезпечивши його виконання.

В. Жінки в конфліктних і постконфліктних ситуаціях

1. Насилля за ознакою статі (статті 1-3 і 5(a))

34. Насильство щодо жінок і дівчаток є формою дискримінації, забороненої Конвенцією, і є порушенням прав людини. Конфлікти посилюють гендерну нерівність, провокуючи ризик різних форм насильства щодо жінок за ознакою статі з боку як державних, так і недержавних суб'єктів. Насильство, пов'язане з конфліктом, спостерігається скрізь і повсюкчас: у побуті, місцях утримання під вартою і таборах для внутрішньо переміщених жінок і біженців.

У ситуаціях конфлікту акти насильства за ознакою статі вчиняють різні люди. До них можуть належати члени урядових збройних сил, воєнізованих угруповань і недержавних збройних груп, миротворчий персонал і цивільні особи.

Незалежно від характеру збройного конфлікту, його тривалості або суб'єктів, які беруть у ньому участь, жінки й дівчатка все частіше стають об'єктом різних форм насильства й жорстокого поводження – від убивств, тортур і каліцтв, сексуального насильства, примусу до вступу в шлюб, примусу до проституції та примусового запліднення до насильницького переривання вагітності та стерилізації.

35. Очевидно, що, хоча збройний конфлікт негативно впливає на всіх цивільних осіб, саме жінки й дівчатка все частіше зазнають сексуального насильства, «що застосовується в тому числі як тактика війни, з метою приниження, придушення, залякування, розосередження і / або насильницького переміщення цивільних членів громад або етнічних груп», і ця форма сексуального насильства зберігається навіть після закінчення бойових дій (див. резолюцію 1820 (2008) Ради Безпеки).

Стосовно більшості жінок у постконфліктних умовах насильство не припиняється одночасно з офіційним припиненням вогню та підписанням мирної угоди, а часто збільшується. Комітет визнає достовірність численних повідомлень, які підтверджують, що, хоча форми і місця вчинення актів насильства змінюються, тобто насильство

вже не може відбуватися із санкції держави, на постконфліктному етапі спостерігається ескалація насильства за ознакою статі, особливо сексуального насильства, у всіх його формах.

Нездатність запобігати злочинам, пов'язаним з гендерним насильством в усіх його формах, розслідувати їх і карати винних у скоєнні, а також інші чинники, серед яких неефективність зусиль із роззброєння, демобілізації та реінтеграції, може також вести до подальшого насильства стосовно жінок у постконфліктні періоди.

36. Під час і після конфліктів найбільшого ризику насильства, особливо сексуального, зазнають конкретні групи жінок і дівчаток, наприклад жінки із внутрішньо переміщених осіб і біженців, захисники прав жінок, жінки різної кастової, етнічної чи національної належності або інших меншин, які часто стають об'єктами нападу як символічні представники своїх громад, а також вдови та жінки з інвалідністю. Жінки-комбатантки і військовослужбовці також позбавлені захисту від сексуальних знущань і домагань з боку представників державних і недержавних збройних формувань.

37. Крім того, насильство за ознакою статі веде до численних порушень прав людини, таких як напади на захисників прав жінок з боку держави і недержавних суб'єктів, що підриває право жінок на рівноправну й сильну участь у політичному й громадському житті. Насильство щодо жінок у ситуаціях конфлікту призводить до найрізноманітніших психічних і психологічних наслідків, зокрема травм та інвалідності, підвищеного ризику зараження ВІЛ-інфекцією та ризику небажаної вагітності в результаті сексуального насильства. Існує тісний взаємозв'язок між насильством за ознакою статі та проблемою ВІЛ, включаючи навмисне зараження ВІЛ при зґвалтуванні, яке використовується як зброя війни.

38. Комітет рекомендує державам-учасникам:

а) заборонити насильство за ознакою статі в усіх його формах із боку державних і недержавних суб'єктів, зокрема за допомогою прийняття відповідних законів, політики та протоколів;

б) запобігати злочинам, пов'язаним з насильством за ознакою статі в усіх його формах, зокрема із сексуальним насильством з боку державних і недержавних суб'єктів, розслідувати їх і втілювати в життя політику абсолютної нетерпимості щодо подібних злочинів;

с) забезпечувати доступ до правосуддя для жінок і дівчаток; приймати процедури розслідування, розроблені з урахуванням гендерних

аспектів, з метою усунення насильства за ознакою статі, особливо сексуального насильства; організувати підготовку з гендерної тематики та розробляти кодекси поведінки й правила для співробітників поліції та військовослужбовців, включаючи миротворців; розвивати потенціал судових органів, зокрема в контексті механізмів правосуддя перехідного періоду, щоб забезпечити їх незалежність, неупередженість та сумлінність;

d) збирати дані та стандартизувати методи їх збору за частотністю та поширеністю випадків насильства за ознакою статі, особливо сексуального насильства, у різних умовах і щодо різних категорій жінок;

e) виділяти необхідні ресурси та вживати ефективних заходів, що забезпечують доступ до всебічного медичного обслуговування, психологічного медичного обслуговування та психосоціальної підтримки жертв насильства за ознакою статі, зокрема сексуального насильства;

f) розробляти й поширювати стандартні оперативні процедури та механізми передачі справ з метою налагоджування зв'язків між суб'єктами, що забезпечують безпеку, і постачальниками послуг для жертв насильства за ознакою статі, включаючи комплексні інформаційні центри з питань медичного, юридичного та психосоціального обслуговування для жертв сексуального насильства, багатоцільові комунальні центри, що забезпечують зв'язок між службами, які займаються питаннями надання невідкладної допомоги, розширення економічних і соціальних можливостей та реінтеграції, і мобільними шпиталями;

g) посилювати технічний експертний потенціал та виділяти ресурси для задоволення специфічних потреб жінок і дівчаток, що зазнали насильства, включаючи усунення наслідків сексуального насильства для їх репродуктивного здоров'я;

h) забезпечувати, щоб національні заходи запобігання й реагування передбачали конкретні дії в боротьбі з насильством за ознакою статі та ВІЛ.

2. Торгівля людьми (ст. 6)

39. Торгівля жінками та дівчатками, що являє собою дискримінацію за ознакою статі, посилюється під час і після конфлікту внаслідок розвалу політичних, економічних і соціальних структур, підвищеного рівня насильства й посилення мілітаризму. Конфліктні та постконфліктні ситуації здатні породжувати посилений попит на сексуальну, еко-

номічну й військову експлуатацію жінок в умовах війни. Охоплені конфліктом райони можуть бути районами походження, транзиту й призначення торгівлі жінками та дівчатками, а форми торгівлі людьми можуть відрізнятися залежно від регіону, конкретних економічних і політичних умов державних і недержавних суб'єктів, які беруть у цьому участь. Жінки та дівчата, які проживають у таборах для внутрішньо переміщених осіб або біженців, чи повертаються з них, чи перебувають у пошуку джерел для існування, найбільшою мірою схильні до ризику стати предметом торгівлі.

40. Торгівля людьми може мати місце в результаті застосування третіми країнами таких заходів, як заборона, висилання або затримання, з метою стримування потоків мігрантів з охоплених конфліктом районів. Міграційна політика, яка передбачає обмежувальні заходи з урахуванням ознаки статі або заходи дискримінаційного характеру, що обмежує можливості жінок і дівчаток, які покидають конфліктні зони, може зробити їх більш схильними до експлуатації та підвищити їх уразливість щодо торгівлі людьми.

41. Комітет рекомендує державам-учасникам:

a) уживати заходів для розслідування та покарання в усіх випадках, пов'язаних з торгівлею людьми і відповідними порушеннями прав людини, які відбуваються під їх юрисдикцією, чи то державні органи, чи приватні суб'єкти, а також уживати конкретних заходів щодо захисту жінок і дівчаток, включаючи внутрішньо переміщених осіб і біженців;

b) на основі міжнародних норм захисту прав людини проводити серед таких груп, як національні війська, миротворчі сили, прикордонна поліція, співробітники імміграційних органів і учасники гуманітарної діяльності, політику абсолютної нетерпимості до торгівлі людьми, сексуальної експлуатації та наруги й здійснювати підготовку цих груп для виявлення та захисту уразливих жінок і дівчаток;

c) затвердити всеосяжну міграційну політику з урахуванням гендерних аспектів і прав людини, яка гарантує, щоб жінки та дівчатка з охоплених конфліктом районів не ставали жертвами торгівлі людьми;

d) приймати двосторонні або регіональні угоди і здійснювати інші форми співпраці з метою захисту прав жінок і дівчаток, які стали предметом торгівлі, та сприяння переслідуванню винних у цьому осіб.

3. Участь (ст. 7-8)

42. Хоча жінки часто відіграють провідну роль у ході конфлікту як керівниці домогосподарств, миротворці, політичні лідерки й комбатантки, Комітет неодноразово висловлював стурбованість тим, що їхні голоси не враховуються достатньою мірою в постконфліктний і перехідний періоди та під час процесів відновлення. Комітет знову заявляє, що залучення достатньої кількості жінок у міжнародні переговори, у діяльність з підтримки миру і в усі рівні превентивної дипломатії, посередництва, надання гуманітарної допомоги, суспільне примирення й мирні переговори на національному, регіональному та міжнародному рівнях, а також у роботу кримінальної судової системи може змінити існуючий стан. На національному рівні конструктивна й ефективна участь жінок у діяльності різних гілок влади, їх призначення на керівні посади в уряді та їхня громадська активність загалом є необхідними передумовами створення суспільства з усталеною демократією, утвердження миру й гендерної рівності.

43. Безпосередньо після конфлікту в держав-учасниць може з'являтися стратегічна можливість уживати законодавчих та політичних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у політичному та суспільному житті країни й забезпечення їм рівних умов участі в діяльності нових постконфліктних урядових структур. Однак найчастіше на момент офіційного припинення військових дій заохочення гендерної рівності та участі жінок у процесах прийняття рішень не розглядається як пріоритетне завдання й може навіть ігноруватися як несумісне з цілями стабілізації. Усебічна участь жінок в офіційних миротворчих процесах, постконфліктному відновленні та соціально-економічному розвитку часто не реалізується через глибоко вкорінені стереотипи, що виражаються не тільки в насильстві за ознакою статі та в дискримінації щодо жінок, але й у тому, що керівні посади в державних і недержавних групах традиційно обіймають чоловіки, усуваючи жінок від участі в процесі прийняття рішень у всіх його аспектах.

44. Виконання зобов'язань держав-учасниць щодо забезпечення всебічного представництва жінок у політичному та суспільному житті (ст.7) і на міжнародному рівні (ст. 8) передбачає вживання заходів, у тому числі тимчасових спеціальних заходів відповідно до п. 1 ст. 4, спрямованих на усунення цього широкого спектру факторів гендерної дискримінації та нерівності в районах конфлікту, а також конкретних і численних перешкод на

шляху до рівноправної участі жінок, які пов'язані з додатковими обмеженнями у сфері мобільності, безпеки, пошуку джерел фінансування, агітації та технічних навичок у конфліктних ситуаціях.

45. Виконання цих зобов'язань особливо стосується держав-учасниць, на території яких відбуваються військові дії, а також інших держав-учасниць, залучених у миротворчі процеси, які повинні забезпечити представництво жінок у своїх установах і надавати підтримку участі місцевих жінок у процесах встановлення миру. Їх виконання, разом з резолюцією 1325 (2000) Ради Безпеки з питання про жінок, мир і безпеку, гарантує посилення участі жінок у діяльності щодо запобігання конфліктам, їх урегулювання та залагодження.

46. Комітет рекомендує державам-учасницям:

а) забезпечити, щоб законодавчі, виконавчі, адміністративні та інші нормативні документи не обмежували участі жінок у діяльності щодо запобігання конфліктам, їх урегулювання та вирішення;

б) забезпечити рівне представництво жінок на всіх рівнях прийняття рішень у національних установах і механізмах, у тому числі в збройних силах, поліції, органах правосуддя і механізмах правосуддя перехідного періоду (судових і несудових), що займаються розслідуванням злочинів, скоєних під час конфлікту;

с) забезпечити, щоб жіночі організації, організації громадянського суспільства, які спеціалізуються на жіночій проблематиці, і представники громадянського суспільства рівною мірою доклали зусиль до проведення мирних переговорів і відновлення порядку в постконфліктний період;

д) організувати для жінок навчання навичок керівника для забезпечення їх ефективної участі в постконфліктних політичних процесах.

47. Комітет рекомендує державам – третім сторонам, які беруть участь у процесах урегулювання конфліктів як самостійно, так і як члени міжнародних або міжурядових організацій та коаліцій, щоб вони:

а) включали жінок у переговорні процеси й посередництво як делегатів, у тому числі й на найвищих рівнях;

б) надавали технічну допомогу щодо врегулювання конфліктів країнам, які виходять з них, з тим щоб стимулювати ефективну участь жінок.

4. Доступ до освіти, зайнятість, охорона здоров'я та становище жінок, які проживають у сільській місцевості (ст.10-12 і 14)

48. До одного з головних і прямих наслідків збройного конфлікту належить цілковите руйнування державної громадської інфраструктури та інфраструктури обслуговування, що призводить до дефіциту у сфері надання життєво важливих послуг для населення. У таких ситуаціях передусім страждають жінки та дівчатка, що несуть важкий тягар соціально-економічних наслідків конфлікту. У районах конфлікту школи закриваються через небезпеку або через те, що їх займають або руйнують державні і недержавні збройні групи, а це перешкоджає доступу дівчаток до шкільної освіти. До інших чинників, які перешкоджають доступу дівчаток до шкільної освіти, належать напади та погрози щодо них і їхніх учителів з боку недержавних суб'єктів, а також те, що їм доводиться брати на себе додаткові обов'язки з догляду та ведення домашнього господарства.

49. Також жінки змушені шукати альтернативних джерел засобів існування, оскільки виживання сім'ї значною мірою стає залежним від них. Навіть незважаючи на те що в період конфлікту жінки заступають позиції у формальному секторі зайнятості, які раніше належали чоловікам, найчастіше в постконфліктній ситуації вони втрачають роботу й повертаються до домашнього господарства або до роботи в неформальному секторі. Після завершення конфлікту головним пріоритетом для забезпечення сталого розвитку постконфліктної економіки є створення робочих місць, однак ініціативи щодо зайнятості у формальному секторі спрямовані передусім на створення економічних можливостей для демобілізованих чоловіків і, як правило, не враховують інтересів жінок. Край важливо, щоб у рамках програм постконфліктного відновлення цінували й підтримували внесок жінок у неформальних і продуктивних галузях економіки.

50. У районах конфлікту доступ до життєво важливих послуг, таких як медичне обслуговування, зокрема у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я, ускладнюється через неналежну інфраструктуру та відсутність професійних медичних працівників, а також основних медикаментів і медичного приладдя. Як наслідок, для жінок і дівчаток підвищується ризик незапланованої вагітності, отримання тяжких сексуальних і родових травм та зараження захворюваннями, що передаються статевим шляхом (у тому числі ВІЛ і СНІД) у результаті сексуального насильства в умовах конфлікту. Цей розвал або руйнування системи охорони здоров'я в поєднанні з обмеженнями мобільності та свободи пересування жінок ще більше підриває право

жінок на рівний доступ до медичного обслуговування, гарантований п. 1 ст. 12. Непропорційно низька захищеність дівчаток і жінок від ризику зараження ВІЛ-інфекцією зумовлена нерівноправністю й згубними ґендерними нормами, і в конфліктних та постконфліктних ситуаціях вплив цих факторів тільки посилюється. Стигматизація й дискримінація щодо ВІЛ-інфікованих осіб, особливо в поєднанні зі стигматизацією жертв насильства за ознакою статі, також проникає всюди й має далекосяжні наслідки для профілактики, лікування, догляду та підтримки при ВІЛ-інфекції.

51. Жінки в сільських районах незрівнянно більшою мірою страждають через відсутність медичних і соціальних послуг, через нерівноправний доступ до користування землею та природними ресурсами. Подібним чином їхнє становище в постконфліктних ситуаціях ставить на порядок денний конкретні завдання щодо їх зайнятості та реінтеграції, оскільки найчастіше це ускладнюється розвалом сфери обслуговування, що веде до продовольчої незабезпеченості, неналежних житлових умов, позбавлення власності та відсутності доступу до води. Вдови, жінки з інвалідністю, жінки похилого віку, самотні жінки без родинної підтримки й жінки-голови домогосподарств особливо уразливі до зростання економічних труднощів з огляду на своє знедолене становище й часту відсутність зайнятості та можливостей для економічного виживання.

52. Комітет рекомендує державам-учасницям:

а) розробляти програми для дівчаток, які передчасно залишили школу в результаті конфлікту, щоб надати їм можливість якомога швидше повернутися в школи чи університети; зайнятися негайним ремонтом і відновленням шкільної інфраструктури; вжити заходів для запобігання повторним нападам і погрозам щодо дівчаток і їх учителів; забезпечити якнайшвидше розслідування, притягнення до відповідальності та покарання винних у таких діях;

б) забезпечити, щоб у стратегіях відновлення економіки затверджувалися принципи ґендерної рівності як необхідна попередня умова створення стійкої економіки постконфліктного періоду і щоб ці стратегії були спрямовані на сприяння захисту прав жінок, зайнятих як у формальному, так і в неформальному секторах; розробляти конкретні заходи щодо використання можливостей для розширення економічних прав жінок, особливо жінок у сільських районах і інших знедолених груп жінок; забезпечити залучення жінок

до розробки цих стратегій і програм та контролю за їх виконанням, усунути всі бар'єри, що перешкоджають справедливій участі жінок у цих програмах;

с) забезпечувати, щоб медичне обслуговування в галузі сексуального й репродуктивного здоров'я передбачало доступ до відповідної медичної та правової інформації, психосоціальної підтримки, до служб планування сім'ї, зокрема до засобів контрацепції; до послуг з охорони материнства, у тому числі допологової та післяпологової кваліфікованої медичної допомоги, профілактики перинатальної передачі й швидкої акушерської допомоги; до послуг проведення безпечних абортів, постабортного догляду; профілактики та лікування ВІЛ / СНІДу та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом, у тому числі профілактичного лікування; до послуг з лікування ушкоджень, таких як свищі, що виникають унаслідок сексуального насильства, пологових ускладнень або ускладнень репродуктивного здоров'я;

д) забезпечити, щоб жінки та дівчатка, включаючи тих, хто може бути особливо схильний до ризику ВІЛ, мали доступ до основних медичних послуг та інформації, у тому числі з профілактики, лікування, догляду та підтримки при ВІЛ-інфекції;

е) координувати всі заходи спільнот суб'єктів гуманітарної діяльності та діяльності у сфері розвитку, щоб забезпечити всебічний підхід, який би унеможливив дублювання зусиль у галузі освіти, працевлаштування та охорони здоров'я і охрплював би знедолені верстви населення, зокрема у віддалених районах.

5. Переміщення осіб, біженці та особи, які просять притулку (ст.1-3 і 15)

53. Комітет раніше відзначав, що Конвенція застосовується до будь-якого етапу циклу вимушеного переміщення і що вимушене переміщення та безгромадянство часто тягнуть за собою несприятливі наслідки для жінок і дівчаток, інші, ніж для чоловіків, включаючи дискримінацію й насильство за ознакою статі. Переміщення всередині країни і за її межі характеризується конкретними гендерними аспектами, що виникають на кожному етапі циклу вимушеного переміщення; під час втечі, розміщення й повернення в межах порушених конфліктом районів жінки та дівчатка особливо уразливі до насильницького переміщення. Крім того, вони нерідко піддаються грубим порушенням прав людини на етапі втечі і переміщення, а також

на території і за межами таборів, включаючи ризики, пов'язані із сексуальним насильством, торгівлею людьми та вербуванням дівчат для участі в збройних силах і повстанських групах.

54. У конфліктних і постконфліктних ситуаціях жінки з числа внутрішньо переміщених осіб перебувають у важких життєвих умовах через нерівні можливості в отриманні освіти, розвитку професійних навичок і участі в діяльності, яка приносить прибуток; через низький рівень послуг з охорони репродуктивного здоров'я; через усунення жінок від прийняття рішень, що поглиблюється традиційно домінуючою роллю чоловіків у керівних структурах; а також через нераціональне планування й нерозвинену інфраструктуру як у середині таборів, так і за їх межами. У ситуації крайньої убогості й нерівності у жінок може не залишатися іншого виходу, як надавати послуги сексуального характеру в обмін на гроші, дах, продукти харчування та інші товари в обставинах, які роблять їх особливо уразливими (насильство та ризики зараження ВІЛ-інфекцією або іншими захворюваннями, які передаються статевим шляхом).

55. Особливі додаткові потреби, що виникають у жінок, які опинилися в статусі біженців, відрізняються від потреб біженців-чоловіків. Оскільки жінки-біженці потребують в основному допомоги та захисту в тих же формах, що і жінки з числа внутрішньо переміщених осіб, поліпшенню їх становища могли б сприяти схожі заходи підтримки, розроблені з урахуванням гендерних аспектів. Комітет визнає доволі неоднорідний склад цих груп, особливі проблеми, з якими вони можуть стикатися, правові, соціальні та інші наслідки їх внутрішнього і зовнішнього переміщення, нерівномірний розподіл наданої їм міжнародної допомоги та необхідність вживати заходів реагування, орієнтованих на задоволення їхніх потреб.

56. Пошуки довготривалих рішень після переміщення осіб унаслідок конфлікту часто здійснюють без урахування думки переміщених жінок як тому, що в їх основі лежать процеси прийняття рішень, здійснювані окремими членами сім'ї чи громадами, де голоси жінок ігноруються, так і тому, що процеси напрацювання довготривалих рішень є частиною постконфліктних процесів, які передбачають участь жінок. Крім того, жінки-прохачі притулку з охоплених конфліктом районів можуть стикатися з перешкодами гендерного характеру в наданні притулку, оскільки їхні історії можуть не вклатися в рамки традиційних моделей, складених переважно з позицій чоловіків.

57. Комітет рекомендує державам-учасницям:

a) уживати необхідних превентивних заходів для захисту від насильницького переміщення поряд із заходами захисту прав людини переміщених жінок і дівчаток, включаючи забезпечення доступу до основних видів обслуговування в ситуаціях, пов'язаних з утечею та переміщенням, і в контексті довгострокових рішень;

b) враховувати конкретні ризики й особливі потреби різних груп внутрішньо переміщених жінок і біженок, що зазнають різноманітних взаємопов'язаних форм дискримінації, у тому числі жінок з інвалідністю, літніх жінок, дівчаток, вдів, жінок, які очолюють домашні господарства, вагітних жінок, жінок, інфікованих ВІЛ, сільських жінок, жінок корінних народів, жінок, що належать до етнічних, національних, сексуальних і релігійних меншин і жінок-правозахисниць;

c) сприяти реальному забезпеченню участі внутрішньо переміщених жінок і біженок у всіх процесах прийняття рішень, включаючи всі аспекти, що стосуються планування й реалізації програм допомоги та управління таборами; вживати заходи щодо вибору довгострокових рішень і рішень, які стосуються постконфліктних процесів;

d) надавати захист жінкам і дівчаткам із числа внутрішньо переміщених осіб і біженців, у тому числі шляхом захисту їх від гендерного насильства, включаючи примусове одруження і вступ до шлюбу в дитячому віці; забезпечувати їм рівний доступ до послуг і медичного обслуговування, можливість повноправної участі в розподілі поставок, а також у розробці та здійсненні програм допомоги, які враховують їх особливі потреби; забезпечувати захист від примусового переселення жінок із числа корінного й сільського населення та жінок з меншин з особливою залежністю від землі; забезпечувати доступність програм навчання та професійної підготовки й можливість участі в діяльності, що приносить прибуток;

e) вживати практичних заходів щодо захисту та запобігання насильства за ознакою статі в поєднанні з формуванням механізмів підзвітності чи в таборах і поселеннях для біженців, чи за їх межами;

f) розслідувати всі випадки і притягати до відповідальності винних у дискримінації та насильстві за ознакою статі, що відбуваються на всіх етапах переміщення, зумовленого конфліктами;

g) забезпечувати для біженок і внутрішньо переміщених жінок і дівчаток, які стали жертвами насильства за ознакою статі, зокрема сексуального насильства, вільний і негайний доступ до

медичного обслуговування, правової допомоги та безпечних умов проживання; надавати доступ до установ і фахівців, які забезпечують медичне обслуговування та послуги для жінок, у тому числі в галузі репродуктивного здоров'я, і відповідних консультаційних служб; забезпечувати, щоб військові й цивільні органи влади в ситуаціях, пов'язаних із переміщенням, отримали належну підготовку з питань забезпечення захисту прав людини й потреб переміщених жінок;

h) забезпечувати, щоб заходи з невідкладної гуманітарної допомоги й задоволення потреб у захисті підкріплювалися довгостроковими стратегіями на підтримку соціально-економічних прав тимчасово переміщених жінок і біженок, наданням їм можливостей отримувати кошти для існування, посиленням їх керівної ролі й розширенням участі з метою розширення їх прав і можливостей для пошуку довгострокових рішень, які найбільше відповідають їхнім потребам;

i) забезпечувати належне вирішення проблем, що виникають у зв'язку з масовим припливом біженців і переміщених осіб, включаючи жінок і дівчаток, і вживати заходів для задоволення потреб у захисті й допомозі; стежити, щоб цьому не перешкождала відсутність ясності в мандатах міжнародних установ або нестача ресурсів.

6. Громадянство й безгромадянство (ст.1-3 і 9)

58. Крім інших високих ризиків, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи, біженці та шукачі притулку, конфлікти також можуть бути як причиною, так і наслідком безгромадянства, роблячи жінок і дівчаток особливо уразливими до різних форм наруги як у приватній, так і в суспільній сферах. Безгромадянство може виникнути тоді, коли досвід жінок щодо конфліктів перетинається з дискримінацією щодо прав на громадянство, наприклад, коли законодавство зобов'язує жінок змінювати громадянство у зв'язку з укладенням шлюбу або його розірванням чи позбавляє жінок можливості передавати громадянство.

59. Жінки можуть позбутися громадянства, якщо не можуть його підтвердити, оскільки необхідні документи, такі як посвідчення особи або свідоцтво про народження, або не були видані, або були втрачені чи знищені в ході конфлікту і не були переоформлені на їхнє ім'я. Безгромадянство виникає й у ситуаціях, коли жінок позбавляють можливості передати громадянство своїм дітям через дискримінаційне за ознакою статі законодавство щодо громадянства.

60. Під час конфлікту жінки та дівчатка без громадянства стикаються з підвищеним ризиком порушення їх прав, оскільки вони позбавлені захисту, зумовленого громадянством, у тому числі консульської допомоги, а також тому, що багато хто з них не мають документів та / або належать до етнічних, релігійних груп чи мовних меншин. Безгромадянство також призводить до повсюдного заперечення основних прав і свобод людини в постконфліктний період. Наприклад, жінкам може бути відмовлено в праві на медичне обслуговування, працевлаштування та в інших соціально-економічних і культурних правах у час загострення дефіциту ресурсів, коли держави відмовляються надавати такі послуги негромадянам. Жінки, позбавлені громадянства, також часто виключаються з політичних процесів і не допускаються до участі в новому уряді й управлінні своїми країнами в порушення ст.7 і 8 Конвенції.

61. Комітет рекомендує державам-учасницям:

a) забезпечувати, щоб заходи щодо запобігання безгромадянства застосовувалися до всіх жінок і дівчаток та були орієнтовані на верстви населення, особливо схильні до ризику опинитися без громадянства в умовах конфлікту, такі як жінки з числа внутрішньо переміщених осіб, біженців, осіб, які просять притулку, і осіб, які стали предметом торгівлі;

b) забезпечувати, щоб заходи для захисту жінок і дівчаток, які не мають громадянства, застосовувалися до, в процесі і після конфліктних ситуацій;

c) гарантувати жінкам і дівчаткам рівні права на отримання документів, необхідних для реалізації їхніх законних прав, і право на оформлення таких документів на своє ім'я; забезпечувати невідкладну видачу або заміну документів, не висуваючи при цьому необґрунтованих вимог, таких як вимога повернутися до місця свого постійного проживання для отримання документів;

d) забезпечувати особистими документами, в тому числі в умовах постконфліктних міграційних потоків, внутрішньо переміщених жінок, жінок-біженців та прохачів притулку, а також дівчаток, розлучених з батьками, і дівчаток без супроводу; також забезпечувати своєчасну та рівноправну реєстрацію всіх народжень, шлюбів і розлучень.

7. Шлюб та сімейні відносини (ст.15-16)

62. Нерівність у шлюбі та сімейних відносинах впливає на становище жінок у конфліктних і постконфліктних ситуаціях. У таких ситуаціях жінок та дівчат можуть примусити до шлюбу для примирен-

ня збройних угруповань; причиною вимушеного заміжжя може бути злиденне становище жінок в постконфліктний період і прагнення фінансової безпеки. Це позначається на їхньому праві на вибір чоловіка і праві на вільний вступ у шлюб, гарантованих ст. 16 (1) (a) і 16 (1) (b). У період конфлікту дівчатка особливо часто стають жертвами примусу до шлюбу – згубної практики, яка все ширше використовується збройними групами. Крім того, в умовах бідності одружуватися проти своєї волі дівчаток змушують члени їхніх сімей, помилково вважаючи, що заміжжя вбереже їх від зґвалтування.

63. Рівноправний доступ до власності, гарантований ст. 16 (1) (h), має вкрай важливе значення в постконфліктних ситуаціях, оскільки житло та земля можуть бути ключовими факторами в зусиллях із відновлення, зокрема для жінок, що очолюють домогосподарства, чисельність яких має тенденцію до зростання в кризовій ситуації через розлучення сімей і вдовство. Водночас обмежений і нерівноправний доступ жінок до власності має особливо негативні наслідки в постконфліктних ситуаціях, особливо коли, повернувшись додому, переміщені жінки, які втратили чоловіків або близьких родичів-чоловіків, виявляють, що в них немає законних прав на свої землі, а отже, і коштів для забезпечення існування.

64. Примусові вагітність, аборти або стерилізація жінок у районах конфлікту порушують безліч прав жінок, у тому числі право вільно й відповідально вирішувати питання про кількість дітей і проміжки між їх народженням відповідно до ст.16 (1) (e).

65. Комітет повторює свої загальні рекомендації №№ 21 і 29 і далі рекомендує державам-учасницям:

a) запобігати порушенням на ґендерному ґрунті, таким як примусові шлюби, вагітність, аборти або стерилізація жінок і дівчаток у районах конфлікту, розслідувати їх і карати винних у їх скоєнні;

b) приймати законодавство й політику з урахуванням ґендерних аспектів, у яких визнаються особливі несприятливі обставини, з якими стикаються жінки при заяві про свої права на спадщину і землю в постконфліктному контексті, включаючи втрату або знищення актів на землю та інших документів у результаті конфлікту.

8. Реформування сектору безпеки, роззброєння, демобілізація та реінтеграція (ст. 1-3, 5 (a) та 7)

66. Програма роззброєння, демобілізації та реінтеграції є компонентом більш широкої структури реформування сектору безпеки й однією з перших ініціатив щодо забезпечення безпеки, які реалі-

зуються в постконфліктний і перехідний періоди. Незважаючи на це, програми роззброєння, демобілізації та реінтеграції рідко розробляються або реалізуються в координації з ініціативами щодо реформування сектору безпеки. Така нескординованість часто завдає шкоди правам жінок, наприклад, у випадках, коли з метою реінтеграції амністують і залучають на службу в секторі безпеки колишніх комбатантів, винних у ґендерних злочинах. Через недоліки в плануванні та координації програм роззброєння, демобілізації та реінтеграції й ініціатив з реформування сектору безпеки жінок також виключають із числа осіб, що призначаються на посади в створюваних органах безпеки. Неадекватні процеси перевірки благонадійності також обмежують ті види реформ сектору безпеки, які враховують ґендерні аспекти і є ключовими для створення інститутів сектору безпеки, які є недискримінаційними, що представляють населення в цілому і здатні враховувати потреби в гарантуванні безпеки для жінок і дівчаток, зокрема зі знедолених груп населення.

67. Наприкінці конфлікту жінки стикаються з труднощами, характерними для колишніх комбатанток, а також осіб, пов'язаних зі збройними групами, у яких вони були задіяні як зв'язкові, кухарки, медпрацівниці, доглядальниці, підневільні працівниці і дружини. Програми роззброєння, демобілізації та реінтеграції часто не відповідають конкретним потребам жінок і дівчаток: не передбачають консультативних послуг, усувають їх із загального процесу, враховуючи традиційно чоловічий склад збройних угруповань. Нерідко трапляється, що жінок з колишніх комбатантів не вносять до списків бенефіціарів програм роззброєння, демобілізації та реінтеграції. У таких програмах може також не визнаватися статус дівчаток, пов'язаних зі збройними групами, оскільки вони в них розглядаються як утриманки, а не викрадені особи, або виключаються з них як особи, які не виконували помітної ролі як комбатанти. Багато комбатанток стають жертвами насильства за ознакою статі, зокрема сексуального насильства, наслідками якого є народження дітей, зачатих унаслідок зґвалтування, високий рівень інфекцій, що передаються статевим шляхом; зазнають стигматизації з боку сімей тощо. Програми роззброєння, демобілізації та реінтеграції часто не враховують досвід таких жінок і завдані їм психосоціальні травми. У результаті вони не мають можливостей для успішної реінтеграції в сім'ю й життя громад.

68. Навіть коли жінки та дівчатка задіяні в процесах роззброєння, демобілізації та реінтеграції, програмна підтримка, пропонована в рамках цих процесів, є неадекватною або базується на стереотипних ґендерних уявленнях і обмежує економічні права та можливості жінок, оскільки передбачає розвиток навичок тільки в традиційних для жінок сферах. У програмах роззброєння, демобілізації та реінтеграції також часто не враховуються належним чином питання, пов'язані з психосоціальними травмами, завданими жінкам у конфліктних і постконфліктних ситуаціях. Це, у свою чергу, може стати причиною подальших порушень, з урахуванням того, що соціальна стигматизація жінок, ізоляція й відсутність у них економічних прав і можливостей можуть примусити деяких жінок залишатися в ситуації, за якої вони схильні до експлуатації (наприклад, зі своїми поневолювачами), або примусити знову опинитися в подібних ситуаціях, якщо вони будуть змушені повернутися до незаконної діяльності, щоб забезпечувати себе та членів сім'ї, які перебувають на їхньому утриманні.

69. Комітет рекомендує державам-учасницям:

а) розробляти й реалізовувати програми роззброєння, демобілізації та реінтеграції скоординовано й у рамках реформування сектору безпеки;

б) провести реформу сектору безпеки, розроблену з урахуванням ґендерних аспектів і особливих потреб жінок і передбачає створення представницьких органів безпеки, здатних вирішувати різні проблеми та пріоритетні завдання жінок у галузі безпеки; і вести діалог із жінками та жіночими організаціями;

с) забезпечувати, щоб реформування сектору безпеки проводилося під контролем механізмів всеосяжного нагляду й підзвітності з правом застосування санкцій, яке передбачає перевірку благонадійності колишніх комбатантів; заснувати спеціальні протоколи й підрозділи для розслідування актів ґендерного насильства; зміцнювати штат фахівців із ґендерних питань і посилювати роль жінок у спостереженні за сектором безпеки;

д) забезпечувати рівноправну участь жінок на всіх стадіях процесу роззброєння, демобілізації та реінтеграції, від переговорів щодо мирних угод і створення національних установ до розробки та реалізації програм;

е) забезпечувати, щоб у програмах роззброєння, демобілізації та реінтеграції жінки з числа комбатантів, а також жінки та дівчатка, пов'язані зі збройними групами, розглядалися як бенефіціари; передбачалося усунення перешкод на

шляху до забезпечення їхнього права на справедливу участь (У ЧОМУ??); надання їм психосоціальної та іншої підтримки;

f) забезпечувати, щоб у процесах роззброєння, демобілізації та реінтеграції бралися до уваги конкретні нагальні потреби жінок для надання підтримки роззброєння, демобілізації та реінтеграції з урахуванням вікових та ґендерних аспектів, зокрема задовольняти особливих потреб юних матерів і їхніх дітей, не повертаючи до них зайвої уваги й не допускаючи їх подальшої стигматизації.

9. Конституційна та виборча реформа (ст. 1-5(a), 7 і 15)

70. Виборча реформа і процес створення конституції в постконфліктний період дають виняткову можливість закласти основи для забезпечення ґендерної рівності в перехідний період і наступні роки. З погляду як процедури, так і суті цих реформ може бути створений прецедент для участі жінок у соціальному, економічному та політичному житті в постконфліктний період, а також забезпечена правова основа для вимог захисників прав жінок щодо проведення інших видів реформ, які враховують ґендерні аспекти, у перехідні періоди. Важливість застосування підходу, оснований на врахуванні ґендерних аспектів, у реформуванні виборчої системи і створенні конституції в постконфліктний період підкреслено в резолюції 1325 (2000) Ради Безпеки.

71. У створенні проєкту конституції велике значення має рівноправна й ефективна участь жінок з метою включення до нього гарантій прав жінок. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб у новій конституції були закріплені принципи рівності жінок і чоловіків і недискримінації відповідно до Конвенції. Для того щоб жінки могли здійснювати свої права людини й основні свободи нарівні з чоловіками, важливо від початку поставити їх у рівне становище за допомогою прийняття тимчасових спеціальних заходів для прискорення процесу досягнення фактичної рівності.

72. Із процесами виборчої реформи й розробки проєкту конституції в постконфліктних ситуаціях пов'язане з низкою виняткових проблем, оскільки розроблення виборчих систем та їх структури не завжди нейтральне в ґендерному аспекті. Виборчі правила й процедури, що визначають, які групи зацікавлених суб'єктів будуть представлені в органах із напрацювання конституції та інших органах виборчої системи в постконфліктну епоху, мають край важливе значення для забезпечення га-

рантій участі жінок у громадському та політичному житті. Рішення про те, якими мають бути виборчі системи, досить важливі для подолання традиційних ґендерних забобонів щодо жінок. Досягнення суттєвих результатів на шляху до рівної участі жінок як кандидатів і виборців у рамках проведення вільних і справедливих виборів буде неможливим до тих пір, поки не буде вжито належних заходів, включаючи формування виборчої системи з урахуванням ґендерних аспектів, прийняття тимчасових спеціальних заходів для більш активної участі жінок як кандидатів, забезпечення належної системи реєстрації виборців і того, щоб жінки-виборці й жінки-кандидатки від політичних партій не зазнавали насильства ні з боку державних, ні з боку приватних суб'єктів.

73. Комітет рекомендує державам-учасникам:

a) забезпечувати рівноправну участь жінок у процесах розробки проєкту конституції й застосовувати механізми з урахуванням ґендерних аспектів для участі громадськості та її сприяння цим процесам;

b) забезпечувати, щоб у процеси конституційної та інших законодавчих реформ були включені положення, що гарантують права людини жінкам відповідно до Конвенції та забороняють дискримінацію щодо жінок, охоплюють як пряму, так і непряму дискримінацію в державному та приватному секторах, відповідно до ст. 1 Конвенції, а також положення про заборону будь-яких форм дискримінації щодо жінок;

c) забезпечувати, щоб нові конституції передбачали тимчасові спеціальні заходи, застосовувалися до громадян і негромадян і гарантували, щоб права людини щодо жінок не обмежувалися в умовах надзвичайного стану;

d) забезпечувати, щоб виборча реформа враховувала принцип ґендерної рівності та гарантувала жінкам рівне представництво за допомогою прийняття тимчасових спеціальних заходів, таких як запровадження окремих квот, у тому числі й для жінок з уразливих груп населення; застосовувала виборчу систему з пропорційним представництвом; регулювала діяльність політичних партій; наділяла органи для проведення виборів повноваженнями, щоб забезпечити дотримання за допомогою санкцій;

e) забезпечувати реєстрацію та голосування жінок-виборців, наприклад, за допомогою дозволу відправки виборчих бюлетенів поштою, де це допустимо, усунення всіх перешкод, у тому числі за рахунок забезпечення належної кількості до-

ступних ділянок для голосування;

f) застосувати політику абсолютної нетерпимості до всіх форм насильства, у тому числі до цілеспрямованого насильства з боку державних і недержавних груп, стосовно жінок, які беруть участь у передвиборчих кампаніях до представницьких органів, чи жінок, які реалізують своє виборче право.

10. Доступ до правосуддя (статті 1-3, 5(a) і 15)

74. На завершальних етапах конфлікту суспільство стикається з дуже непростим завданням позбавлення від спадщини минулого, яке передбачає необхідність притягнення винних у порушенні прав людини до відповідальності за їх діяння, викорінення безкарності, відновлення законності й правопорядку та задоволення всіх потреб жертв за допомогою забезпечення справедливості в поєднанні із заходами щодо відшкодування збитків. У конфліктних і постконфліктних ситуаціях проблеми доступу до правосуддя постають особливо гостро й поглиблюються, оскільки формальна система здійснення правосуддя не може більше існувати або функціонувати з тим або іншим ступенем ефективності та результативності. Чинні системи правосуддя найчастіше порушують права жінок, ніж захищають їх, що змушує потерпілих відмовлятися від пошуку справедливості. Усі проблеми, з якими жінки стикаються при зверненні до національних судів до початку конфлікту, включаючи правові, процедурні, інституційні, соціальні та практичні перешкоди в поєднанні з глибоко вкоріненою дискримінацією за ознакою статі, під час конфлікту ще більше посилюються і зберігаються в постконфліктний період, а водночас із неієздатністю поліції та судових структур позбавляють жінок можливості доступу до правосуддя або істотно ускладнюють його.

75. Після завершення конфлікту з метою виправлення наслідків порушень прав людини, усунення корінних причин конфлікту, сприяння переходу від стану конфлікту до демократичного управління, формування державних механізмів щодо захисту й відстоювання основоположних прав людини й основних свобод, забезпечення правосуддя та притягнення до відповідальності за всі порушення прав людини й гуманітарного права і недопущення повторення цих порушень, створюються механізми правосуддя перехідного періоду. Для досягнення цих численних цілей, замість непрацюючих національних судових систем або на додаток до них, нерідко створюють судові та / або несудові механізми, включаючи комісії для встановлення

істини та змішані суди.

76. В умовах правосуддя перехідного періоду особи, винні у вчиненні найбільш гучних і поширених порушень під час конфлікту, часто уникають покарання, і з часом їх діяння перестають сприйматися як злочинні. Незважаючи на заходи, що вживаються для зміцнення внутрішньодержавних судових систем та/або доповнення їх зусиль, механізми правосуддя перехідного періоду, як і раніше, не відповідають інтересам жінок, оскільки не забезпечують належного здійснення правосуддя або відшкодування в повному обсязі завданої їм шкоди, тим самим укорінюючи безкарність винних у порушенні прав людини щодо жінок. Механізмам правосуддя перехідного періоду не вдається повною мірою упоратися з наслідками конфлікту для становища жінок і враховувати взаємозалежність і взаємопов'язаність усіх порушень прав людини, які мають місце під час конфлікту. Для більшості жінок пріоритетні завдання у сфері правосуддя повинні передбачати недопущення порушень не тільки громадянських і політичних прав, а й усіх інших прав, включаючи економічні, соціальні та культурні.

77. Зобов'язання держав-учасниць Конвенції вимагають від них усунути всі порушення прав жінок і структурну дискримінацію за ознакою статі, що лежить в їх основі, яка допускає ці порушення. Функції механізмів правосуддя перехідного періоду не повинні зводитися лише до присудження відшкодування жінкам, постраждалим у результаті ґендерного насильства під час конфлікту: вони мають потенціал для того, щоб докорінно змінити становище жінок на краще. У світлі їх важливої ролі у створенні фундаменту нового суспільства такі механізми є унікальною можливістю для держав-учасниць закласти основу для досягнення реальної ґендерної рівності шляхом усунення давно існуючої і глибоко вкоріненої дискримінації за ознакою статі, що перешкоджає здійсненню жінками своїх прав за Конвенцією.

78. Незважаючи на вклад міжнародних трибуналів у справу виявлення злочинів на ґендерному ґрунті та судового переслідування за їх вчинення, забезпечення доступу жінок до правосуддя, як і раніше, пов'язане з різними труднощами, зберігаються численні перешкоди процесуального, інституційного і соціального характеру, які не дозволяють жінкам брати участь у міжнародних процесах здійснення правосуддя. Бездіяльність щодо насильства минулих років призводить до замовчування злочинів і стигматизації жертв. Механізми примирення, такі як комісії для встановлення істини

й примирення, часто надають жінкам можливість у безпечній обстановці розповісти про перенесені страждання й офіційно реєструють дані про події минулих років. Однак ця діяльність ні в якому разі не повинна підмінити собою розслідування порушень прав людини, скоєних щодо жінок і дівчаток, і судове переслідування осіб, винних у цих діяннях.

79. Комітет знову заявляє про те, що зобов'язання держав-учасниць вимагають від них гарантувати право жінок на юридичний захист, включаючи право на належне й реальне відшкодування за порушення їх прав, закріплених у Конвенції. Оцінка ґендерного аспекту заподіяної шкоди необхідна для того, щоб забезпечити отримання жінками належного, реального та своєчасного відшкодування шкоди у зв'язку з порушеннями їхніх прав під час конфлікту, незалежно від того, хто приймає рішення про компенсацію – національні та міжнародні суди чи адміністративні органи в рамках програм відшкодування збитків. Заходи з відшкодування шкоди повинні бути спрямовані не стільки на відновлення становища, яке існувало до порушення прав жінок, скільки на викорінення структурної нерівності, яка уможливила подібні правопорушення, а також на задоволення особливих потреб жінок і недопущення повторення таких діянь у майбутньому.

80. У багатьох країнах, що виходять зі стану конфлікту, неформальні механізми правосуддя є єдиною формою правосуддя, доступною для жінок, і можуть служити цінним інструментом у постконфліктний період. Однак з огляду на те, що процедури й рішення цих механізмів можуть бути дискримінаційними стосовно жінок, украй важливо ретельно продумати їх роль у полегшенні доступу жінок до правосуддя, наприклад, визначити типи порушень, розслідуванням яких вони будуть займатися, і передбачити порядок оскарження їх рішень у формальних судових органах.

81. Комітет рекомендує державам-учасницям:

a) забезпечувати застосування всеосяжного підходу до механізмів правосуддя перехідного періоду, що включає судові та позасудові заходи, у тому числі комісії щодо встановлення істини та відшкодування, які враховують ґендерні аспекти і сприяють забезпеченню прав жінок;

b) забезпечувати, щоб найбільш істотні елементи механізмів перехідного періоду гарантували доступ жінок до правосуддя за допомогою надання органам повноважень для боротьби з ґендерним насильством, відмови в амністії за ґендерне насильство й забезпечення виконання рекомендацій і / або рішень механізмів правосуддя перехідного періоду;

c) забезпечувати, щоб підтримка процесів примирення не призводила до загальної амністії осіб, винних у порушенні прав людини, особливо в сексуальному насильстві стосовно жінок і дівчаток, і щоб ці процеси доповнювали зусилля в боротьбі з безкарністю за такі злочини;

d) у рамках зусиль з відновлення законності та правопорядку в період правової реформи вживати заходів до заборони всіх форм дискримінації щодо жінок, вводити кримінальну, цивільну та дисциплінарну відповідальність залежно від випадку й передбачати конкретні заходи щодо захисту жінок від будь-якої дискримінації;

e) забезпечувати участь жінок у створенні та функціонуванні механізмів правосуддя перехідного періоду й у здійсненні контролю за їх діяльністю на всіх рівнях, із тим, щоб гарантувати врахування досвіду жінок, якого вони набули в період конфлікту, задоволення їхніх особливих і першочергових потреб і розслідування всіх скоєних щодо них порушень; забезпечувати участь жінок у розробці всіх програм відшкодування шкоди;

f) розробити належні механізми для підтримки й заохочення всебічного співробітництва жінок з механізмами правосуддя перехідного періоду й участі в їх роботі, у тому числі за допомогою гарантій нерозголошення персональних даних учасниць процесу в ході публічних слухань і прийняття від жінок свідчень фахівцями-жінками;

g) забезпечувати ефективне та своєчасне застосування засобів правового захисту щодо різних типів порушень, із якими стикаються жінки, забезпечувати здійснення належної та всеохопної програми відшкодування шкоди, усунути всі ґендерні порушення, у тому числі порушення сексуальних і репродуктивних прав, побутове поневолення й сексуальне рабство, примусове укладення шлюбу й примусове переміщення, сексуальне насильство й порушення економічних, соціальних і культурних прав;

h) прийняти процедури, які враховують ґендерні аспекти, для недопущення повторної віктимізації та стигматизації, створювати спеціальні охоронні підрозділи та спеціальні підрозділи з ґендерних питань у складі поліції, забезпечувати дотримання конфіденційності й чуйності в ході розслідувань та надання рівної доказової сили свідченням жінок і дівчаток і свідченням чоловіків;

i) боротися з безкарністю за порушення прав жінок і забезпечувати належне розслідування всіх порушень прав людини, здійснення судового переслідування і покарання винних шляхом притягнення їх до відповідальності;

ж) посилити ефективність притягнення до кримінальної відповідальності, у тому числі шляхом забезпечення незалежності, неупередженості та сумлінності системи правосуддя, розширення можливостей співробітників органів безпеки, медичних працівників і персоналу судових органів щодо збору та збереження доказів у справах про сексуальне насильство в конфліктних і постконфліктних ситуаціях і шляхом зміцнення співпраці з іншими системами правосуддя, включаючи Міжнародний кримінальний суд;

к) розширювати для жінок доступ до правосуддя, зокрема, шляхом надання жінкам правової допомоги й започаткування спеціалізованих

судів, таких як суди у справах про побутове насильство й у сімейних справах, організації роботи виїзних судів у таборах і поселеннях та віддалених районах, і забезпечувати належний захист потерпілих і свідків, включаючи гарантії нерозголошення їх персональних даних та надання їм притулку;

л) безпосередньо взаємодіяти з неформальними механізмами правосуддя й заохочувати проведення відповідних реформ, де це необхідно, для увідповіднення таких процесів зі стандартами прав людини і гендерної рівності, забезпечувати недопущення дискримінації стосовно жінок.

V. ВИСНОВОК

82. У доповнення до вищесказаного Комітет надає наступні рекомендації для держав-учасниць.

A. Моніторинг і звітність

83. Державам-учасницям слід надавати доповіді про правову основу, політики і програми, що реалізуються ними з метою забезпечення прав людини щодо жінок в умовах запобігання конфліктам, у конфліктних і постконфліктних ситуаціях. Державам-учасницям слід забезпечувати збір, аналіз і оприлюднення статистичних даних, які стосуються жінок, миру й безпеки, а також відстежувати ці тенденції в часі. У доповідях держав-учасниць слід розглядати дії як у межах, так і поза межами їх території, що перебуває під їхньою юрисдикцією, а також заходи, які вони вживають самостійно і як члени міжнародних або міжурядових організацій і коаліцій, стосовно жінок і запобігання конфліктам, конфліктним і постконфліктним ситуаціям.

84. Держави-учасниці мають надавати інформацію про виконання порядку денного Ради Безпеки з питань жінок, миру та безпеки, зокрема резолюцій 1325 (2000), 1820 (2008), 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013) і 2122 (2013), у тому числі спеціальні доповіді про дотримання будь-яких узгоджених контрольних показників або індикаторів ООН, розроблених у рамках цього порядку денного.

85. Комітет також схвалює матеріали, надані відповідними місіями ООН, які займаються адміністративним управлінням іноземними територіями, про ситуацію в галузі прав людини щодо жінок на територіях, які перебувають під їхнім адміністративним управлінням, і стосуються питань запобігання конфліктам, конфліктним і постконфліктним ситуаціям.

86. Відповідно до ст. 22 Конвенції, Комітет пропонує спеціалізованим установам надавати доповіді

з питань виконання Конвенції в умовах запобігання конфліктам, у конфліктних і постконфліктних ситуаціях.

B. Ратифікація або приєднання до договору

87. Державам-учасницям рекомендується ратифікувати всі міжнародні документи, які стосуються захисту прав людини щодо жінок в умовах запобігання конфліктам, в конфліктних та постконфліктних ситуаціях, включаючи:

а) Факультативний протокол 1999 року до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок;

б) Факультативний протокол 2000 року до Конвенції про права дитини, який стосується участі дітей у збройних конфліктах;

с) Додатковий протокол до Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, який стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року;

д) Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, який стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року;

е) Конвенція про статус біженців 1951 року і Протокол до неї 1967 року;

ф) Конвенція про статус апатридів 1954 року і Конвенція про скорочення безгромадянства 1961 року;

г) Протокол про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 рік);

h) Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 року);

i) Договір про торгівлю зброєю (2013 рік).

Додаток 9

ЗАКЛЮЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ КОМІТЕТУ ООН З ЛІКВІДАЦІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЩОДО ЖІНОК ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ ВОСЬМОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ДОПОВІДІ УКРАЇНИ: СТАНОВИЩЕ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ЖІНОК

(витяг)

1. Комітет розглянув восьму періодичну доповідь України (CEDAW/C/UKR/8) на 1472-му і 1473-му засіданнях 14 лютого 2017 року (див. CEDAW/C/SR 1472 і 1473). Підготовлений Комітетом перелік проблем і питань міститься в документі CEDAW/C/UKR/Q/8, а відповіді України містяться в документі CEDAW/C/UKR/Q/8/Add.1.

А. ВСТУП

2. Комітет із задоволенням відзначає подання державою-учасницею восьмої періодичної доповіді. Він також високо оцінює письмові відповіді держави-учасниці на перелік питань і проблем, поставлених перед сесійною робочою групою, і вітає усний виступ делегації, а також подальші роз'яснення, надані у відповідь на питання, задані в усній формі Комітетом під час діалогу.

3. Комітет висловлює вдячність державі-учасниці за роботу її делегації під керівництвом міністра соціальної політики Наталії Федорович. До складу делегації входили представники Міністерства юстиції, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки, Міністерства оборони, Генеральної прокуратури та Постійного представництва України при Відділенні Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організаціях у Женеві.

В. ПОЗИТИВНІ АСПЕКТИ

4. Комітет вітає прогрес, досягнутий у проведенні законодавчих реформ після розгляду в 2008 році сьомої періодичної доповіді держави-учасниці (CEDAW/C/UKR/7), зокрема, прийняття наступних законодавчих актів:

(а) Закон про попередження та боротьбу з насильством у сім'ї, у 2016 році;

(б) Закон про боротьбу з торгівлею людьми, у 2011 році.

5. Комітет вітає зусилля держави-учасниці щодо вдосконалення основоположних принципів її державної політики, спрямованих на прискорення ліквідації дискримінації щодо жінок і розширення прав жінок, включаючи прийняття наступних документів:

(а) Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (2017-2021 рр.);

(б) Концепція Національної програми щодо попередження та боротьби з насильством у сім'ї (2017-2020 рр.);

(с) Національний план дій щодо виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» до 2020 року, у 2016 році;

(д) Стратегія скорочення масштабів бідності (2016- 2020 рр.);

(е) Національна стратегія у сфері прав людини та План дій щодо її здійснення, у 2016 році;

(ф) Державна цільова програма по боротьбі з торгівлею людьми, у 2016 році.

6. Комітет вітає той факт, що в період після розгляду попередньої доповіді держава-учасниця приєдналася до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, у 2015 році.

7. Комітет вітає той факт, що держава-учасниця підписала Римський статут у 2000 році і визнала юрисдикцію Суду стосовно ймовірних злочинів, скоєних на її території в період із 20 лютого 2014 року.

С. ПАРЛАМЕНТ

Верховна Рада

8. Комітет підкреслює вирішальну роль законодавчої влади в забезпеченні повної реалізації Конвенції (див. Заяву Комітету про його взаємини з парламентарями, ухвалену на сорок п'ятому засіданні у 2010 році).

Комітет пропонує Верховній Раді України в рамках її повноважень ужити необхідних заходів для виконання цих заключних зауважень у період між поточним і наступним звітним періодами, як передбачено Конвенцією.

Д. ФАКТОРИ І ТРУДНОЦІ, ЩО ПЕРЕШКОДЖАЮТЬ ЕФЕКТИВНОМУ ВИКОНАННЮ КОНВЕНЦІЇ

9. Комітет вважає, що тривалий збройний конфлікт у державі-учасниці, який продовжується вже четвертий рік, являє собою проблему для виконання Конвенції. Проте він переконаний, що виконання Конвенції, особливо під час конфлікту, є найбільш ефективною гарантією забезпечення повного дотримання і здійснення прав жінок, оскільки жінки є рушійною силою соціально-економічного розвитку країни. У зв'язку з цим Комітет

закликає державу-учасницю виконати рекомендації, що містяться в цих заключних зауваженнях і є питаннями першочергової важливості для забезпечення національної мобілізації й міжнародної підтримки, з урахуванням Загальної рекомендації №30 (2013 р.) про роль жінок у запобіганні конфліктам, конфліктним і постконфліктним ситуаціям (Загальна рекомендація №30 (2013 р.)) шляхом створення спеціального механізму координації з усіма відповідними державними установами на всіх рівнях, а саме: Верховною Радою, обласними адміністраціями, судовими органами та іншими зацікавленими сторонами, а також представниками громадянського суспільства й міжнародних організацій, які на цей час надають підтримку державі-учасниці на шляху досягнення всеосяжного й міцного миру.

Е. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Загальний контекст

10. Комітет вітає зусилля держави-учасниці та її відданість справі розбудови миру, зміцнення верховенства права й сталого розвитку. Він зауважує, що з моменту початку конфлікту у квітні 2014 року, а також тимчасової окупації та невизнаної анексії Автономної Республіки Крим та м. Севастополя Російською Федерацією (Резолюції Генеральної Асамблеї A/RES/68/262, прийнята 27 березня 2014 р. і A/RES/71/205, прийнята 19 грудня 2016 р.) держава-учасниця зіткнулася з критичною ситуацією, яка характеризується людськими стражданнями, економічною нестабільністю, зростанням насильства й зменшенням безпеки. Комітет зазначає, що, незважаючи на підписання Мінських угод, бойові дії тривають. Незважаючи на зусилля держави-учасниці, поширення безкарності за порушення прав людини і правопорушення, вчинені в умовах кризи на території держави-учасниці та прилеглих територіях, зокрема в деяких районах Донецької та Луганської областей, мали серйозний вплив на цивільне населення, у тому числі на жінок, включаючи тих жінок і дівчат, які перебувають у несприятливих умовах, таких як жінки-ВПО, жінки в сільській місцевості, жінки похилого віку й жінки з обмеженими можливостями, а також роми, ЛБТ та інші меншини. Зокрема, Комітет стурбований тим, що ця ситуація, разом зі значним поширенням корупції, сприяла зростанню насильства стосовно жінок із боку держави й недержавних суб'єктів і зміцненню традиційних і патріархальних відносин, які обмежують у правах жінок і дівчат. Комітет також стурбований через відсутність інформації

про стан справ на територіях за межами ефективного контролю з боку держави-учасниці у зв'язку з обмеженням доступу для представників ОБСЄ та інших міжнародних організацій. Комітет нагадує державі-учасниці про термінову необхідність просування позитивного порядку денного з метою зміцнення верховенства права й підкреслює важливу роль жінок як рушійної сили для відновлення миру та стабільності.

11. Відповідно до Загальної рекомендації №30 (2013 р.) Комітет закликає державу-учасницю:

(a) забезпечити дотримання верховенства права, справедливого й невідкладного здійснення правосуддя з урахуванням ґендерного аспекту;

(b) у пріоритетному порядку вжити заходів щодо ефективної боротьби з корупцією та безкарністю й виконати раніше взяте на себе зобов'язання щодо запобігання, розслідування, переслідування і покарання насильства стосовно жінок і дівчат з боку державних і недержавних суб'єктів;

(c) забезпечити проведення систематичного навчання з питань прав людини, зокрема прав жінок, для всіх співробітників правоохоронних органів і військовослужбовців, а також упровадження та дотримання суворого кодексу поведінки з метою ефективного забезпечення дотримання прав людини;

(d) як передбачено в рамках Мінських угод, відхилити клопотання про амністію для осіб, підозрюваних, обвинувачених або засуджених за вчинення військових злочинів, злочинів проти людяності або грубих порушень прав людини, у тому числі пов'язаного з конфліктом сексуального насильства, нагадуючи, що застосування амністії є неприпустимим, якщо воно перешкоджає здійсненню права жертв на ефективне застосування правового захисту, включаючи відшкодування збитків, або обмежує жертв і суспільство у праві знати правду про порушення прав людини і норм гуманітарного права.

ЖІНКИ, МИР, БЕЗПЕКА

12. Комітет позитивно відзначає прийняття Національного плану дій щодо виконання резолюції 1325 «Жінки, мир, безпека» (2016-2020 рр.) Ради Безпеки ООН. Однак він стурбований тим, що:

(a) жінки були в цілому маргіналізовані, й вони не можуть активно та свідомо брати участь у поточних мирних переговорах, у тому числі щодо укладення угод у рамках Мінськ-2;

(b) без повноцінної та всебічної участі жінок у всіх етапах процесів із забезпечення миру й відновлення, а також у правосудді перехідного періо-

ду й діяльності механізмів національного примирення пріоритети й досвід жінок-жертв конфлікту не будуть повністю враховані відповідно до вимог Конвенції та Резолюції Ради Безпеки 1325 (2000 р.), а це може призвести до регресу вищезазначених процесів.

13. Комітет посилається на свою Загальну рекомендацію №30 (2013 р.) і рекомендує державі-учасниці:

(a) приділяти першочергову увагу забезпеченню значної та всебічної участі жінок у всіх етапах мирного процесу й у всіх ініціативах щодо подальшого відновлення, а також у процесах правосуддя в перехідний період, зокрема включення жінок до процесу прийняття рішень на національному та місцевому рівнях, а також розробляти для жінок, які прагнуть брати участь у таких процесах, відповідні програми.

(b) надати жінкам і організаціям громадянського суспільства можливість робити свій внесок у мирний процес як активним учасникам, створюючи ефективні канали комунікації та координації і пропонуючи спільні ініціативи, покликані враховувати пріоритети жінок;

(c) ще раз підтвердити незворотний характер усіх прав відповідно до Конвенції та прийняти стратегії запобігання будь-яким порушенням прав жінок у ході мирних переговорів;

(d) відновити політичний процес, спрямований на побудову всеосяжного й міцного миру, який закладає основу для всеосяжної демократії, основаної на законності, і взяти в ньому активну участь;

(e) розробити «дорожню карту» для виконання Національного плану дій із чіткими часовими рамками, контрольними показниками й бюджетом – з урахуванням ґендерних аспектів, розробити показники для регулярного контролю за її виконанням;

(f) посилити співпрацю з міжнародними організаціями та донорським співтовариством.

СЕСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО, ПОВ'ЯЗАНЕ З КОНФЛІКТОМ

14. Визнаючи зусилля держави-учасниці щодо виконання своїх зобов'язань відповідно до Конвенції, Комітет висловлює стурбованість через загострення насильства стосовно жінок у деяких районах Донецької та Луганської областей, а також на території тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим та м. Севастополя із часу початку конфлікту.

1. Комітет стурбований тим, що, незважаючи на зниження показників кількості випадків сексу-

ального насильства, у тому числі через стигматизацію та страх помсти, є свідчення численних випадків сексуального насильства в постраждалих регіонах, де триває конфлікт. Комітет також стурбований таким:

(a) усталене визначення зґвалтування є застарілим, бо не охоплює поняття зґвалтування, яке вчинене із застосуванням сили або примусу, зумовленого страхом перед насильством, примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою, і, отже, не може бути застосоване до випадків, пов'язаних із конфліктом;

(b) обмеженість можливостей правоохоронних органів і судової системи розслідувати, документувати й здійснювати судове переслідування випадків сексуального насильства;

(c) відсутність заходів для надання своєчасної та всебічної допомоги жертвам сексуального насильства, такої як послуги охорони здоров'я, включаючи сексуальне й репродуктивне здоров'я, психологічні, юридичні послуги, підтримка в отриманні джерел засобів до існування та надання інших міжгалузевих послуг.

15. Відповідно до Конвенції та її Загальної рекомендації № 30 (2013 р.), Комітет наполегливо закликає державу-учасницю:

(a) унести поправки до статті 152 Кримінального кодексу, щоб включити положення, що стосуються сексуального насильства, у тому числі більш широке визначення зґвалтування відповідно до міжнародних стандартів, яке буде включати в себе наступні умови: «із застосуванням сили або загрози застосування сили щодо даної або іншої особи, або шляхом примусу, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою, або шляхом використання обстановки, яка характеризується примусом, коли посягання було скоєне щодо особи, не здатної дати згоду, що виражає її справжню волю» з метою забезпечення відповідальності за сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом;

(b) забезпечити відповідну підготовку для юристів, слідчих, прокурорів і співробітників поліції з метою підвищення їх можливостей для проведення розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства відповідно до Міжнародного протоколу щодо документації та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту;

(c) забезпечити доступ жінок і дівчат до правосуддя та прийняти процедури для розслідування

випадків сексуального насильства, що враховують ґендерний аспект; проводити відповідне навчання й приймати кодекси поведінки та протоколи для поліції та збройних сил, які враховують ґендерний аспект, а також зміцнювати потенціал судової системи, щоб забезпечити її незалежність, неупередженість і сумлінність;

(d) забезпечити доступ жінкам, які стали жертвами сексуального насильства, до комплексної медичної допомоги, у тому числі екстреної контрацепції та профілактики зараження ВІЛ/СНІДом, підтримки психічного здоров'я та психологічної підтримки, яка надається фахівцями в галузі охорони здоров'я, що належним чином підготовлені для виявлення сексуального насильства й усунення його наслідків, а також забезпечити постраждалим доступ до судово-медичних досліджень, і у зв'язку з цим звертатися за допомогою до відповідних установ та структур Організації Об'єднаних Націй;

(e) забезпечити жертвам доступ до застосування заходів з відшкодування збитків і компенсації, які відповідають конкретним потребам жінок і спрямовані на подолання структурної нерівності, яка зумовлює застосування насильства стосовно жінок, зокрема сексуального насильства, і не допустити повторення такого насильства;

(f) забезпечити всебічний розгляд питань, пов'язаних із проблемою сексуального насильства, зумовленого конфліктом, у будь-яких майбутніх процесах правосуддя перехідного періоду, що охоплюють весь спектр судових і несудових заходів, включаючи ініціативи в галузі кримінального переслідування, розслідування з метою встановлення істини, програми відшкодування шкоди, інституційні реформи або їх поєднання, а також проведення всеосяжних національних консультацій, зокрема за участі осіб, які постраждали від порушень прав людини і зловживань.

ЖІНКИ-ВПО

16. Комітет стурбований зростанням числа внутрішньо переміщених жінок і дівчат у державі-учасниці, які потребують довгострокового втручання для того, щоб забезпечити, зокрема, їх доступ до базових послуг і захисту. Відзначаючи прийняття Закону про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (Закон про ВПО) у жовтні 2014 року, а також низки постанов і указів про допомогу жінкам-ВПО, Комітет висловлює занепокоєння з приводу відсутності заходів щодо їх виконання. Крім того, Комітет занепокоєний тим, що внутрішньо переміщені жінки, у тому числі жінки

похилого віку, жінки-інваліди, жінки-роми та ЛБТ, які мають підвищений ризик або постраждали від сексуального насильства або сексуальної експлуатації, стикаються з погіршенням і так нелегких умов життя та труднощами також щодо доступу до реєстрації та обмеженням свободи пересування, а також обмеженням можливості працевлаштування. Комітет відзначає зусилля держави-учасниці щодо подальшого здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам на постраждалих від конфлікту територіях. Однак він стурбований тим, що матері й дружини загиблих солдатів стикаються із серйозними проблемами щодо доступу до соціальних виплат.

17. Комітет наполегливо закликає державу-учасницю:

(a) забезпечити задоволення конкретних потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок, які піддаються різним формам дискримінації, у тому числі вдів, жінок-інвалідів, літніх жінок, жінок, що належать до ромів або ЛБТ, а також забезпечити довгострокові заходи щодо задоволення потреб внутрішньо переміщених жінок і дівчат;

(b) забезпечити ефективне виконання Закону про ВПО шляхом видання нормативних актів, що сприяють його практичному застосуванню;

(c) забезпечити внутрішньо переміщеним жінкам і дівчатам адекватний доступ до медичних послуг, освіти, харчування, житла, свободи переміщення, реєстрації, соціальних пільг, правосуддя та доступ до прийняття довгострокових рішень, а також забезпечити для них стабільну зайнятість.

Додаток 10

ЗАТВЕРДЖЕНО
розпорядженням Кабінету Міністрів
України від 5 вересня 2018 р. № 634-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЛАН ДІЙ
з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях
Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої
періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію
всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року

Зміст рекомендацій	Заходи, спрямовані на виконання рекомендацій	Індикатори досягнення	Строк виконання	Відповідальні за виконання
1. У пріоритетному порядку вжиття заходів щодо ефективної боротьби з корупцією та безкарністю і виконання раніше взятого на себе зобов'язання щодо запобігання, розслідування, переслідування і покарання насильства щодо жінок і дівчат з боку державних і недержавних суб'єктів	1) удосконалення законодавства про адміністративну відповідальність військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів за насильство щодо жінок і дівчат, зокрема домашнє насильство	подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення змін до статті 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності співробітників правоохоронних органів та військовослужбовців за скоєння насильства	2018—2019 роки	Мінсоцполітики МВС Міноборони
	2) надання роз'яснень керівництву спортивних федерацій щодо неприпустимості використання спортсменів для силових практик, спрямованих проти цивільного населення, жінок і дівчат під час громадянських зіткнень чи протистоянь	проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів з представниками і керівництвом спортивних федерацій та об'єднань	протягом 2018 року	Мінмолодьспорт Мінсоцполітики Національна поліція
	3) передбачення норми щодо необхідності дотримання гендерної рівності в умовах конкурсів проєктів для громадських та інших організацій, що фінансуються з державного бюджету	внесення змін до умов конкурсів проєктів для молодіжних, дитячих, громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості, що фінансуються з державного бюджету	протягом 2019 року	Мінмолодьспорт Мінекономрозвитку Мінсоцполітики Мінфін

<p>2. Забезпечення проведення систематичного навчання з питань прав людини, зокрема прав жінок, для всіх співробітників правоохоронних органів і військовослужбовців, а також впровадження та дотримання суворого кодексу поведінки з метою ефективного забезпечення дотримання прав людини</p>	<p>1) здійснення огляду навчальних курсів з прав людини, зокрема прав жінок, у закладах вищої освіти системи МВС та сектору безпеки і оборони; розроблення рекомендацій щодо їх оптимізації (розроблення рекомендованих стандартів щодо їх змістовного наповнення і форм проведення)</p>	<p>підготовка рекомендацій щодо оптимізації курсів з прав жінок для закладів вищої освіти системи МВС та сектору безпеки і оборони</p>	<p>—“—</p>	<p>МВС Мін'юст Міноборони Мінсоцполітики Національна поліція Держприкордонслужба ДМС ДСНС СБУ (за згодою) Інститут модернізації змісту освіти МОН (за згодою) Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського (за згодою)</p>
	<p>2) внесення змін до наявних, розроблення нових навчальних курсів з питань прав жінок та включення їх до навчальних планів закладів вищої освіти системи МВС та сектору безпеки і оборони</p>	<p>внесення змін до навчальних курсів з питань прав жінок у закладах вищої освіти системи МВС та сектору безпеки і оборони, розроблення нових курсів та включення їх до навчальних планів</p>	<p>2019—2020 роки</p>	<p>МВС Мін'юст Міноборони Національна поліція ДМС ДСНС СБУ (за згодою) Інститут модернізації змісту освіти МОН (за згодою) Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського (за згодою)</p>
	<p>3) розроблення базового рекомендованого онлайн-курсу з питань прав жінок для закладів вищої освіти системи МВС та сектору безпеки і оборони; оприлюднення його на сайтах зазначених установ</p>	<p>розроблення рекомендованого онлайн-курсу для закладів вищої освіти системи МВС та сектору безпеки і оборони та розміщення його на сайтах зазначених установ</p>	<p>протягом 2019 року</p>	<p>МВС Мін'юст Міноборони Національна поліція Держприкордонслужба ДМС ДСНС СБУ (за згодою) Інститут модернізації змісту освіти МОН (за згодою) Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського (за згодою)</p>

	4) включення до стандартів вищої освіти для спеціальностей системи МВС та сектору безпеки і оборони питань прав людини, зокрема прав жінок (за темами: права людини, права жінок, принцип рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, недискримінація, толерантність, насильство за ознакою статі; міжнародні стандарти захисту прав жінок, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (далі — Конвенція), Факультативний протокол до Конвенції, Загальні рекомендації Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (далі — Комітет ООН)	розроблення стандартів вищої освіти для спеціальностей системи МВС та сектору безпеки і оборони з урахуванням питань прав людини, зокрема прав жінок за відповідними темами	2019—2020 роки	—“—
	5) включення до вимог професійної компетентності працівників системи МВС та сектору безпеки і оборони знань про права людини, зокрема права жінок, уміння і навички їх застосовувати (гендерні компетенції)	удосконалення кваліфікаційних вимог до працівників органів внутрішніх справ України, працівників та фахівців сектору безпеки і оборони, зокрема вимог компетенції з гендерних питань	протягом 2019 року	МВС Мін'юст Міноборони Національна поліція Держприкордонслужба ДМС ДСНС СБУ (за згодою) Інститут модернізації змісту освіти МОН (за згодою) Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського (за згодою)
	6) здійснення моніторингу включення гендерної складової в системі післядипломної освіти системи МВС та сектору безпеки і оборони	підготовка рекомендацій щодо оптимізації включення гендерної складової в системі післядипломної освіти системи МВС та сектору безпеки і оборони	протягом 2019 року	МВС Мін'юст Міноборони

	7) розроблення і включення до програм підвищення кваліфікації кожного із закладів системи післядипломної освіти системи МВС та сектору безпеки і оборони навчальних курсів з питань прав жінок (за темами: права людини, права жінок, принцип рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, недискримінація, толерантність, насильство за ознакою статі; міжнародні стандарти захисту прав жінок, Конвенція, Факультативний протокол до Конвенції, Загальні рекомендації Комітету ООН)	розроблення програми підвищення кваліфікації кожного із закладів системи післядипломної освіти системи МВС та сектору безпеки і оборони з навчальним курсом з питань прав жінок за відповідними темами	2019—2020 роки	МВС Мін'юст Міноборони Національна поліція Держприкордонслужба ДМС ДСНС СБУ (за згодою) Інститут модернізації змісту освіти МОН (за згодою) Національний університет оборони України імені Івана Черняховського (за згодою)
	8) проведення цільових навчань і тренінгів з актуальних питань прав людини, зокрема прав жінок, для працівників системи МВС та сектору безпеки і оборони	навчання і тренінги з актуальних питань прав людини, зокрема прав жінок, для працівників системи МВС та сектору безпеки і оборони на регулярній основі (кількість проведених навчань, тренінгів, кількість охоплених навчанням осіб)	постійно	МВС Міноборони Мін'юст Національна поліція Держприкордонслужба ДМС ДСНС СБУ (за згодою) Інститут модернізації змісту освіти МОН (за згодою) Національний університет оборони України імені Івана Черняховського (за згодою)
	9) включення положень щодо дотримання прав людини, зокрема прав жінок, неприпустимості сексуального насильства працівників системи МВС та сектору безпеки і оборони до кодексів/правил етичної поведінки працівників органів системи МВС та сектору безпеки і оборони	внесення змін до кодексів/правил етичної поведінки працівників органів системи МВС та сектору безпеки і оборони в частині включення норм щодо дотримання прав людини, зокрема прав жінок	2018—2019 роки	—“—

<p>3. Відхилення клопотання про амністію для осіб, підозрюваних, обвинувачених або засуджених за вчинення військових злочинів, злочинів проти людяності або грубих порушень прав людини, в тому числі пов'язаного з конфліктом сексуального насильства, нагадуючи, що застосування амністії є неприпустимим, якщо воно перешкоджає здійсненню права жертв на ефективне застосування правового захисту, включаючи відшкодування збитків, або обмежує жертв і суспільство в праві знати правду про порушення прав людини і норм гуманітарного права</p>	<p>внесення змін до Закону України "Про застосування амністії в Україні" та інших законодавчих актів про неприпустимість амністії для осіб, підозрюваних, обвинувачених або засуджених за вчинення військових злочинів, злочинів проти людяності або грубих порушень прав людини, в тому числі пов'язаного з конфліктом сексуального насильства</p>	<p>подання законопроекту про внесення змін до Закону України "Про застосування амністії в Україні" (про неприпустимість амністії для осіб, підозрюваних, обвинувачених або засуджених за вчинення військових злочинів, злочинів проти людяності або грубих порушень прав людини, в тому числі пов'язаного з конфліктом сексуального насильства) на розгляд Верховної Ради України</p>	<p>2018—2019 роки</p>	<p>Мін'юст МВС</p>
<p>4. Надання жінкам і організаціям громадянського суспільства можливості робити свій внесок у мирний процес як активних учасників, створюючи ефективні канали комунікації та координації і спільні ініціативи, що враховують пріоритети жінок</p>	<p>розроблення контрольного списку з ідентифікації порушень прав жінок в ході мирних переговорів</p>	<p>розроблення та поширення контрольного списку з ідентифікації порушень прав жінок в ході мирних переговорів</p>	<p>2018 рік — I квартал 2019 року</p>	<p>Мінсоцполітики МЗС Мін'юст МВС Міноборони Луганська обласна держадміністрація Донецька обласна держадміністрація</p>
<p>5. Посилення співпраці з міжнародними організаціями та донорським співтовариством</p>	<p>1) посилення роботи постійно діючої робочої групи представників міжнародних та донорських організацій з метою координації технічної допомоги, що виділяється для забезпечення гендерної рівності (гендерні проекти і програми та гендерне інтегрування в інших проектах)</p>	<p>забезпечення регулярно проведення засідань постійно діючої робочої групи представників міжнародних та донорських організацій з періодичністю щонайменше один раз на півроку</p>	<p>постійно</p>	<p>Мінекономрозвитку міжнародні організації (за згодою)</p>

	2) ініціювання та проведення аналізу ефективності технічної допомоги, що виділяється для забезпечення гендерної рівності (гендерні проекти і програми та гендерне інтегрування в інших проектах), розроблення рекомендацій щодо підвищення ефективності зазначеної допомоги	здійснення аналізу ефективності технічної допомоги на цілі гендерної рівності в Україні підготовка і поширення рекомендацій з оптимізації технічної допомоги, що виділяється для забезпечення гендерної рівності серед міжнародних, громадських організацій та органів влади	протягом 2019 року	Мінекономрозвитку Мінсоцполітики міжнародні та громадські організації (за згодою)
6. Забезпечення відповідної підготовки для юристів, слідчих, прокурорів і співробітників поліції з метою збільшення їх можливостей для проведення розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства відповідно до Міжнародного протоколу щодо документації і розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту	1) розроблення стандартів гендерної компетентності для кожного рівня вищої освіти в межах спеціальностей "Право", "Правоохоронна діяльність", "Міжнародне право" та затвердження їх як невід'ємної складової стандарту вищої освіти за зазначеними спеціальностями	розроблення та затвердження стандартів гендерної компетентності в межах спеціальностей "Право", "Правоохоронна діяльність", "Міжнародне право" для кожного рівня вищої освіти	2018—2019 роки	МОН МВС Національна поліція Мін'юст СБУ (за згодою)
	2) розроблення критеріїв гендерної компетентності працівників судових, прокурорських, слідчих органів в частині знань та навичок з ідентифікації, проведення розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства	розроблення критеріїв гендерної компетентності працівників судових, прокурорських, слідчих органів і співробітників поліції в частині знань та навичок з протидії сексуальному насильству	протягом 2018 року	МВС Національна поліція СБУ (за згодою) Вища рада правосуддя України (за згодою) Вища кваліфікаційна комісія суддів України (за згодою)

	3) розроблення вимоги гендерної компетентності до загальних критеріїв під час прийому на роботу та щорічного оцінювання результатів службової діяльності працівників судових, прокурорських, слідчих органів і співробітників поліції	включення критеріїв гендерної компетентності до правил і процедур прийому на роботу, щорічного оцінювання результатів службової діяльності працівників судових, прокурорських, слідчих органів і співробітників поліції оцінювання діяльності зазначеної категорії працівників за критеріями гендерної компетентності	2018—2019 роки	Національна поліція СБУ (за згодою) Вища рада правосуддя України (за згодою) Вища кваліфікаційна комісія суддів України (за згодою)
	4) розроблення рекомендованого онлайн-курсу з питань проведення розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства відповідно до Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах збройного конфлікту	розроблення та поширення рекомендованого онлайн-курсу "Застосування Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах збройного конфлікту"	2018 р. — I квартал 2019 року	Національна поліція СБУ (за згодою) Національна школа суддів України (за згодою)
	5) проведення тренінгів (з тестуванням та сертифікацією) з формування навичок з розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства для працівників судових, прокурорських, слідчих органів і співробітників поліції	проведення на регулярній основі тренінгів з формування навичок з розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства для працівників судових, прокурорських, слідчих органів і співробітників поліції	постійно	Національна поліція СБУ (за згодою) Національна школа суддів України (за згодою)
	6) виготовлення та розповсюдження методичних матеріалів з питань розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства для працівників судових, прокурорських, слідчих органів і співробітників поліції	підготовка та розповсюдження серед працівників судових, прокурорських, слідчих органів і співробітників поліції (відсоток охоплення), в тому числі через доступні онлайн-ресурси, методичних матеріалів із зазначених питань	протягом 2019 року	Національна поліція СБУ (за згодою) Національна школа суддів України (за згодою) міжнародні та громадські організації (за згодою)

	7) здійснення огляду включення питань з прав людини, зокрема прав жінок, в навчальні плани закладів післядипломної юридичної освіти та розроблення рекомендацій щодо їх включення в плани перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників судових, прокурорських, слідчих органів закладів післядипломної юридичної освіти	проведення аналізу включення питань з прав людини, зокрема прав жінок, в навчальні плани закладів післядипломної юридичної освіти (частка включення тем щодо прав жінок та гендерної рівності; відсоток охоплення відповідним навчанням, підготовкою/перепідготовкою юристів, слідчих, прокурорів, співробітників поліції) розроблення рекомендацій щодо оптимізації включення тем прав людини, зокрема прав жінок, в плани перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників судових, прокурорських, слідчих органів системи закладів післядипломної юридичної освіти	—“—	Національна поліція Мін'юст СБУ (за згодою) Національна школа суддів України (за згодою)
7. Забезпечення доступу жінок і дівчат до правосуддя та розроблення процедури для розслідування випадків сексуального насильства, що враховує гендерний аспект; проведення відповідного навчання і прийняття кодексів поведінки та протоколів для поліції і збройних сил, які враховують гендерний аспект, а також зміцнення потенціалу судової системи для забезпечення її незалежності, неупередженості і сумлінності	внесення змін до інструкцій органів системи МВС та сектору безпеки і оборони щодо притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності у випадку вчинення ним дисциплінарного проступку, пов'язаного із сексуальним насильством	внесення змін до інструкцій органів системи МВС та сектору безпеки і оборони щодо притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності у випадку вчинення ним дисциплінарного проступку, пов'язаного із сексуальним насильством	протягом 2019 року	МВС Міноборони Національна поліція Мін'юст Генеральна прокуратура (за згодою)

8. Забезпечення доступу жінкам, які стали жертвами сексуального насильства, до комплексної медичної допомоги, в тому числі екстреної контрацепції та профілактики зараження ВІЛ/СНІДом, підтримки психічного здоров'я та психологічної підтримки, яка надається фахівцями в галузі охорони здоров'я, що належним чином підготовлені для виявлення сексуального насильства і усунення його наслідків, а також забезпечення постраждалим доступу до судово-медичних досліджень і можливості звертатися за допомогою до відповідних установ та структур ООН	1) розроблення і затвердження порядку проведення та документування результатів медичного обстеження осіб, постраждалих від сексуального насильства	розроблення і затвердження порядку проведення та документування результатів медичного обстеження осіб, постраждалих від сексуального насильства	протягом 2019 року	МОЗ
	2) розроблення процедур та протоколів з пост-контактної профілактики ВІЛ для осіб, які пережили сексуальне насильство, для застосування практики у жіночих консультаціях, притулках, кризових центрах, кризових центрах, центрах соціально-психологічної допомоги та інших службах підтримки постраждалих жінок	розроблення процедур та протоколів з пост-контактної профілактики ВІЛ для осіб, які пережили сексуальне насильство, і застосування практики у жіночих консультаціях, притулках, кризових центрах, центрах соціально-психологічної допомоги та інших службах підтримки постраждалих жінок	2018—2019 роки	—“—
	3) розроблення та затвердження стандарту надання медичної допомоги (медичний стандарт) особам, постраждалим від насильства за ознакою статі	розроблення та затвердження стандарту надання медичної допомоги (медичний стандарт) особам, постраждалим від насильства за ознакою статі	протягом 2018 року	—“—
9. Забезпечення всебічного розгляду питань, пов'язаних з проблемою сексуального насильства, обумовленого конфліктом, в будь-яких майбутніх процесах правосуддя перехідного періоду, що охоплюють весь спектр судових і несудових заходів, включаючи ініціативи в галузі кримінального переслідування, розслідування з метою встановлення істини, програми відшкодування шкоди, інституційні реформи або їх поєднання, а також проведення національних консультацій, зокрема за участю осіб, які постраждали від порушень прав людини і зловживань	забезпечення визначення порядку ідентифікації, документування та розслідування випадків обумовленого збройним конфліктом сексуального насильства та направлення постраждалих осіб до відповідних установ за отриманням необхідної допомоги	створення системи ідентифікації випадків обумовленого збройним конфліктом сексуального насильства і розроблення порядку їх документування та розслідування розроблення порядку направлення постраждалих від обумовленого збройним конфліктом сексуального насильства до відповідних установ	протягом 2019 року	Національна поліція Міноборони МОЗ Мінсоцполітики Мін'юст Генеральна прокуратура (за згодою)

<p>10. Забезпечення задоволення конкретних потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат, які піддаються різним формам дискримінації, в тому числі вдів, жінок з інвалідністю, літніх жінок, жінок, що належать до ромських національних меншин або сексуальних меншин, а також забезпечення довгострокових заходів щодо задоволення потреб внутрішньо переміщених жінок і дівчат</p>	<p>здійснення гендерного аналізу потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат, включаючи тих, що піддаються різним формам множинної дискримінації (в тому числі вдів, жінок і дівчат з інвалідністю, літніх жінок, жінок, що належать до ромських національних меншин або сексуальних меншин), та розроблення пропозицій щодо регулювання виявлених потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат шляхом видання підзаконних нормативних актів, що забезпечують права внутрішньо переміщених осіб</p>	<p>здійснення аналізу потреб внутрішньо переміщених жінок і дівчат з урахуванням груп множинної дискримінації</p> <p>підготовка та оприлюднення аналітичного звіту</p> <p>розроблення пропозицій щодо регулювання виявлених потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат шляхом видання підзаконних нормативних актів у сфері дії законів України, що забезпечують права внутрішньо переміщених осіб</p>	<p>постійно</p>	<p>Мінсоцполітики МТОТ обласні, Київська міська держадміністрації міжнародні організації (за згодою) Урядовий уповноважений з гендерної політики (за згодою)</p>
<p>11. Забезпечення ефективного виконання Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" шляхом видання нормативних актів, що забезпечують його практичне застосування</p>	<p>здійснення громадського контролю за виконанням законодавства щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб</p>	<p>забезпечення проведення громадського контролю, в тому числі через залучення до участі у Парламентських слуханнях з питань становища жінок і дівчат з вразливих груп, включаючи внутрішньо переміщених осіб</p>	<p>протягом 2019 року</p>	<p>громадські організації (за згодою)</p>
<p>12. Забезпечення внутрішньо переміщеним жінкам і дівчатам доступу до медичних послуг, освіти, харчування, житла, свободи переміщення, реєстрації, соціальних пільг, правосуддя і доступу до прийняття довгострокових рішень, а також забезпечення для них стабільної зайнятості</p>	<p>1) запровадження заходів з гендерного інтегрування в діяльності центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування і реалізацію державної політики з питань внутрішньо переміщених осіб</p>	<p>запровадження щорічного планування заходів з гендерного інтегрування</p>	<p>постійно</p>	<p>Мінсоцполітики МТОТ</p>

	2) надання інформаційної та методичної підтримки приймаючим громадам та внутрішньо переміщеним особам щодо інтеграції внутрішньо переміщених жінок і дівчат	розроблення та оприлюднення методичних та інформаційних матеріалів з питань інтеграції внутрішньо переміщених жінок і дівчат в місцеві громади	протягом 2019 року	Мінсоцполітики МТОТ обласні, Київська міська держадміністрації органи місцевого самоврядування (за згодою) міжнародні та громадські організації (за згодою)
13. Продовження здійснення заходів щодо боротьби з корупцією та проведення реформ, спрямованих на інституційну розбудову судової системи, в тому числі шляхом систематичного підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів, співробітників поліції та інших правоохоронних органів щодо застосування Конвенції, а також загальних рекомендацій Комітету ООН і його прецедентних рішень відповідно до Факультативного протоколу	1) здійснення аналізу включення гендерного компонента до навчальних планів та програм спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, програм кваліфікаційного іспиту та програм іспитів для кваліфікаційного оцінювання суддів (кандидатів на посаду судді)	здійснення аналізу щодо включення гендерного компонента до програм навчання (первинної підготовки, вищої освіти, підвищення кваліфікації, службової підготовки) кандидатів на посади суддів та суддів і підготовка за результатами аналітичної записки	— “ —	Вища кваліфікаційна комісія суддів України (за згодою) Національна школа суддів України (за згодою) Вища рада правосуддя України (за згодою) Рада суддів України (за згодою)
	2) здійснення аналізу програм тренінгів, що є обов'язковими в межах підготовки для підтримання кваліфікації, тестових та практичних завдань іспиту в межах кваліфікаційного оцінювання суддів, а також тренінгів, які суддя має право обрати залежно від своїх потреб, на предмет врахування в них гендерного компонента	здійснення аналізу щодо включення гендерного компонента до програм тренінгів та підготовка за результатами аналітичної записки	протягом 2019 року	Вища кваліфікаційна комісія суддів України (за згодою) Національна школа суддів України (за згодою) Вища рада правосуддя України (за згодою) Рада суддів України (за згодою)
	3) доповнення за результатами проведеного аналізу програм, навчальних планів спеціальної підготовки, змісту кваліфікаційного іспиту, тестових та практичних завдань іспиту в межах кваліфікаційного оцінювання суддів, а також тренінгів у межах підготовки для підтримання кваліфікації суддів гендерним компонентом	доповнення гендерним компонентом програм, навчальних планів спеціальної підготовки, змісту кваліфікаційного іспиту, тестових та практичних завдань іспиту, тренінгів у межах підготовки для підтримання кваліфікації суддів	— “ —	— “ —

	4) доповнення анкети оцінювання, яка заповнюється викладачем (тренером) за результатами тренінгів з підготовки суддів, анкети незалежного оцінювання роботи судді в судовому засіданні, анкети самооцінки пунктами, які спрямовані на оцінку оволодіння суддею знаннями, вміннями і навичками із застосування міжнародних стандартів забезпечення гендерної рівності	включення вимоги гендерної компетентності до процедур відбору на посаду судді та кваліфікаційної оцінки суддів	протягом 2019 року	Вища кваліфікаційна комісія суддів України (за згодою) Національна школа суддів України (за згодою) Вища рада правосуддя України (за згодою) Рада суддів України (за згодою)
--	--	--	--------------------	---

Додаток 11

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК В УМОВАХ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ В ДЕРЖАВНИХ ПРОГРАМАХ І НАЦІОНАЛЬНИХ ПЛАНАХ ДІЙ

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНИХ ПРОГРАМ І СТРАТЕГІЙ, ЯКІ Є СПЕЦІАЛЬНО ҐЕНДЕРНО ОРІЄНТОВАНИМИ, СТОСОВНО НАЯВНОСТІ В НИХ ПОЛОЖЕНЬ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК У ПЕРІОД КОНФЛІКТУ ТА В ПОСТ-КОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОД

І. НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЛАН ДІЙ із виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок; затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05 вересня 2018 р. № 634-р⁸¹

<p>Забезпечення проведення систематичного навчання з питань прав людини, зокрема прав жінок, для всіх співробітників правоохоронних органів і військовослужбовців, а також упровадження та дотримання суворого кодексу поведінки з метою ефективного забезпечення дотримання прав людини</p>	<p>внесення змін до навчальних курсів із питань прав жінок у закладах вищої освіти системи МВС та сектору безпеки й оборони, розроблення нових курсів та включення їх до навчальних планів</p>
<p>Відхилення клопотання про амністію для осіб, підозрюваних, обвинувачених або засуджених за вчинення військових злочинів, злочинів проти людяності або грубих порушень прав людини, у тому числі пов'язаних із конфліктом сексуального насильства</p>	<p>Унесення змін до Закону України "Про застосування амністії в Україні" та інших законодавчих актів про неприпустимість амністії для осіб, підозрюваних, обвинувачених або засуджених за вчинення військових злочинів, злочинів проти людяності або грубих порушень прав людини, в тому числі пов'язаних із конфліктом сексуального насильства</p>
<p>Надання жінкам і організаціям громадянського суспільства можливості робити свій внесок у мирний процес як активних учасників, створюючи ефективні канали комунікації та координації й спільні ініціативи, що враховують пріоритети жінок</p>	<p>Розроблення контрольного списку з ідентифікації порушень прав жінок у ході мирних переговорів</p>
<p>Забезпечення відповідної підготовки для юристів, слідчих, прокурорів і співробітників поліції з метою збільшення їх можливостей для проведення розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства відповідно до Міжнародного протоколу щодо документації та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту</p>	<p>1) розроблення стандартів ґендерної компетентності для кожного рівня вищої освіти в межах спеціальностей «Право», «Правоохоронна діяльність», «Міжнародне право» та затвердження їх як невід'ємної складової стандарту вищої освіти за названими спеціальностями</p>
	<p>2) розроблення критеріїв ґендерної компетентності працівників судових, прокурорських, слідчих органів в частині знань і навичок з ідентифікації, проведення розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства</p>

⁸¹ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok-do-vosmoyi-periodichnoyi-dopovidi-ukrayini-pro-vikonannya-konvenciji-pro-likvidaciyu-vsih-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok-na-period-do-2021-roku>.

	3) розроблення вимоги ґендерної компетентності до загальних критеріїв під час прийому на роботу та щорічного оцінювання результатів службової діяльності працівників судових, прокурорських, слідчих органів і співробітників поліції
	4) розроблення рекомендованого онлайн-курсу з питань проведення розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства відповідно до Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах збройного конфлікту
	5) проведення тренінгів (з тестуванням та сертифікацією) для формування навичок розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства для працівників судових, прокурорських, слідчих органів і співробітників поліції
	6) виготовлення та розповсюдження методичних матеріалів з питань розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства для працівників судових, прокурорських, слідчих органів і співробітників поліції
Забезпечення всебічного розгляду питань, пов'язаних із проблемою сексуального насильства, зумовленого конфліктом, у будь-яких майбутніх процесах правосуддя перехідного періоду, що охоплюють весь спектр судових і несудових заходів, включаючи ініціативи в галузі кримінального переслідування, розслідування з метою встановлення істини, програми відшкодування шкоди, інституційні реформи або їх поєднання, а також проведення національних консультацій, зокрема за участю осіб, які постраждали від порушень прав людини і зловживань	забезпечення визначення порядку ідентифікації, документування та розслідування випадків зумовленого збройним конфліктом сексуального насильства та направлення постраждалих осіб до відповідних установ для отримання необхідної допомоги
Забезпечення задоволення конкретних потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат, які зазнають різних форм дискримінації, у тому числі вдів, жінок з інвалідністю, літніх жінок, жінок, що належать до ромських національних меншин або сексуальних меншин, а також забезпечення довгострокових заходів щодо задоволення потреб внутрішньо переміщених жінок і дівчат	здійснення ґендерного аналізу потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат, включаючи тих, що піддаються різним формам множинної дискримінації (у тому числі вдів, жінок і дівчат з інвалідністю, літніх жінок, жінок, що належать до ромських національних меншин або сексуальних меншин), та розроблення пропозицій щодо регулювання виявлених потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат шляхом видання підзаконних нормативних актів, що забезпечують права внутрішньо переміщених осіб

Забезпечення ефективного виконання Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» шляхом видання нормативних актів, що забезпечують його практичне застосування	здійснення громадського контролю за виконанням законодавства щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб
Забезпечення внутрішньо переміщеним жінкам і дівчатам доступу до медичних послуг, освіти, харчування, житла, свободи переміщення, реєстрації, соціальних пільг, правосуддя та доступу до прийняття довгострокових рішень, а також забезпечення для них стабільної зайнятості	1) запровадження заходів із гендерного інтегрування в діяльності центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування і реалізацію державної політики з питань внутрішньо переміщених осіб
	2) надання інформаційної та методичної підтримки приймаючим громадам та внутрішньо переміщеним особам щодо інтеграції внутрішньо переміщених жінок і дівчат
Активізація зусиль із надання жінкам, постраждалим від конфлікту, зокрема жінкам з інвалідністю, вдовам і жінкам, що є головами домогосподарств, стійких економічних можливостей, а також ефективне подолання всіх перешкод на шляху забезпечення справедливої участі жінок у ринку праці	передбачення під час створення єдиного реєстру отримувачів соціальної допомоги та інших соціальних виплат обліку жінок, постраждалих від конфлікту, зокрема жінок з інвалідністю, вдів і жінок, що є головами домогосподарств, за місцем проживання (регіоном)

II. ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ПРОГРАМА забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року⁸², постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273

Покращення становища груп населення, які страждають від дискримінації більше ніж за однією ознакою, включаючи ознаку статі	проведення заходів з інформування внутрішньо переміщених осіб щодо можливостей доступу до медичних, освітніх, соціальних послуг, зайнятості та правосуддя тощо
--	--

III. ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ПРОГРАМА протидії торгівлі людьми на період до 2020 року⁸³, постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111

проведення профілактичної роботи, спрямованої на попередження протидії торгівлі людьми, особливо серед внутрішньо переміщених осіб	
проведення широкомасштабних інформаційних кампаній серед населення, у тому числі серед внутрішньо переміщених осіб, щодо запобігання ризикам потрапляння в ситуації торгівлі людьми та можливостей отримання допомоги	
розроблення та затвердження списку індикаторів для сприяння виявленню осіб, які постраждали від торгівлі людьми, у тому числі осіб без громадянства та внутрішньо переміщених осіб	
ідентифікація осіб, які постраждали від торгівлі людьми серед внутрішньо переміщених осіб	

⁸²<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoyi-programi-zabezpechennya-rivnih-prav-ta-mozhливостей-zhinok-i-cholovikiv-na-period-do-2021-roku>.

⁸³ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D0%BF>.

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНИХ ПРОГРАМ І СТРАТЕГІЙ, ЯКІ НЕ Є СПЕЦІАЛЬНО ҐЕНДЕРНО ОРІЄНТОВАНИМИ, ЩОДО НАЯВНОСТІ В НИХ ПОЛОЖЕНЬ, ЯКІ ВРАХОВУЮТЬ СПЕЦИФІКУ ПОЛОЖЕННЯ ЖІНОК ІЗ ЧИСЛА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Передбачений захід	Відповідний пункт Заключних зауважень Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок за результатами розгляду державної доповіді України
---------------------------	---

І. ДЕРЖАВНА ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071⁸⁴

Створення нових робочих місць та підвищення рівня зайнятості населення, насамперед найбільш вразливих груп:	П. 37 е) сприяти розвитку підприємництва
здійснення заходів, спрямованих на розвиток лідерських навичок жінок, та підтримка відкриття власного бізнесу жінками із сільської місцевості	
Індикатор: кількість жінок, які розпочали власну справу (200 у 2017, по 100 у 2018 та 2019)	
Посилення безпеки в територіальних громадах та здійснення заходів щодо запобігання ґендерно зумовленому насильству:	П. 15 b) забезпечити відповідну підготовку для юристів, слідчих, прокурорів і співробітників поліції з метою підвищення їх можливостей для проведення розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у випадках сексуального насильства відповідно до Міжнародного протоколу щодо документації та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту
підготовка тренерів із питань безпеки в територіальних громадах, а також запобігання та реагування на ґендерно зумовлене насильство (індикатор: 20 тренерів на рік)	
навчання місцевих представників правоохоронних органів із питань ґендерно зумовленого насильства (300 осіб на рік)	
проведення в Донецькій та Луганській областях навчальних тренінгів для представників місцевих засобів масової інформації та громадських організацій, які опікуються внутрішньо переміщеними особами та питаннями протидії ґендерно зумовленому насильству	П. 28 b) використовувати новаторські заходи, спрямовані на засоби масової інформації, для поглиблення розуміння реальної рівності жінок і чоловіків, а також посилення позитивного і нестереотипного уявлення про жінок у всіх сферах, з особливим акцентом на систему освіти
проведення круглих столів для посилення безпеки в територіальних громадах та запобігання ґендерно зумовленому насильству	П. 29 b) прийняти всеосяжні заходи щодо запобігання та боротьби з насильством щодо жінок та дівчат і забезпечити, щоб винні притягувалися до відповідальності й несли належне покарання

⁸⁴ <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF/page>.

II. СТРАТЕГІЯ інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року⁸⁵

Стратегія базується на принципах: протидії насильству в умовах міжнародного збройного конфлікту, у тому числі ґендерно зумовленому.	П. 17
Передбачено необхідність створення і сталого функціонування механізму міжсекторальної взаємодії (охорона здоров'я, психологічна та соціальна підтримка, охорона громадського порядку, права допомога) та взаємодії з громадськістю для подальшого посилення спроможності та координації діяльності щодо реагування на ґендерно зумовлене та інші види насильства.	а) забезпечити задоволення конкретних потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок, які зазнають різних форм дискримінації, у тому числі вдів, жінок-інвалідів, літніх жінок, жінок, що належать до ромів або ЛБТ, а також забезпечити довгострокові заходи щодо задоволення потреб внутрішньо переміщених жінок і дівчат
Конкретних заходів не містить.	б) забезпечити ефективне виконання Закону про ВПО шляхом видання нормативних актів, що забезпечують його практичне застосування
Проект Плану заходів із реалізації Стратегії – ґендерний компонент повністю відсутній.	в) забезпечити внутрішньо переміщеним жінкам і дівчатам адекватний доступ до медичних послуг, освіти, харчування, житла, свободу переміщення, реєстрації, соціальних пільг, правосуддя та доступ до прийняття довгострокових рішень, а також забезпечити для них стабільну зайнятість

III. ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ПРОГРАМА Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р⁸⁶

Ґендерний компонент відсутній.	<p>Положення, спрямовані на:</p> <ul style="list-style-type: none"> попередження та протидію ґендерно зумовленому насильству щодо дівчат урахування потреб дівчат з інвалідністю, ромських дівчат, сільських дівчат з числа ВПО та інших уразливих груп покращення доступу дівчат до інформаційних технологій тощо. <p>П. 35</p> <p>а) активізувати зусилля щодо перегляду шкільних програм і підручників для усунення негативних стереотипів стосовно жінок і дівчат</p>
--------------------------------	--

IV. СТРАТЕГІЯ захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року, схвалена Указом Президента України від 8 квітня 2013 року № 201/2013⁸⁷

Ґендерний компонент відсутній.	<p>П. 35</p> <p>д) заохочувати доступ дівчат-ромів до освіти й забезпечувати продовження ними навчання на всіх рівнях освіти шляхом підвищення обізнаності про важливість освіти як права людини і як основи для розширення прав і можливостей жінок, а також посилити виконання політики повторного вступу, що дозволяє дівчатам-ромам, які покинули навчання, повернутися до школи.</p>
--------------------------------	---

⁸⁵ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80>.

⁸⁶ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80>.

⁸⁷ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/201/2013>.

V. ДЕРЖАВНА ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА «Національний план дій із реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 706⁸⁸

ЗАВДАННЯ ТА ЗАХОДИ	П. 17
Рівність і недискримінація. Жінки-інваліди	а) забезпечити задоволення конкретних потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок, які піддаються різним формам дискримінації, у тому числі вдів, жінок-інвалідів , літніх жінок, жінок, що належать до ромів або ЛБТ, а також забезпечити довгострокові заходи щодо задоволення потреб внутрішньо переміщених жінок і дівчат;
Однак ґендерний компонент відсутній.	П. 30 f) забезпечити адекватні умови для компенсації та реабілітації стосовно жінок-інвалідів, які є жертвами насильства;
	П. 37 а) активізувати зусилля щодо створення сприятливих умов для отримання жінками економічної незалежності, у тому числі шляхом підвищення рівня інформованості роботодавців із державного та приватного секторів економіки про заборону дискримінації жінок у сфері зайнятості, у тому числі жінок-інвалідів, а також всіляко сприяти входженню жінок у формальну економіку, у тому числі шляхом надання професійно-технічної освіти; f) активізувати зусилля з надання жінкам, постраждалим від конфлікту, у тому числі жінкам-інвалідам, вдовам і жінкам, що є головами домогосподарств, стійких економічних можливостей, а також ефективно усувати всі перешкоди на шляху забезпечення справедливої участі жінок у ринку праці

VI. СТРАТЕГІЯ подолання бідності, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р⁸⁹, План заходів на 2018 рік із реалізації Стратегії подолання бідності, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 99-р⁹⁰

Сприяння забезпеченню ґендерної рівності оплати праці в усіх сферах економічної діяльності шляхом посилення державного та громадського контролю, поступового уведення ґендерних квот на державних підприємствах:	П. 25 а) сприяти розбудові спроможності всіх відповідних державних посадових осіб і політиків, а також політичних партій, зокрема в рамках концепції тимчасових спеціальних заходів, а також прийняти і вжити відповідні заходи, у тому числі визначити низку зумовлених у часі цілей і квот, спрямованих на досягнення фактичної рівності жінок і чоловіків у всіх сферах, де жінки недостатньо представлені або перебувають у несприятливому становищі, у тому числі в суспільному та політичному житті, освіті, охороні здоров'я та зайнятості;
--	---

⁸⁸ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-%D0%BF>.

⁸⁹ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248898080>.

⁹⁰ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/99-2018-%D1%80>.

<p>- розроблення методичних рекомендацій щодо включення положень, які забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків, зокрема щодо оплати праці, надання відпусток, умов праці, можливостей поєднувати професійні та сімейні обов'язки, до Генеральної угоди щодо регулювання трудових відносин та соціально-економічних інтересів працівників і роботодавців, галузевих (міжгалузевих) і територіальних угод, колективних договорів;</p>	<p>b) усунути основоположні причини неякісної реалізації існуючих тимчасових спеціальних заходів і прийняти законодавство для заохочення використання тимчасових спеціальних заходів, що охоплює як державний, так і приватний сектори економіки П. 27</p>
<p>- здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням законодавства про працю, зайнятість та загальнообов'язкове державне соціальне страхування стосовно заборони дискримінації за ознакою статі;</p>	<p>a) без зволікання впровадити комплексну стратегію, яка передбачає активні й послідовні заходи, орієнтовані на жінок і чоловіків із усіх прошарків суспільства, з метою ліквідації дискримінаційних стереотипів і патріархальних уявлень про роль і обов'язки жінок і чоловіків у сім'ї та в суспільстві П. 28</p>
<p>- проведення для роботодавців та профспілок семінарів, нарад, засідань за круглим столом, тренінгів стосовно запровадження міжнародних стандартів рівності в оплаті праці жінок і чоловіків з урахуванням європейського досвіду.</p>	<p>b) використовувати новаторські заходи, спрямовані на засоби масової інформації, для поглиблення розуміння реальної рівності жінок і чоловіків, а також посилення позитивного й нестереотипного уявлення про жінок у всіх сферах, із особливим акцентом на систему освіти П. 37</p>
	<p>a) активізувати зусилля щодо створення сприятливих умов для отримання жінками економічної незалежності, у тому числі шляхом підвищення рівня інформованості роботодавців із державного та приватного секторів економіки про заборону дискримінації жінок у сфері зайнятості, у тому числі жінок-інвалідів, а також всіляко сприяти входженню жінок у формальну економіку, у тому числі шляхом надання професійно-технічної освіти;</p>
	<p>b) ефективно гарантувати дотримання принципу рівної оплати за працю рівної цінності, ужити заходів щодо скорочення й ліквідації розриву в оплаті праці чоловіків і жінок і регулярно переглядати рівень заробітної плати в секторах, де зосереджені жінки</p>

VII. ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА ЦІЛЬОВА СОЦІАЛЬНА ПРОГРАМА протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 роки, затверджена Законом України від 20.10.2014 № 1708-VII⁹¹

<p>Передбачає:</p>	<p>П. 39</p>
<p>- застосування гендерно орієнтованого підходу під час планування та здійснення заходів у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу</p>	<p>c) активізувати виконання стратегій для боротьби з ВІЛ/СНІДом, зокрема превентивних стратегій, і продовжити надання безкоштовної антиретровірусної терапії всім жінкам із ВІЛ/СНІДом, а також стратегій для боротьби з алкоголізмом і споживанням наркотиків серед жінок</p>

⁹¹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1708-18>.

<p>- запровадження гендерно орієнтованого підходу під час надання послуг людям, які живуть із ВІЛ, та представникам груп підвищеного ризику щодо інфікування ВІЛ</p>	<p>П. 15 d) забезпечити доступ жінкам, які стали жертвами сексуального насильства, до комплексної медичної допомоги, у тому числі екстреної контрацепції та профілактики зараження ВІЛ/СНІДом, підтримки психічного здоров'я та психологічної підтримки, яка надається фахівцями в галузі охорони здоров'я, що належним чином підготовлені для виявлення сексуального насильства й усунення його наслідків, а також забезпечити постраждалим доступ до судово-медичних досліджень і можливість звертатися за допомогою до відповідних установ та структур Організації Об'єднаних Націй</p>
<p>- проведення дослідження рівня доступності медичної допомоги й соціальних послуг, що надаються людям, які живуть із ВІЛ, з урахуванням гендерно орієнтованого підходу державними та громадськими організаціями, та розроблення за його результатами плану заходів щодо визначення чи підвищення рівня їх надання</p>	
<p>- забезпечення проведення навчання, підготовки та перепідготовки з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу (з урахуванням гендерного підходу) працівників Міністерства освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки Крим, структурних підрозділів молоді та спорту обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, викладачів навчальних закладів, соціальних працівників, фахівців із соціальної роботи та працівників соціальних закладів)</p>	
<p>- створення та забезпечення функціонування, з урахуванням гендерно орієнтованого підходу, необхідності запобігання насильству та дискримінації, ресурсно-інформаційного центру для узагальнення та поширення технологій і досвіду соціальної роботи з дітьми із груп ризику.</p>	
<p>Особлива увага приділена вагітним жінкам (передбачено серію заходів мінімізації і подолання ризиків).</p>	

Додаток 12

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ КОЛУМБІЇ ЩОДО ҐЕНДЕРНОГО ВИМІРУ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ

Вимушене переміщення й ґендерна справедливість у Колумбії
Між непропорційним впливом та історичною справедливістю.

Donny Meertens

ВСТУП

реміщенням та перехідним правосуддям у Колумбії з точки зору ґендерної перспективи.

Текст фокусується на трьох основних темах:

I. Ґендерний вимір вимушеного переміщення.

II. Шляхи врахування ґендерних аспектів переміщення в офіційній політиці, розвиток політики від надання гуманітарної допомоги до пошуку довгострокових рішень, а також моніторингова роль Конституційного Суду Колумбії в цьому процесі.

III. Ґендерні виміри (незавершеного та дискусійного) процесу переходу – від Закону про справедливість і мир від 2005 року до Закону про жертви та реституцію землі № 1448 від червня 2011 року.

У статті розглядається, як у колумбійському контексті співіснують два різних способи концептуалізації переміщеного населення: як населення, яке постраждало від побічних наслідків збройного конфлікту і тому повинно стати об'єктом гуманітарної допомоги; або як група, яка стала прямою жертвою конфлікту, чії права були порушені, і повинні бути, відповідно, відновлені.

Це питання не лише концептуальне; мова йде також про розуміння того, що переселені особи пережили насправді. Профілі віктимізації чітко вказують на те, що колумбійці нерідко були подвійними жертвами: переміщення та прямих актів насильства.⁹²

Хоча ці дві концептуалізації не обов'язково є взаємовиключними, вони мають різне коріння й належать до різних правових рамок та напрямків політики. Вони також виникли в різний час. Гуманітарний підхід з'явився в Колумбії у 1997 році з першим законом про вимушені внутрішні переміщення (№387), а підхід прав жертв з'явився вісьмома роками пізніше – у 2005 році, із прийняттям Закону про справедливість та мир та наступних урядових постанов щодо репарацій. Останній під-

хід просувався правозахисними організаціями та об'єднаннями внутрішньо переміщених осіб (ВПО) як частина жорсткої критики Закону про справедливість і мир.

Пов'язане з цим питання полягає в тому, як поєднати дві рамки — переміщення та справедливість перехідного періоду — в один комплексний підхід. Яка з них головна? Який підхід є більш широким, і, отже, тим, у який слід інтегрувати інший? Чи має право на перехідне правосуддя входити до стратегії реагування на проблеми переміщення? Чи, можливо, гуманітарні заходи реагування на проблеми переміщення повинні бути інтегровані в ширшу рамку (перехідного) правосуддя, у якій розглядаються масові порушення прав людини, а жертви переміщення трактуються як суб'єкти права?

У цій статті доведено, що внесення переміщення в юридичну рамку є потенційним способом подолання обмежень гуманітарних дій та переходу до більш всеохопної системи прав людини, яка розглядає справедливість (у тій чи іншій формі) як необхідний елемент примирення та миру.

У світі вимушені переміщення в основному належать до сфери гуманітарних інтервенцій, які навіть у своїх спробах подолання наслідків складних надзвичайних ситуацій та затяжних конфліктів не розглядають пошук справедливості як одну зі своїх безпосередніх цілей. Основною метою гуманітарних акцій є полегшення страждань, забезпечення існування, захист людської гідності та фундаментальних прав.⁹³

У цьому ж розрізі підхід «довготермінових рішень» до примусово переміщеного населення прагне протидіяти знищенню соціально-економічних спільнот та закласти базис для їх реабілітації. Однак він не торкається питання відповідальності за порушення прав людини, відшкодування шкоди та

⁹² Для останнього аргументу див: Ana María Ibáñez, *El desplazamiento forzoso en Colombia: Un camino sin retorno hacia la pobreza* (Bogotá: Universidad de los Andes, 2008), 19 та 27.

⁹³ Joana Abrisketa and Karlos Pérez de Armiño, "Acción humanitaria: concepto y evolución," *Diccionario de Acción Humanitaria y Cooperación al Desarrollo*, 2000, <http://www.dicc.hegoa.ehu.es/listar/mostrar/1>. See also Thomas G. Weiss, *Humanitarian Intervention* (Cambridge: Polity Press, 2007).

збитків або проблеми безкарності, а також не дає гарантії неповторення. Він спрямований, можна сказати, на відновлення соціально-економічної, а не політичної суб'єктності.

З іншого боку, перехідне правосуддя визначається як «повний спектр процесів та механізмів, пов'язаних зі спробою суспільства примиритися зі спадщиною масштабних порушень прав людини для забезпечення відповідальності, служіння справедливості та досягти примирення.»⁹⁴

Унесення питань відповідальності та справедливості у підхід до проблем переміщення може вважатися виходом за межі (необхідних) етапів гуманітарної інтервенції. Більше того, Луїза Арбор, колишня Верховний Комісар ООН з прав людини, нещодавно заявила, що, нарівні з громадянськими та політичними правами, перехідне правосуддя необхідне для усунення грубих порушень соціальних, економічних та культурних прав, що робить його сферу дії більш інклюзивною.⁹⁵ Це відкриває шлях до зосередження уваги на широкому спектрі історичних (і не тільки конфліктних) нерівностей, які особливо стосуються жінок.

Я стверджую, що гуманітарний підхід «довготер-

мінових рішень» та підхід «відновлення у справедливості та правах» мають бути об'єднані у всеосяжну рамку для створення підґрунтя для досягнення ґендерної справедливості⁹⁶ у процесах миротворчості та розвитку.

Переміщене населення, особливо жінки, можуть відігравати ключову роль у цьому процесі: для них «повернення прав» означає не лише правдиве викриття та історичну пам'ять про вплив конфлікту, але й визнання структурної (ґендерної) несправедливості, яку слід долати та трансформувати заходами перехідного правосуддя. Ці дуже загальні твердження будуть пояснені на прикладі кейсу Колумбії, де жінки після переселення отримали доступ до землі, але не отримали ані компенсації за майно, втрачене під час насильницьких акцій, ані уваги до своїх конкретних ґендерних потреб на початку нових життєвих проєктів.

Вимушене переселення в Колумбії є тривалим

ҐЕНДЕРНІ НАСЛІДКИ ВИМУШЕНОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ В КОЛУМБІЇ

феноменом, незважаючи на початок у 2005 році перехідного процесу, передбаченого Законом про справедливість та мир. Цей закон привів до (тимчасового та неповного) роззброєння й демобілізації воєнізованих угруповань Колумбії, але не врахував існування партизанських загонів, в основному *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia* (Револьюційні збройні сили Колумбії або FARC).

Внутрішні переміщення в країні сягнули піку у 2000-2002 роках, коли, відповідно до офіційних реєстрів, 1 138 974 особи були переселені протягом трьох років.⁹⁷ Цей період збігся з розривом мирних переговорів між урядом Андреса Пастра-

ни та FARC і з вирішальною фазою воєнізованої експансії *Autodefensas Unidas de Colombia* (Об'єднані сили самооборони Колумбії, AUC), що супроводжувалося стратегією розправи з цивільним населенням як частиною територіального наступу AUC проти партизанів та населення, яке їх нібито підтримувало. Статистично та географічно зв'язок між масовими розправами й переселенням можна підтвердити⁹⁸ та пояснити в контексті боротьби за територіальний контроль партизанськими загонами та збройними угрупованнями – останні нерідко пов'язуються з державними суб'єктами. Із точки зору жертв, переміщення можна також роз-

⁹⁴ Генеральний Секретар ООН, Верховенство права та перехідне правосуддя в конфліктних та постконфліктних суспільствах, S/2004/616, 2004.

⁹⁵ Louise Arbour, «Economic and Social Justice for Societies in Transition» (Second Annual Transitional Justice Lecture, New York University School of Law Center for Human Rights and Global Justice and the International Center for Transitional Justice, New York, October 2006).

⁹⁶ У своїй відомій роботі з ґендерної справедливості Анна Марія Гоетц виділяє три ключові елементи ґендерної справедливості: (1) вона починається з моделі реальної рівності, яка фокусується не лише на рівності перед законом, але й на реальних ефектах права; (2) вона виходить за межі парадигми (реальної) рівності, оскільки передбачає не лише доступ до ресурсів та контроль за їх використанням, але й представництво; (3) вона додає елемент компенсації та реституції до традиційних моделей розширення можливостей жінок; та (4) вона додає елемент відповідальності державних інституцій за вимоги інклюзивного громадянства жінок. Anne Marie Goetz, «Gender Justice, Citizenship and Entitlements: Core Concepts, Central Debates and New Directions for Research,» in *Gender Justice, Citizenship and Development*, ed. Maitrayee Mukhopadhyay and Navsharan Singh (Ottawa: International Development Research Center, 2007), 15–58.

⁹⁷ Agencia Presidencial de Acción Social y Cooperación Internacional, <http://www.accionsocial.gov.co/EstadisticasDesplazados/>.

⁹⁸ Див., наприклад, графіки, представлені групою Історичної пам'яті, які демонструють подібні тренди масових вбивств та переселень на Карибському узбережжі Колумбії у 1996-2005 роках: Grupo de Memoria Histórica de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación, *La Tierra en Disputa. Memorias del despojo y resistencias campesinas en la costa Caribe 1960-2010* (Bogotá: Fundación Semana/ Taurus, 2010), 53.

глядати як запобіжну реакцію громад для уникнення повного знищення. Часто, хоч і не завжди, такі розправи супроводжувалися актами масового знищення будинків та майна, які ще більше стимулювали переміщення та унеможливили повернення переселенців.

У період між 2002 і 2007 роками середньорічна кількість переміщених осіб знизилась завдяки контрнаступу уряду проти незаконних суб'єктів насильства в рамках Демократичної політики безпеки та початку процесу демобілізації воєнізованих угруповань у 2003 році, формалізованого Законом про справедливість і мир від 2005 року. Кількість актів насильства, зокрема вбивств, знизилась, що найменше впродовж перших років роззброєння та демобілізації; відповідно знизилось число переміщень, оскільки сподівання на зниження насильства в майбутньому давали людям змогу протистояти загрозам насильницьких дій протягом довшого часу. Однак з 2007 року кількість переселенців знову зросла. На цей раз головними акторами стали так звані *bacrim* (скорочення для *bandas criminales* – нові злочинні групи, в основному організовані колишніми членами збройних угруповань, тісно пов'язаних з торгівлею наркотиками), партизани (які не демобілізувались) та урядові сили. У цей останній період люди були витіснені не тільки через прямі збройні дії, але й через обприскування незаконними речовинами з повітря.⁹⁹

Загалом, за офіційними даними, кількість переміщених у Колумбії за період 1985–2010 років становила 3 623 961 осіб.¹⁰⁰ У цей час динаміка переміщення змінилася: зменшилась кількість масових переміщень (цілих спільнот) на короткі відстані та стрімко зросло число індивідуальних і сімейних переміщень. Це відповідає еволюції динаміки

конфліктів останнього десятиліття: на зміну масовим розправам приходять вибіркові вбивства як основна стратегія незаконних збройних угруповань для отримання контролю над територією та підкорення цивільного населення. Унаслідок такого переміщення «по краплі» серед ВПО зросло число одиноких дорослих жінок (із дітьми або без), які стали головами сімей. Із 2006 року приблизно половина переміщених сімей зазначила, що їх головою є жінка. У 2008 році *Comisión de Seguimiento* (Моніторингова комісія публічної політики із внутрішніх переміщень) з'ясувала, що 43,4% переселених домогосподарств очолювали жінки. Це значно перевищує 29,9% домогосподарств, очолюваних жінками, у національному розрізі Колумбії згідно з переписом населення 2005 року. Більше того, 67,8% домогосподарств переселенців очолюють жінки, які не мають подружніх зв'язків.¹⁰¹

Протягом багатьох років домогосподарства, очолювані жінками, були єдиною точкою входу для забезпечення «ґендерної чутливості» у заходах публічної політики – як загальної соціальної, так і політики, пов'язаної з переміщенням.¹⁰² Переміщені жінки, які були головами домогосподарств, отримували пріоритетне лікування та послаблені вимоги для подання заявок на продовження гуманітарної допомоги або на роботу, субсидії на житло чи придбання землі для ведення сільськогосподарської діяльності.¹⁰³ Ця точка входу залишалася відносно незмінною від 1997 року, коли було прийнято Закон 387 про допомогу переселенцям, і до 2008 року, коли Конституційний суд розширив спектр у спеціальній постанові про всебічну допомогу переміщеним жінкам, до якої ми повернемося пізніше.

У той же час ґендерний вплив конфлікту та виму-

⁹⁹ Хоча самі переселені називають обприскування з повітря причиною свого переселення, офіційно це не визнається урядом як законна причина «вимушеного» переміщення.

¹⁰⁰ Agencia Presidencial de Acción Social y Cooperación Internacional, <http://www.accionsocial.gov.co/EstadisticasDesplazados/>; «Sistema Nacional de Atención Integral a Personas Desplazadas (SNAIPD),» <http://www.vertice.gov.co/english/SNAIPD.aspx>

¹⁰¹ Хоча домогосподарства, очолювані жінками, часто розуміють як домогосподарства, що характеризуються відсутністю дорослого чоловіка, в політиці розвитку та дебатах проти бідності цей термін все частіше визнається таким, що охоплює складнішу реальність, пов'язану не лише з відсутністю або наявністю дорослого чоловіка, але і з отриманням доходу та прийняттям рішень. У Колумбії статистика щодо переміщеного населення, являє собою суб'єктивні відповіді респондентів – чоловіків та жінок – щодо їхнього місця в домогосподарстві. Таким чином, жінка, яка є основною годувальницею, може вважати себе головою домогосподарства, навіть якщо є чоловік. На випадок повної відсутності дорослого чоловіка в домогосподарстві було введено термін «однобатьківське господарство», а в англійській літературі – «господарство самотньої матері». Див., зокрема: Sylvia Chant and Jo Sampling, *Women-headed Households: Diversity and Dynamics in the Developing World* (Houndmills, Basingstoke, U.K.: Palgrave MacMillan, 1997); and Sylvia Chant, ed., *The International Handbook of Gender and Poverty: Concepts, Research, Policy* (Cheltenham, U.K./Northampton, U.S.: Edward Elgar, 2010).

Щодо цитованої статистики див.: Comisión de Seguimiento a la Política Pública de Desplazamiento, *Proceso Nacional de Verificación*, vol. 2, *El Reto ante la Tragedia Humanitaria del Desplazamiento Forzado: Garantizar la observancia de los derechos de la población desplazada* (Bogotá: Comisión de Seguimiento, 2009), 66.

¹⁰² Див., наприклад, Закон про спеціальну підтримку жінок-голів домогосподарств [Закон 82 "Por la cual se expiden normas para arojar de manera especial a la mujer cabeza de familia," 3.11.1993, http://www.secretariasenado.gov.co/senado/basedoc/ley/1993/ley_0082_1993.html] щодо загальних заходів та Указ 250 від 2005 року щодо реформи Національної системи всебічної допомоги внутрішньо переміщеним особам [Decreto Numero 250, "Por el cual se expide el Plan Nacional para la Atención Integral a la Población Desplazada por la Violencia y se dictan otras disposiciones," 7.02.2005, http://www.brookings.edu/~media/Files/Projects/IDP/Laws%20and%20Policies/Colombia/Colombia_DecretoNo250_2005.pdf].

¹⁰³ UNHCR/ACNUR, *Balance de la Política Pública para la atención integral a la población desplazada en Colombia 2004–2007* (Bogotá: UNHCR/ACNUR, 2007).

шених переміщень став об'єктом соціологічного, економічного та політичного аналізу міжнародної спільноти, науковців та національних НУО¹⁰⁴. Загалом «гендерний баланс» переселення розгля-

дався у п'яти різних вимірах, які так чи інакше заклали основи формування політики та рішення Конституційного суду.

Багато жінок-переселенок змушені брати со-

У ЖІНОК З'ЯВЛЯЮТЬСЯ НОВІ ОБОВ'ЯЗКИ ГОЛІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

ціальну та економічну відповідальність за свої сім'ї унаслідок комбінації факторів, включаючи вбивства чоловіків, сімейні розриви, спричинені зростанням насильства та викоріненням, тягар анонімного життя у містах, різне сприйняття безпеки в сільській місцевості жінками та чоловіками, а також нову трудову динаміку в містах, яка впливає на традиційний гендерний розподіл праці. Як було сказано вище, ці питання вирішувались заходами гуманітарної політики, здебільшого через надання пріоритету жінкам, які очолюють домогосподарства, у доступі до послуг. Як ми побачимо в наступному розділі, Конституційний Суд розглядав справу домогосподарств, очолюваних жінками, шляхом аналізу ризиків, зокрема їхньої ситуації у сфері зайнятості. Що стосується гендерної справедливості¹⁰⁵, нерівний розподіл навантаження та доходу між домогосподарствами, які очолюють чоловіки та жінки, частково вирішувався позитивними діями¹⁰⁶ у виробничій сфері та житловому будівництві, надаючи пріоритетний доступ до землі, виробничих кредитів та житла для жінок голів домогосподарств, особливо за наявності лише одного з батьків та маленьких дітей. Однак, ці політики все ще залишаються сімейно-орієнтованими й не беруть до уваги заміжніх чи самотніх жінок. Попри те, вони є важливою сферою конвергенції в гендерно-чутливих аспектах гуманітарних дій (Указ

250), соціальній політиці загалом (Закон 082) та репараційних заходах, що містяться у нещодавно затвердженому Законі про жертви (Закон 1448).

Закон про жертви (з акцентом – як сказано в назві – на жертвах масових порушень прав людини під час конфлікту) був сприйнятий як невід'ємний додаток до Закону про справедливість і мир (2005), який зосереджувався переважно на пом'якшенні покарань демобілізованим особам та членам однієї зі сторін конфлікту (воєнізовані угруповання), які визнали свою провину. У відповідному розділі про реституцію земель Закон про жертви передбачає «спеціальні дії для жінок», які включають пріоритетну передачу землі жінкам головам домогосподарств, а також офіційну вимогу «права спільної власності на землю» для подружжя у всіх діях, пов'язаних із реституцією. Порівнюючи із визначенням гендерної справедливості Анни Марії Гоетц, позитивні дії для переміщених жінок голів домогосподарств переважно лежать у сфері розподілу ресурсів та можливостей, тоді як розділ закону щодо компенсації за гендерне (особливо сексуальне) насильство над жінками, відповідає другій частині визначення, де ідеться про людську гідність, фізичну цілісність та право на вибір життєвого проекту. Ці аспекти будуть детальніше розглянуті у наступних розділах.

Викорінення традиційно торкається ізольованих

ПЕРЕМІЩЕННЯ ПО-РІЗНОМУ ВПЛИВАЄ НА ЖИТТЄВІ ПРОЄКТИ ЖІНОК ТА ЧОЛОВІКІВ

сільських жінок сильніше, ніж чоловіків. Розрив тісних зв'язків із близькими родичами та сусідами, брак досвіду соціальної та географічної мобільності до переміщення та загроза розпаду сім'ї – все це створює значні перешкоди для відновлення життєвих проєктів цих жінок у новому, міському се-

редовищі¹⁰⁷. Більше того, саме внаслідок історичної дискримінації збитки та шкода, якої зазнають жінки (наприклад, втрата майна чи будинку або незареєстрованої землі), рідко враховуються або вважаються менш актуальними, ніж більш формалізовані втрати чоловіків чи сімей. Хоча Міжа-

¹⁰⁴ Див., наприклад, Fernando Cubides and Camilo Domínguez, eds., *Desplazados, Migraciones Internas y Reestructuraciones territoriales* (Bogotá: Universidad Nacional de Colombia, 1999); Martha Nubia Bello, *Desplazamiento Forzado: Dinámicas de guerra, exclusión y desarraigo* (Bogotá: Universidad Nacional and UNHCR, 2004); та декілька робіт автора Ana María Ibáñez (включаючи *Desplazamiento forzado*), підготованих Мережею дослідження переміщення (REDIF), та багато інших

¹⁰⁵ Гоетц (у «Gender Justice», 31) визначає гендерну справедливість як «закінчення defines gender justice as «закінчення – і, якщо необхідно, забезпечення компенсації нерівностей між жінками та чоловіками, що призводить до підпорядкування жінок чоловікам. Ці нерівності можуть полягати в розподілі ресурсів і можливостей, які дозволяють людям будувати людський соціальний економічний та політичний капітал. Вони можуть полягати в поняттях людської гідності, особистої автономії та прав, які заперечують фізичну цілісність жінки та здатність робити вибір щодо того, як їй прожити своє життя.»

¹⁰⁶ «Позитивні» або «афірмативні» заходи визначаються як «цілісний пакет заходів тимчасового характеру, спрямованих спеціально на виправлення становища членів цільової групи в одному або декількох аспектах їх соціального життя з метою досягнення ефективної рівності». Див визначення: Economic and Social Council, Commission on Human Rights, *Prevention of Discrimination: The Concept and Practice of Affirmative Action—Final report submitted by Mr. Marc Bossuyt, Special Rapporteur, in accordance with Sub-Commission resolution 1998/5 [E/CN.4/Sub.2/2002/21, June 17, 2002].*

¹⁰⁷ Donny Meertens, "The Nostalgic Future: Terror, Displacement and Gender in Colombia," in *Victims, Perpetrators or Actors*, ed. Caroline Moser and Fiona Clark (London: Zed Books, 2001), 133–148.

мериканський Суд із прав людини визнав «шкоду життєвому проєкту» (*daño al proyecto de vida*) порушенням прав людини¹⁰⁸ і, відповідно, можливою підставою для репарацій, усе ж це поняття важко зрозуміти або визначити в конкретних термінах. Понадто багато хто може сказати, що «життєвий проєкт» для бідної неграмотної селянки на ізольованій території є ілюзією. Однак, якщо розділити це поняття на необхідні матеріальні та моральні умови, виявиться, що втрата будинку може стерти нанівець основу для малого домашнього бізнесу, який би посилив автономію жінки, або що втрата мінімальної солідарності та взаємності навіть із далекими сусідами може позбавити її шансу створити чи приєднатися до новоствореної соціальної організації або мережі.

Визнання та відшкодування збитків та шкоди життєвим проєктам, яких зазнають переміщені жінки, – це явно сфера, в якій поєднуються уявлення про гуманітаризм (захист гідності жінок та забезпечення базових потреб), ґендерну справедливість (надання жінкам доступу до нових ресурсів для відновлення своїх життєвих проєктів), та перехідне правосуддя (розробка спеціальних механізмів для

оцінки та реституції земель, що перебувають у неформальному володінні жінок). Однак на практиці Національна система всебічної допомоги переселенцям у компоненті довгострокових рішень підходить до проблеми з іншого боку, а саме: надання підтримки для початку нового життя без компенсації завданих втрат та шкоди. Коли такі програми підтримки не повною мірою задовольняють ґендерні потреби і не визнають втрат жінок-переселенок унаслідок переміщення, наслідки ґендерної несправедливості можуть бути дуже значними, що я проілюструю пізніше у цій роботі. Економіст Ана Марія Ібаньєс у своєму детальному дослідженні щодо економічних втрат, яких зазнає переміщене населення в Колумбії, дійшла висновку, що «переміщення призводить до падіння добробуту та втрати активів такого величезного розміру, що переселені сім'ї залишаються в пастці бідності протягом кількох поколінь».¹⁰⁹ І знову найбільш уразливими у процесі переміщення або після нього є домогосподарства, які очолюють жінки¹¹⁰.

У випадку програм повернення жінки та чоловіки можуть по-різному оцінювати безпечність умов у

ЖІНКИ ТА ЧОЛОВІКИ ПО-РІЗНОМУ СТАВЛЯТЬСЯ ДО ПОВЕРНЕННЯ, ПРОТЕ ЖІНОК РІДКО ЧУЮТЬ

сільських місцевостях, які вони покинули¹¹¹. Наприклад, вдови можуть відмовлятися повертатись у місця, де вбили їхніх чоловіків, через страх, небажання повторно пережити травму або просто тому, що вони все втратили. Більше того, багато жінок не мають можливості довести своє право володіння землею до моменту переселення. Це пов'язано з історичною дискримінацією, оскільки жінки-переселенки офіційно мають менше формально оформленої землі у власності, ніж чоловіки. Жінки можуть також надавати перевагу можливостям для навчання дітей у містах, на противагу економічно та соціально невизначеному й потенційно небезпечному поверненню, не знаючи (а тому не вимагаючи) свого права на компенсацію

чи реституцію. Загалом чоловіки більш схильні до повернення: їх мотивують економічні стимули, які іноді пропонуються урядом, а також відторгнення містами, де виникають труднощі з адаптацією до міських ринків праці.

Тому, говорячи про ґендерну справедливість, важливо почути жінок, щоб переконатись, що їхнє повернення є добровільним, безпечним та відбувається в гідних умовах¹¹². Попередження насильства та гарантії безпеки жінок є важливими проблемами. Тут знову поєднуються гуманітарний підхід та підхід перехідного правосуддя, оскільки негайно постають питання про те, що є економічно та соціально життєздатним, а що можна вважати «просто» рішенням: На які землі та в які будинки

¹⁰⁸ Inter-American Court of Human Rights, Caso Loayza Tamayo vs. Perú, Fondo, Judgement of September 17, 1997, Series C, No. 33. See also: David Suarez, «Las consecuencias morales del desplazamiento: una demanda por la reconstrucción del 'proyecto de vida,'» in *Desplazamiento en Colombia: Prevenir, Asistir, Transformar: Cooperación Internacional e Iniciativas Locales*, comp. Cristina Churruca and Donny Meertens (Medellín: La Carreta Editores, 2010). See also: Ana María Ibáñez and Carlos Eduardo Vélez, «Civil Conflict and Forced Migration: The Micro Determinants and Welfare Losses of Displacement in Colombia,» *World Development* 36, no. 4 (2008): 659–676.

¹⁰⁹ Ibáñez, *Desplazamiento forzoso*, 58; Ibáñez and Vélez, «Civil Conflict and Forced Migration.»

¹¹⁰ Ibáñez, *Desplazamiento forzoso*, 131.

¹¹¹ Donny Meertens and María Eugenia Vásquez «¿De qué seguridad hablamos? Las mujeres retornadas en el contexto de la política de seguridad democrática,» in Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado,» Cuarto Informe sobre Violencia Sociopolítica contra mujeres, jóvenes y niñas en Colombia (Bogotá: Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado,» October 2004), 15–30. See also: Ibáñez, *Desplazamiento forzoso*, 243.

¹¹² Частина «Принципів Денга» щодо вимушених переміщень, прийнята урядом Колумбії. Sistema Nacional de Atención Integral a la Población Desplazada (SNAIPD), Política pública de retorno para la población en situación de desplazamiento (ppr). Lineamientos, metodología e instrumentalización de la política pública de retorno para la población en situación de desplazamiento, (Bogotá: SNAIPD, October 2009). Режим доступу: http://www.accionsocial.gov.co/documentos/4636_Pol%C3%ADtica_P%C3%BAblica_de_Retornos.pdf

повертатися? Чи можна повернути землю її колишнім власникам? Якщо жінки не були землевласниками до переселення, як це можна змінити і якими засобами?

Відповідно до останнього дослідження комісії з національних розслідувань ситуації щодо стану ВПО (*Comisión de Seguimiento*) близько 6 638 195 гектарів землі були примусово покинуті власниками чи орендарями або насильно відібрані збройними угрупованнями у період між 2000 і 2010 роками¹¹³. Найновіше дослідження показало, що 385 000 сімей втратили свої землі, що в середньому становить близько 15 гектарів на сім'ю. Це означає, що такі сім'ї були дрібними власниками або середнім селянством¹¹⁴. Багато з переміщених селянських родин, які втратили свої землі, не мали офіційних документів. Жінки є особливо уразливими, оскільки

ки навіть якщо документ існував – зареєстрований акт власності на землю або документ про передачу в спадщину або продаж – він зазвичай залишався в руках чоловіка голови домогосподарства. Група Історичної Пам'яті, яка працює на Карибському узбережжі Колумбії, з'ясувала, що лише близько 30% переселенців, які примусово покинули свої землі, мають реєстраційні документи на землю, і менше 30% цих формальних землевласників є жінками¹¹⁵. Таким чином, вимушене переміщення, вдівство та залишення землі є умовами, які створюють особливі труднощі для жінок, – одиноких чи голів сімей – під час звернення щодо надання землі, якою вони колись володіли і на якій працювали, але на яку ніколи не мали реєстраційних документів. Останніми роками у відкритому доступі з'явилося більше інформації про сексуальне насильство

ЖІНКИ-ПЕРЕСЕЛЕНКИ ЗАЗНАЮТЬ ОСОБЛИВИХ РИЗИКІВ ҐЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА – ДО, ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ПЕРЕСЕЛЕННЯ

(зґвалтування, сексуально орієнтовані тортури, примусові сексуальні послуги, примусова проституція, примусовий аборт, сексуальні домагання) та інше ґендерно зумовлене насильство (примусова домашня робота, соціальний контроль, заборона пересування)¹¹⁶. Зв'язок між сексуальним насильством та переміщенням розглядається у трьох площинах: сексуальне насильство, можливо, було частиною насильницьких дій, що спричинили вимушене переміщення; загроза сексуального насильства могли бути прямою причиною переміщення; і сексуальне насильство може продовжуватися як одна з особливих уразливих ситуацій жінок під час та після переміщення. У дослідженні форм віктимізації та репарації в Колумбії Анжеліка Террберг вказує, що 74,3% жертв, які брали участь у дослідженні, були вимушено переміщеними і 7,2% цих переміщених осіб (здебільшого жінки) повідомили, що вони зазнали сексуального насильства (самі, у сім'ї чи в громаді)¹¹⁷. Нещодавнє дослідження з цієї теми, що проводилось кількома жіночими організаціями та підтри-

мувалось корпорацією Intermon/Oxfam, у 407 муніципалітетах, де були присутні збройні формування (урядові війська, партизанські загоди чи воєнізовані угруповання), виявило, що 17,58% дорослого жіночого населення цих територій стали жертвою сексуального насильства протягом 2001–2009 років, хоча менше 20% з них повідомили про це у відповідні органи, головним чином через страх¹¹⁸. Сексуальне насильство, переважно, але не виключно спрямоване на жінок, було зафіксовано в декількох випадках у Колумбії як чітка стратегія війни. Наприклад, коли декілька корінних жінок були зґвалтовані та вбиті під час різанини у Баїя Портете 2004 року, причина була прозора: жінки відіграють провідну роль у матрилінеарному суспільстві. Їх ґвалтування та вбивство є прямою атакою на структуру громади та цінності етнічної групи, і це підпорядкувало групу воєнізованому домінуванню¹¹⁹. Іншим прикладом є масові вбивства в Ель Саладо 2000 року, де сільські жінки були піддані сексуально орієнтованим тортурам та вбиті як покарання за їхні (та їхньої громади) можливі

¹¹³ Comisión de Seguimiento a la Política Pública sobre Desplazamiento Forzado, Cuantificación y Valoración de las Tierras y los Bienes Abandonados o Despojados a la Población Desplazada en Colombia (Bogotá: Comisión de Seguimiento, January 2011), 8.

¹¹⁴ Comisión de Seguimiento a la Política Pública sobre Desplazamiento Forzado, El reto ante la tragedia humanitaria del desplazamiento, vol. 5, Reparar de manera integral el despojo de tierras y bienes (Bogotá: Comisión de Seguimiento, 2009).

¹¹⁵ Grupo de Memoria Histórica de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación, La Tierra en Disputa, 380.

¹¹⁶ Див: Amnesty International «Scarred Bodies, Hidden Crimes»: Sexual Violence against Women in the Armed Conflict, (New York: Amnesty International, 2004), <http://www.amnesty.org/en/library/info/AMR23/040/2004>; Corporación SISMA Mujer, Mujeres en Conflicto: Violencia Sexual y Paramilitarismo (Bogotá: Corporación SISMA Mujer, 2009); Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado,» Décimo Informe sobre Violencia Sociopolítica contra mujeres, jóvenes, niños y niñas (Bogotá: Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado,» 2010).

¹¹⁷ Angelika Rettberg, Reparación en Colombia: ¿Qué quieren las víctimas? (Bogotá: Universidad de los Andes and GTZ, 2008): 52, 53.

¹¹⁸ Intermon Oxfam, «La violencia sexual en Colombia: Primera encuesta de prevalencia,» Nota informativa de Oxfam, December 9, 2010, Режим доступу: http://www.intermonoxfam.org/UnidadesInformacion/anexos/12033/101206_Violencia_sexual_Colombia.pdf

¹¹⁹ Grupo de Memoria Histórica de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación, La Masacre de Bahía Portete: Mujeres Wayuu en la mira (Bogotá: Fundación Semana/ Taurus, 2010). Режим доступу: <http://www.memoriahistorica-cnrr.org.co>.

зв'язки з партизанами¹²⁰.

Сексуальне насильство було предметом особливого занепокоєння Конституційного Суду в його моніторингу стандартів допомоги переселенцям. У спеціальній постанові щодо переміщених жінок суд попросив генерального прокурора безпосередньо опікуватися наявними справами щодо сексуального насильства. З іншого боку, свідчення сексуального насильства з'являлися рідко у зізнаннях членів воєнізованих угруповань, наданих відповідно до Закону про справедливість і мир від 2005 року, хоча від лідерів очікувалось визнання своїх злочинів в обмін на пом'якшення покарання. У своїх так званих добровільних зізнаннях члени воєнізованих угруповань визнали масові вбивства, але не сексуальне насильство, примусові переселення та захоплення земель. Ці питання можуть вважатися трьома «табу» в процесі Справедливості і Миру, і були покриті покривом

мовчання з боку звинувачуваних. Вони не відчували відповідальності за переміщення чи насильницькі захоплення земель. Вони вбивали, це було визнано, але «люди самі вирішили переселитись і покинути свою землю»¹²¹. І на відміну від убивств, які були виправдані як законна контрпартизанська стратегія, сексуальне насильство, на додачу до можливого звинувачення у злочинах проти людства, сприймалося навіть серед злочинців як ганебне чи сумнівне діяння. У той же час більшість інформації про сексуальне насильство було зібрано жіночими та правозахисними організаціями, і лише завдяки роботі Національної комісії з питань репарацій та примирення (яка включає Групу Історичної Пам'яті) ці три теми були офіційно взяті до уваги¹²².

У національних організаціях переселенців традиційно переважають чоловіки-лідери, а політика

УЧАСТЬ ЖІНОК В ОРГАНІЗАЦІЯХ ВПО: ПІДКРЕСЛЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ТА ІНШИХ НЕПРОПОРЦІЙНИХ ВПЛИВІВ КОНФЛІКТУ НА ЖІНОК

організацій орієнтована на політичні переговори та використання правових інструментів (*tutela*) для забезпечення прав переміщених осіб без урахування ґендерної перспективи. Однак жінки все частіше покидають ці змішані організації та створюють власні, які, як правило, є більш неформальними, низовими та орієнтованими на потреби економічного виживання. Декілька жіночих організацій переселенців, особливо ті, що перебувають у невеликих містах чи містечках, розташованих недалеко від сільської місцевості, з якої вони походять, також ініціюють придбання землі або подають заявки на отримання земельних доручень Національним інститутом земельної реформи¹²³. На національному рівні «відкриття»

ґендерної перспективи та її прийняття громадянським суспільством і міжнародною спільнотою, посилили вимоги, що висувуються організаціями жінок-переселенок спільно з жіночими і правозахисними НУО та в рамках Резолюції Ради Безпеки ООН 1325, про включення ґендерної перспективи у політики запобігання та захисту. Ці вимоги, у свою чергу, привели до відкритого слухання Конституційним Судом, який виніс особливу постанову щодо переміщених жінок – так звану *Auto 092* (Постанова 092), яка буде розглянута у наступному розділі.

Рішення Конституційного Суду є першою спробою в Колумбії поєднати питання, пов'язані з історич-

ҐЕНДЕРНИЙ ВИМІР МОНІТОРИНГУ ПРОЦЕСУ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ «АУТО 092»

ною уразливістю жінок, непропорційністю впливу збройного конфлікту на жінок та нових ризиків, які постають перед ними як частиною внутрішньо переміщеного населення. Конституційний суд Колумбії відстежував переселення з 2004 року, з часу імплементації міжнародних стандартів, концепції ефективного здійснення прав та визнання «екстраординарного впливу» конфлікту на жінок

(Ауто 092). Він також скликав спеціальну комісію для проведення національних розслідувань ситуації щодо стану ВПО, включаючи завдані збитки (земля, майно, активи, прибутки тощо): *Comisión de Seguimiento*.

Конституцією 1991 року передбачено серію механізмів вимоги та моніторингу «ефективного

¹²⁰ Grupo de Memoria Histórica de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación, *La Masacre de El Salado* (Bogotá: Fundación Semana/Taurus, 2009). Режим доступу: <http://www.memoriahistorica-cnrr.org.co>.

¹²¹ Лише в одній справі парамілітарний лідер визнав використання насильницьких переселень як антипартизанської стратегії. Grupo de Memoria Histórica de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación, *La Tierra en Disputa*, 192–4.

¹²² Оскільки результати з питань ґендерного насильства та насильницьких захоплень уже були (частково) опубліковані Історичною групою пам'яті, робота над примусовими переміщеннями розпочалася в 2011 році

¹²³ Grupo de Memoria Histórica de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación, *La Tierra en Disputa*, 291–392

здійснення» прав цивільним населенням: «*tutela*» (механізм переслідування за порушення фундаментальних прав громадян); право на звернення як спосіб доступу до інформації та створення уповноваженого з прав людини. У 2004 році Конституційним Судом Колумбії було прийнято Рішення Т 025¹²⁴, яке вимагало від уряду дотримання міжнародних стандартів захисту прав переміщеного населення та створення спеціальної комісії для моніторингу ситуації.¹²⁵ У наступних роках було винесено близько сотні постанов, що передбачали відповідальність уряду.

В Ауто 092 Конституційний Суд підкреслив непропорційний вплив насильства на жінок та закликав державу запобігти ґендерно зумовленому насильству – особливо сексуальному – щодо жінок у конфліктах, а також під час або після вимушеного переселення. Він також назвав ряд особливих ризиків ревіктимізації переміщених жінок та зобов'язав центральні урядові та інші територіальні органи влади підготувати 13 програм, спеціально орієнтованих на захист, належну допомогу та відновлення прав. Ці програми мали на меті, у широкому значенні, попередження непропорційного впливу переміщення на жінок. Вони містили окремо запобігання сексуальному насильству та серію заходів, що гарантували переміщеним жінкам доступ до медичних послуг, освіти та землі, а також їх участь і захист – особливо захист прав корінних та афроколумбійських жінок – та, щонайменше номінально, право на правду, справедливість і відшкодування.¹²⁶ Ці права, однак, були визначені дуже загально й були відкинуті урядом як нежиттєздатні, оскільки відповідна інституційна рамка для таких вимог мала бути частиною майбутнього (не затвердженого остаточно) Закону про жертви. Відповідь уряду на Ауто 092 була здебільшого обмеженою й викликала розчарування серед організацій, які працюють із жінками та переміщеними особами. Однак рішення суду підживило мобілізацію серед переміщених жінок і принесло далекосяжні наслідки як для способу, яким необхідно формулювати ґендерно чутливий підхід, так і щодо того, як гуманітарні акції можуть поєднуватись із

перехідним правосуддям та заходами з розвитку. Суд зауважив, чому конфлікт мав непропорційний ефект на жінок, і також чому вони потребують особливих позитивних дій із боку уряду. Суд також використав широке визначення «жертви»¹²⁷ і наполягав не лише на доступі до послуг, житла і власності на землю через гуманітарні схеми допомоги й відновлення, але також на встановленні основних механізмів репарації для жінок. Цей підхід підвів до ідеї ґендерної справедливості й контрастував із традиційними урядовими політиками щодо здебільшого вузько визначеної гуманітарної допомоги. Він уособив появу нового шляху політичного мислення про ВПО. На відміну від попереднього сприйняття ВПО в категоріях гуманітарної інтервенції, тепер вони почали сприйматися у категорії права – тобто як жертви конфлікту з правами не лише на гуманітарну допомогу й економічне відновлення, але також правом на правду, справедливість та репарації.¹²⁸

Однак інституційні обмеження стали особливо видимими у трактуванні питання землі. У своєму рішенні суд запропонував бачення програми для переміщених жінок як «допомогу у доступі» до землі, а не у термінах «реституції» землі чи навіть менше, у термінах «здійснення справедливості» до жінок-жертв конфлікту. Таким чином суд не повністю інтегрував правовий підхід. Як результат, у відповідь держава запровадила спеціальний конкурс для переміщених жінок на призначення земельних ділянок у рамках ринково-орієнтованої програми, реалізованої Інститутом сільського розвитку (INCODER). Хоча ця програма й покращила доступ переміщених жінок до землі через спеціальні схеми, надзвичайно вибіркової урядові процедури, що базувалися на економічній конкурентоспроможності, не гарантували жінкам-переселенкам, які втратили свої землі, реституцію в цілому (і фактично, не мала на меті реституцію).¹²⁹ Водночас «перебування у статусі жертви» набуло нового політичного та практичного значення для жінок-переселенок та їхніх асоціацій, порівняно з попереднім статусом «переміщених осіб». Тепер вони вимагали від уряду вийти за рамки тради-

¹²⁴ Конституційний Суд Колумбії, Sentencia T-025, 22.01.2004.

¹²⁵ Наступні параграфи взяті із деякими модифікаціями з: Donny Meertens, «Forced Displacement and Women's Security in Colombia,» in «The Dynamics of Humanitarian Actors,» supplement, Disasters 34, no. S2 (April 2010): S147-S164.

¹²⁶ Конституційний суд Колумбії, Auto 092, «Protección de los derechos fundamentales de las mujeres víctimas del desplazamiento forzado por causa del conflicto armado,» квітень 2008.

¹²⁷ Два раунди важливих дебатів щодо цього визначення фокусувались на включенні переміщених осіб як суб'єктів прав жертв (внаслідок великої кількості переміщених осіб важливим фактором стали фіскальні аргументи) та включення «жертв агентів держави» – питання, що натякає на відповідальність держави за породження насильства. Обидві проблеми були вирішені на користь більш всеохоплюючої інтерпретації «жертв» у новому законі.

¹²⁸ Meertens, "Forced Displacement and Women's Security," S157

¹²⁹ Наступні параграфи базуються на аргументах, представлених у: Donny Meertens and Margarita Zambrano, «Citizenship Deferred: The Politics of Victimhood, Land Restitution and Gender Justice in the Colombian (Post?) Conflict,» International Journal of Transitional Justice 4, no. 2 (July 2010): 189-206.

ційних параметрів гуманітарної допомоги. Жінки організувалися у групи жертв для висування своїх вимог під час парламентських слухань у рамках процесу Справедливість і Мир. Справді, більше 70 відсотків зареєстрованих жертв були жінками – багато з них жертвами не лише вбивств членів сім'ї, але й вимушеного переселення.

Зрозуміло, що наявність у особи двох ознак жертви може поставити її в додаткове не вигідне становище щодо дотримання прав. Наприклад, вдови після вбивства партнера і, зазвичай, наступних погроз чи випадків сексуального насильства, змушені були покинути свої домівки та землі. Для цих жінок особливо важливо, щоб заходи перехідного правосуддя взяли до уваги їхню уразливість, а юридичні процедури були відповідно адаптовані.¹³⁰ (Заходи перехідного правосуддя означають, у даному випадку, репарації та реституцію землі, а також повинні передбачати захист і гарантію неповторення.) Особливо доступ до правосуддя повинен бути удосконалений на місцевому рівні. Новий Закон Колумбії про жертви включає процедури, які перекладають тягар доведення (ЧОГО??) із жертв (переміщених осіб, які покинули свої землі і зараз вимагають їх повернення) на злочинців (тих, хто окупував землі й тепер повинен довести їхнє законне набуття). Закон також передбачає прийнятність усного свідчення з метою надання земельних прав (у випадках відсутності будь-якого формального доказу володіння землею, що найбільш поширено серед жінок); однак багато залежить від механізмів імплементації, які будуть визначені в наступних правореґулюючих декретах. Суд підкреслив необхідність прискорення надання земельних прав жінкам, а також надання спеціального захисту жінкам та їх організаціям із метою уникнення ревіктимізації.¹³¹

Auto 92 була зустрінута як справжня перемога жіночих організацій у традиційно чоловічому бастіоні влади: найвищому судовому органі країни. Розгляд Конституційного Суду є прикладом визнання прав жінок, аналізу ризиків та концептуалізації непропорційного впливу на жінок, що надає нового виміру у формулювання публічної політики.

Судовий процес можна розцінювати як намагання поєднати допомогу ВПО та традиційні заходи перехідного правосуддя. Однак, як було сказано раніше, у цьому аспекті добре видно декілька інституційних обмежень: відповіді уряду розчарували не лише через брак політичної волі, але також через обмежені можливості виконавчої влади вносити зміни у свою операційну архітектуру.

Як було сказано вище, спроби «відшкодування спадщини» масових порушень прав людини, яких зазнали переміщені особи, з'явилися набагато пізніше визнання переміщення та розробки моделі допомоги для ВПО. На початку, до прийняття Закону про жертви, переміщені особи не кваліфікувалися як прямі жертви конфлікту; їх розглядали як об'єкти гуманітарної інтервенції, котрі потребують допомоги незалежно від причин їх переселення. Саме тому реституція власності не була пріоритетним завданням, а індивідуальні програми репарацій, запущені урядом у 2008 році (Декрет 1290) виключали реституцію землі та власності, оскільки «жертвами» були ті, хто втратив члена сім'ї.¹³² Навіть у ґрунтовній роботі Конституційного Суду ця обмежена концепція «жертв» та відсутність понять «справедливість» чи «відшкодування» усе ще переважають, хоча термін «репарації» був непрямо включений у текст Auto 092.

Для вирішення питань гендерної справедливості та компенсацій для переселенців необхідною була розробка та затвердження Конгресом нових інституційних механізмів. Саме про це йшлося в дискусії щодо проєкту Закону про жертви. Лише у 2010 році Конгресу було представлено повний проєкт Закону про жертви, який згодом був об'єднаний з новою пропозицією щодо реституції земель, презентованою урядом Хуана Мануеля Сантоса, котрий вступив на посаду в серпні 2010 року. Тепер закон був прийнятий і вносив нові перспективи до дискусії. Вони будуть проаналізовані в останньому розділі цього документа.

Після декількох спроб Конгресу прийняти проєкт Закону про жертви в епоху Урібе, коаліція опозиційних партій (очолювана лібералами), організа-

¹³⁰ Відповідно до засадничих принципів, зазначених у: UN General Assembly, Resolution 60/147, «Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law», U.N. Doc. A/RES/60/147 (December 16, 2005); Centre on Housing Rights and Evictions, United Nations Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons (The Pinheiro Principles) (Geneva: COHRE, 2005).

¹³¹ Ризики ревіктимізації жінок у пошуках справедливості в межах Закону про справедливість і мир були представлені у: Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado», Séptimo Informe sobre Violencia Sociopolítica contra mujeres, jóvenes y niños en Colombia (Bogotá: Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado», December 2007) та Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado», Octavo Informe sobre Violencia Sociopolítica contra mujeres, jóvenes y niños en Colombia (Bogotá: Mesa de Trabajo «Mujer y Conflicto Armado», December 2008). Ці ризики стосуються бар'єрів у доступі до правосуддя, як зауважила Міжамериканська Комісія з прав людини; див: Міжамериканська Комісія з прав людини, Порушення та дискримінація стосовно жінок у військовому конфлікті в Колумбії (Доповідач Susana Villarán), жовтень 18, 2006, OEA/Ser.L/V/II. Doc.67 (оригінал іспанською).

¹³² Тобто при визнанні порушень прав людини, які можуть бути об'єктами програми репарацій, не йшлося про жодні матеріальні втрати, а лише про вбивства та травми

ГЕНДЕРНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ЗАКОНІ ПРО ЖЕРТВИ: НОВІ ПЕРСПЕКТИВИ РЕСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ

цій громадянського суспільства та міністерства сільського господарства, яке мало підтримку президента Сантоса (щодо питань реституції землі) представила законопроект Конгресу в листопаді 2010 року. Цього разу ініціатива була більш вдалою, та після кількох дебатів і доопрацювань закон врешті було прийнято. 10 червня 2011 року президент Сантос ратифікував новий і доповнений Закон про жертви та реституцію землі (Закон 1448).¹³³ Короткий огляд тексту закону свідчить про включення питань справедливості – і особливо гендерної справедливості – для переміщеного населення, а також про те, що механізми реституції земель та відшкодування наслідків сексуального насильства все ще можуть бути зміцнені в їх трансформаційному потенціалі (зокрема в тому, наскільки вони стосуються історичної гендерної нерівності). Закон визначає своїм об'єктом сукупність судових та адміністративних заходів на користь прав жертв та їх ефективного використання, а також сприяє рівним можливостям та усуненню всіх форм дискримінації. Він складається з двох частин: допомоги жертвам (гуманітарна частина) та репарації жертвам (частина перехідного правосуддя). Перший і головний розділ глави «репарації» стосується реституції земель для тих, хто став жертвами насильницьких захоплень (*despojo*) або для тих, хто був змушений покинути свої землі (і переселитися). У законі відсутня явна згадка про трансформаційні заходи, такі як реформа перерозподілу землі, але сфера дії у визначенні «реституції» є чіткою: вона спрямована на відновлення ситуації, що існувала до порушення прав людини.

Сукупність спеціальних заходів інтервенції спрямована на створення рівних можливостей та захист прав жінок. Перший набір заходів має на меті

надати пріоритет жінкам – зокрема жінкам головам домогосподарств – в адміністративних процедурах та в (індивідуальному) судовому процесі щодо реституції (що здійснюються в новостворених спеціальних юрисдикціях щодо реституції земель). Другий набір заходів має на меті захистити жінок через підтримку безпечних умов для них та їхніх земель (без уточнення, як це має бути зроблено). Третій набір має на меті забезпечити надання жінкам пріоритету в отриманні вигоди в процесі реституції землі (виробничі кредити, технічна допомога тощо), виходячи зі старого та переважно непрацюючого закону про «сільських жінок» (Закон 321, 2003).¹³⁴ Ці перші три набори заходів інтервенції не є чимось новим і залишаються головним чином у сфері довготривалих рішень. Однак є четвертий набір заходів інтервенції, цікавий своїм масштабом: вони зобов'язують, щоб реституція землі та формалізація земельних прав (сама по собі засіб відшкодування збитків за історичну несправедливість, спричинену неформальними закріпленнями права на землю селян і, зокрема, жінок) були у всіх випадках зареєстровані як такі, що належать подружжю на правах спільної власності. Ці заходи за звичайних обставин можуть бути застосовані лише до окремих земельних ділянок, визначених Інститутом сільського розвитку. Таким чином, цей останній набір заходів інтервенції потенційно може зробити невеликий внесок у трансформацію становища із правами жінок на землю в Колумбії.

Поєднання гуманітарних політик, гендерного перехідного правосуддя та політик розвитку у комплексі є очевидно складним завданням. Тому

¹³³ Закон 1448, з офіційною назвою «Por le cual se dictan medidas de atención, asistencia y reparación integral a víctimas del conflicto armado interno y se dictan otras disposiciones,» (Заходи з допомоги та всебічної репарації жертв внутрішнього збройного конфлікту), відомий також як Закон про жертви та реституцію землі. Див. <http://www.archivogeneral.go.co/index.php?idcategoria=4419>.

¹³⁴ Див. критичний аналіз застосування цього закону для сільських жінок: Donny Meertens, «Tierra, Derechos y Género. Leyes, Políticas y Prácticas en Contextos de Guerra y Paz,» неопублікований звіт для Програми миру та безпеки UNIFEM у Боготі, 2006.

ВИСНОВКИ

важливо брати до уваги еволюцію колумбійського кейсу – стосовно прийняття та набуття чинності Закону про жертви та пропозиції уряду щодо повернення землі жінкам та чоловікам, які стали жертвами переміщення, змушені були покинути свої землі або стали жертвами насильницького захоплення земель – пам'ятаючи про наступні труднощі.¹³⁵

Насильницьке захоплення земель – це скоріше процес, аніж одноразовий акт, який, як правило, починається із залишення землі, триває певний час і задіює декілька задіяних сторін. Іноді у процесі беруть участь лише озброєні суб'єкти, які захопили землю після вбивств або залишили виконання цієї роботи своїм *testaferros* (бойовикам). Тут необхідні спеціальні судові процедури. У всіх таких випадках тягар доведення (навіть якщо зараз він переглянутий і лежить на обвинувачуваних) – це надзвичайно складний процес, оскільки більшість селян, а особливо сільських жінок, не мають офіційних документів на землю. Тому право власності на землю для переселених сільських жінок є пріоритетним заходом з погляду ґендерної справедливості.

В інших випадках меркантильні покупці землі використовують різні механізми, законні та незаконні, такі як купівля боргів, які переселенці вже не можуть сплачувати, або використання бюрократичних механізмів чи корупції (фальшиві земельні акти або тиск на інституції земельної реформи, щоб примусити колишніх бенефіціарів продати свою землю, незважаючи на заборону). Тому списання боргів жертвам переміщення, які хочуть повернутися на свою землю, може бути заходом економічної справедливості перехідного періоду. Також необхідні антикорупційні заходи, які змінюють участь недоброчесних інституцій у цьому процесі. Жінки є найуразливішими жертвами боргової спіралі, тому вони повинні отримувати особливу підтримку. Великі корпорації (національні та транснаціональні) можуть намагатись купити землю для мега-

проектів, агроіндустріальний проектів або для розробки газових і нафтових родовищ. Вони можуть купувати землю законно, але за заниженою ціною. Як повернути цей процес? Тут потрібні не лише юридичні, але й політичні та економічні заходи, а також бачення розвитку, яке визначає нове місце переміщених осіб на соціальній, економічній та політичній арені. Це вказує на необхідність створення механізмів для повернення переміщеного селянства до організаційної динаміки розвитку сільських територій та визнання зростаючого жіночого лідерства в організаціях.

Наостанок, після відновлення землі, люди, які повернулися, повинні знову розпочати свої життя проекти та налагодити виробничі процеси, що вимагає різних супровідних заходів, особливо для жінок (нарощування потужностей, пільгові кредити тощо). Заходи перехідного правосуддя щодо відшкодування та відновлення прав на землю повинні містити заходи публічної політики або бути доповнені іншими заходами, які приділяють особливу увагу домогосподарствам, очолюваних жінками, та їх проблемам, а також потребам жінок у розбудові потенціалу та технічній допомозі. У цих сферах можна поєднати та взаємопосилити підхід «довготривалих рішень» та підхід «справедливості». Програми реституції земель повинні надавати землю жінкам як засобу відшкодування збитків за історичну дискримінацію, а ґендерно чутливі програми розвитку повинні супроводжувати їхню соціальну та виробничу інтеграцію. Залучення жіночих організацій, організацій переселенців та сільських громад до оцінки права власності на землю та визнання прав власності жінок, а також спеціальні заходи захисту, необхідні для їх участі в цих громадських заходах, повинні бути суттєвою частиною спільних зусиль щодо забезпечення ґендерної справедливості в перехідному процесі.

¹³⁵ Спільне право власності подружжя не є достатнім для ефективного користування жінками правом власності на землю, оскільки традиційні цінності та звичаєве право можуть вступати у конфлікт з формальним правом.

**Уварова Олена
Ясеновська Марія**

**КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ПОВАЖАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ
ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ:
ГЕНДЕРНИЙ КОМПОНЕНТ**

Дизайн — Анна Волкова
Ілюстрації — Хельга Ясеновська

Формат 60×90/8. Ум. друк. арк. 5,25.
Тираж 300 пр. Зам. № 23/07-5.

Видавець ФОП Рубашкін Д.Ю.
вул. Маршала Бажанова, 28, м. Харків, 61002
Тел./факс (057) 701-0-701
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серії ДК № 6157 від 25.04.2018 р.

Виготовлювач ФОП Ковальчук Н.П.
пр. Московський 10/12, м. Харків, 61003
Тел. (057) 719-98-31

Корпоративна відповідальність поважати права людини в умовах внутрішнього переміщення: гендерний компонент : методичне керівництво / Олена Уварова, Марія Ясеновська. — Харків, 2020. — 42 с.

ISBN 978-966-97815-7-4